[illegible]

माबाप तेवां छोकरां,

(એક વાર્તા)

૨૯૪૭

श्लोक.

कारणानुगतं कार्यं प्रतिभाति यथाख्यानैः ।
[illegible] ॥

ગીતિ.

[illegible]

[illegible]

ભાષાન્તર કર્તા.

વિદ્યારામ ગોવર્દ્ધનપ્રસાદ વ્યાસ,

[illegible]

અમદાવાદમાં

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સને ૧૮૮૭. સંવત ૧૯૪૩.

મૂલ્ય બાર આના, ટપાલ ખર્ચ અર્ધો આનો.

([illegible])

२९४७

बाळज्ञानवर्धक.

मावाप तेवां छोकरां.

(એક વાર્તા.)

श्लोक.

कारणानुमितंकार्यं प्रतिशब्दोयथाध्वनिः ।
पितायथातथापुत्रो यथाबीजंतथांकुरः ॥

ગીતિ.

કારણ અનુમિતકાર્ય,શબ્દપ્રમાણે ધ્વનીજ સંભળાશે;
બાપ પ્રમાણે બાલક,બીજ પ્રમાણે અંકુર દેખાશે.

ભાષાન્તર કર્તા.

વિઠ્ઠલરાય ગોવર્દ્ધનપ્રસાદ વ્યાસ.

"મુલતવી રાખવાનાં માઠાંફળ"નો કર્તા.

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમાં યુ૰ પ્રિ૰ અને જ૰ એ૰ કંપની
"લિમિટેડ"ના મુદ્રાલયમાં રણછોડલાલ ગંગારામે
મુદ્રાંકિત કર્યું.

સને ૧૮૮૭. સંવત ૧૯૪૩.

મૂલ્ય બાર આના. ટપાલ ખર્ચ અર્ધો આનો.

अर्पणपात्रिका.

શાર્દૂલ વિક્રીડિત વૃત્ત.

જે જે સુજ્ઞ પિતા સ્વધર્મ સમજી પોતાતણી સંતતી,
ખાંતે એલવી કેળવે, વળિ કળે આપે સદા સન્મતી;
નીતિના નિત શૂભ શિક્ષણ વતી, સૂધારિ સૌ દુષ્કૃતી,
આપે જે નિજ બાળને બહુવિધે શીખામણો રૂચતી. ૧
જે જે મંગસ્વરૂપ માત, શિશુને સંભાળથી કેળવે,
સારાસાર વિચાર, પ્યાર પ્રભુનો જેથી કરી મેળવે-
ને નાની વયમાં વિવાહ કરિને દાટે નહીં દુઃખમાં,
સંસારી ક્રમમાં વિરોધ ન કરે બોધે સદા ચૂકમાં. ૨
જે જે બાળ લઢે વઢે ન ઝઘડે માબાપ સાથે કદી,
"જી, જી" સાથ જવાબ દે, વચન ના લોપે, *હુંકારે મદી;
વૃદ્ધોના શુભ પંથને અનુસરી આનંદ માને મને,
ઐહીકા મુષ્મીક સૂખ રળવા સેવા કરે જે બને. ૩
જે જે બાલ વિશેષ વ્હાલ ધરિને માબાપ સેવે સદા,
પાળીને નિજ ધર્મ-કર્મ નિયમે આપે ન દુઃખાપદા;
તેઓની શિખ સાંભળે સ્થિર ચિતે, વર્તે પછી તે રીતે,
તે તે માત, પિતા, સુતા, સુતનને આ ગ્રંથ અર્પુંપ્રિતે. ૪

લી० શ્રી०

વિઠ્ઠલરાય.

---

*અહંકારથી.

प्रस्तावना.

પ્રત્યેક દેશની સ્થિતિ તેનાં પૃથક્ પૃથક્ જીલ્લાપર, પ્રત્યેક જીલ્લાની સ્થિતિ તેના પૃથક્ પૃથક્ શહેર અગર ગામપર, પ્રત્યેક ગામ અગર શેહેરની સ્થિતિ તેના પૃથક્ પૃથક્ કુટુંબપરે, અને પ્રત્યેક કુટુંબની સ્થિતિ તેના પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્યપર આધાર રાખેછે. કોઈ પણ દેશ સારો કે નરતો, સુધરેલો કે અણસુધરેલો, ઉન્નતિને પહોંચેલો કે અધમતાએ જઈ ચડેલો હોવાનું આપણે જો મૂલ કારણ જરીક દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચારીશું તો પૃથક્ પૃથક્ માણસનાં સદ્‌વર્તન, સદ્‌ગુણ, નિખાલસપણું, ઐક્યતા, પ્રમાણિકપણું, દુરાચરણ, દુર્ગુણ, કપટીપણા, કુસંપ તથા કાવાદાવા શિવાય બીજું કંઈ પણ માલુમ પડવું અસંભવિત છે. દુનિયાદારીમાં મોટા મોટા રાજ્યોની ચડતી, તેમનું સર્વ સામ્રાજ્યપણું, તેઓની અવિચલ કીર્તિ વિગરે તેના પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્યની સમગ્ર ઐક્યતાને લીધેજ હોયછે. ત્યારે આ ઐક્યતા, સદ્‌વર્તન સદ્‌ગુણ વિગેરે મહાન ગુણો ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાયછે, અગર ક્યાંથી તેઓનો પાયો નંખાયછે, અગર ક્યાં તે દૃઢીભૂત થાયછે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો એ વધારે અગત્યનું છે. જે બાબતપર એક આખા દેશની તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યની ચડતી અગર પડતી, તથા માન અગર અપમાન આધાર રાખેછે તે પ્રથમ તપાસવું જોઇએ એ નિઃસંદેહ છે.

પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્યના સદ્‌ગુણ, સદ્‌વર્તન, સંપ, ઉદારતા વીગેરે ઈશ્વરી મહાનગુણો જે કુટુંબમાં તેઓ રહેછે તેને અનુસરીને હોયછે. કુટુંબની વ્યવસ્થા રાખનાર, તેને નિયમમાં રાખનાર, તથા તેઓને રસ્તે ચઢાવનાર માતા પિતા હોયછે. આ માતા પિતાને અનુસરીને બાલકો (ભવિષ્યનાં પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્ય) સર્વ કાંઈ શિખે એ સ્વભાવિક છે. 'તુખ્મે તાસીર અને સોબતે અસર' તેમ માતા પિતા પ્રમાણે પુત્ર પુત્રી ઉત્પન્ન થાયછે, ને તેઓના કર્માનુસાર પોતાનાં કર્મ પણ આદરેછે. बुद्धिः कर्मानुसारणी તેથી તેમની બુદ્ધિ પણ તેમના કર્મ પ્રમાણે થાયછે. બાલકોનું ચિત્તજ ઈશ્વરે એવું ઘડેલું

છે કે જે જે સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, રીતભાત, ચાળા ચેષ્ટા વિગેરે જૂવે તેનું તુરત તે અનુકરણ કરેછે. તેમ કુમળુ ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે તે કહેવતાનુસાર તેઓના કુમળા મનપર જે જે વિચારો રીતભાત વીગેરે ઠસાવવામાં આવે તે તે વિચારો તથા રીતભાતને તેઓ સજ્જડ પકડી લેછે. બતાવ્યા અગર જોવા પ્રમાણે વર્તવાની રૂઢિ ધીમે ધીમે ટેવનું સ્વરૂપ પકડેછે, અને આખરે આ ટેવો પોતાની અસર એવી-તો સજ્જડ બેસારીદેછે કે મરણાન્તે પણ તે છૂટવી મુશ્કેલ પડેછે. સાધારણ કહેવત છે કે પડી ટેવ તેતો ટળે કેમ ટાળી, પ્રાણ ને પ્રકૃતિ બે સાથે જવાનાં. આવી ટેવોને જન્મ આપનાર માબાપજ હોયછે; ને તેથી માબાપ તેવાં છોકરાં થાય તેમાં કંઈ પણ નવાઈ નથી. તેટલા માટે પોતાનાં સન્તાનોને સારા દાખલા વડે સારી કેળવણી આપવી તથા તેમને બચપણમાંથી સારે રસ્તે ચઢાવવાં એ માબાપોનું આ દુનિયામાં પ્રથમ કામછે. દુનિયામાં તેમને માથે તેનો ઈશ્વરી જુમો છે એમ કહીએ તોપણ ચાલે. આપણે સંસારમાં જોઇશું તો ઘણાં સન્તાનો દુરાચારી, દુર્વ્યસની, કપટી, નિર્દય, લુચ્ચા, ખટપટીઆ, અપ્રાણિક, કુસંપી તથા લઢવાડીઆ નિકળેછે. શિવાય કેટલાંક ફરજંદો સદાચરણી, સદ્ગુણી, માયાળુ, પ્રમાણિક, સંપીને વર્તનારા તથા દયાળુ દીસી આવશે. આમ થવાનું ખરૂ કારણ જો આપણે અવલોકીશું તો માતાપિતાના ગુણો શિવાય બીજું કાંઈ માલૂમ પડશે નહીં. ઘણી જગોએ એમ બનેછે કે માબાપો અને સન્તાનોના ગુણોમાં ઘણો અન્તર હોયછે; પરન્તુ તે અન્તરનું મૂલ કારણ માબાપની બચ્ચાંને કેળવવાની રીતિજ હોયછે. જેવી માતા પિતાની પોતાનાં બાલકોને કેળવવાની પદ્ધતિ તથા તેઓના મગજમાં સારૂં નરસુ ઠસાવવાની તેઓની રીતિ તે પ્રમાણે બાલકોમાં ગુણ દોષ ઉત્પન્ન થાયછે. જેવી માબાપની નીતિ રીતિ તેવીજ તેમનાં સન્તાનોની પણ નીતિ રીતિ એ બાબત આપણે વિસારી ન દેઇએ તથાપિ માતા પિતાની પોતાના બાલકોની કેલવણીની રીતિપર પણ ઘણો આધાર રહેછે. ઘણાં માતપિતા અજાણપણે પોતાનાં બાલકોને દુરાચરણી નહીંતો ખરાબ સ્વભાવનાં બનાવેછે. તેનો દાખ-

લો જોવો હોય તો માબાપોનું બચ્ચાંનું લાડ માલૂમ પડશે. હેત ઘણી પ્રકારનાં છે. ભાઇઓ ભાઇઓનું હેત, બ્હેનો બ્હેનોનું હેત, ભાઈ બ્હેનનું હેત, ધણી ધણીઆણીનું હેત માતા પિતાનું હેત વીગેરે વીગેરે. આ હેતમાંથી માતા પિતાનું હેતતો અવધિજ છે. આ હેત પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીદેછે ત્યારે તે બાળકોને દરેક વખતે દરેક જગોએ ને દરેક કામમાં લાડનું લક્ષ કરીદેછે. આ લાડ અન્તે બાલકોને નુકશાન કર્તાછે. આથી માતા પિતા સારાં હોવા છતાં તેઓના ગુણદોષ કંઈ જુદીજ પ્રકૃતિના નિકળેછે. આ સર્વ બાબતો શીરીતે પોતાનો પગ પેસારો કરેછે, સારી નરસી કેલવણી પ્રમાણે બાળકો કેવાં ઉછરેછે, તથા આખરે તેનું પરિણામ માતાપિતા તેમ બાલકોને કેવું સુખ યા દુઃખમય થઇ પડેછે તે આબેહુબ બતાવવાને માટે આ ભાષાન્તર જન સમૂહની સમક્ષ મૂકુંછું. બાલકોએ અમુક રીતે વર્તવું જોઇએ, ને માતા પિતા એ અમુક રીતે પોતાનાં બચ્ચાંને કેલવવાં જોઇએ એમ બતાવવા કરતાં માતા પિતાને તેમ બાળકોને અમુક રીતે વર્ત્યાથી લાભ થયાછે ને અમુક રીતે વર્ત્યાથી ગેરલાભ થયાછે, એવો દાખલો આપી સમજાવવું એ વધારે અસર કર્તા ધારી આવી રીતનું ભાષાન્તર બહાર પાડ્યુંછે. આપણા આર્ય બન્ધુઓ આ પુસ્તક વાંચી તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરી પોતાનાં બાલકોને સન્માર્ગે ચઢાવવા માટે પ્રયાસ કરશે તથા સમજુ બાલકો આ પુસ્તક વાંચી પોતાના માતા પિતાની સુભ આજ્ઞાને ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે અનુસરીને વર્તશે તો મારો પ્રયાસ સાફલ્યતાને પામેલા હું સમજીશ. અને તેટલા સારૂં આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃતિ સારી રીતે કેલવનાર માબાપો તથા સારી રીતે ચાલનાર બાલકોનેજ અર્પણ કરવામાં આવીછે.

મને આશાછે કે 'મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ'નું મારૂં પ્રથમનું ભાષાન્તર પ્રજાવર્ગના જેવું મનગમતું તથા બોધદાતા થઈ પડ્યુંછે તેવુંજ આ પુસ્તક પણ થઈ પડશે. ઈશ્વરેચ્છા હશે અને પ્રજાવર્ગ તરફથી આ પુસ્તકને સારો આશ્રય મળશે તો યુવાનોએ કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ, નિશાળોમાં તેઓએ કેવા સોબતીઓ

ખોળવા જોઇએ, પોતાનો અભ્યાસ કેવી રીતે ચલાવવામાં ફાયદોછે વીગેરેનું વિવેચન એક નિબંધ રૂપે ઈંગ્રેજી પુસ્તકના આધારે જન-સમૂહની સેવામાં મૂકીશ.

મારા 'મુલતવી રાખવાનાંમાઠાં ફળ'ના ભાષાન્તરને મેહ્દીવાન બહાદુર મણીભાઈ જશાભાઈએ ભૂજ દરબાર તરફથી જે ઉમદા મદદ અપાવી હતી તેને માટે હું તેમનો અત્યન્ત ઉપકૃત થયોછું. શિવાય વડોદરા પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રકશના ડીરેકટર મે૦ રાવબહાદુર હર-ગોવનદાસ દ્વારકાંદાસ ઉપલા પુસ્તકની અમુક પ્રતો દર વર્ષે ઇનામ ફંડમાંથી ખરીદ કરેછે તેથી તેમનો પણ હું આભારીછું. આશાછે કે આ બંને સાહેબો મારા પુસ્તક પ્રત્યેની તેમની પ્રીતિ અખંડ રાખશેજ.

આ પુસ્તકની પણ ભાષા ઘણી સ્હેલી નાંખીછે. કારણ કે આમાંથી આર્ય બાળકોને ઘણો બોધ લેવાનો છે. જો સંસ્કૃત શબ્દો વધારે આવ્યા હોય તો તેથી બાળકોને સમજણ ન પડતાં પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો હેતુ યથાર્થ રીતે પાર ન પડે એમ ધારી તેવા શબ્દો જાણી જોઇનેજ વાપર્યા નથી. ગૂર્જર ભાષામાં વધારે સંસ્કૃત શબ્દો આવેલા જોવાને જે વિદ્વાનો ઉત્સુક છે તેઓ આ છૂટને માટે મને ક્ષમા કરશે એમ હું ઇચ્છુંછું.

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં મારા ઈષ્ટ મિત્ર રા. રા. મણિલાલ મોહનલાલ ઝવેરી તથા ઈષ્ટ મિત્ર V. L. MODY. એ જે કિ-મતીમદદ કરીછે તેને માટે તેમનો પણ મારે અત્રે આભાર માનવો એ જરૂરનું છે.

અમદાવાદ.
માંડવીની પોળ પડીપોળ.
તા. ૨૦–૩–૯૭.

ભાષાન્તર કર્તા.

૨૯૪૭

માબાપ તેવાં છોકરાં.

અથવા

જેવી માબાપની કેળવણી, તેવાં છોકરાંનાં આચરણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

"માણસ પોતાને બીજાની સાથે જેટલો પ્રીતિમાં ગૂંથાયેલો ધારેછે, તેટલો હોતો નથી."

પોતાની જન્મગાંઠને દિવસે પોતાની આસપાસ વીંટલાઇને જમવા સારૂ બેઠેલાં છોકરાંઓને જોઇને ફ્રૅંકલાંડ નામનો એડુત બોલ્યો કે "આવા બહોળા કુટુમ્બ વાળા માણસને કેટલો ભાગ્યશાળી માનવો જોઇએ!" તે સાંભળીને પાસે બેઠેલો બીજો એક બેટસ્વર્થ નામનો એડુત બોલી ઉઠ્યો કે "તમે ગમે તેમ માનો પણ હું તો છોકરાંને દુઃખરૂપ ગણુંછું." ફ્રૅંકલાંડે નમ્રતાથી જવાબ દીધો કે "એ બાબતમાં આપણે બંને ખરા છીએ, તેમ ખોટા છીએ. કારણ કે છોકરાં જેવાં નીવડે તે પ્રમાણે તેઓ સુખસાધનરૂપ કે દુઃખરૂપ થાય છે; અને તેમનું નીવડવું તેમને આપેલી કેળવણીપર આધાર રાખેછે. મારૂં કહેવું એવું છે કે, છોકરાંને ખરે માર્ગેજ ચઢાવવાં. હું ગર્વથી નહિ, પણ આનંદથી તમને પૂછુંછું કે, "મારા કરતાં વધારે સુખી કોઇપણ કુટુમ્બ અને મારા કરતાં વધારે ભાગ્યશાળી પિતા તમે બતાવી શકોછો!" આ સાંભળીને બેટસ્વર્થે ઝંખવાણા પડી નિસાસો નાંખ્યો. તે જોઇ ફ્રૅંકલાંડે પોતાની ભૂલ થયેલી સમજી ગંભીરાઈ અને નરમાશથી તેને કહ્યું કે "પોતાનાં છોકરાંને પોતેજ વખાણવાં એ યોગ્ય નથી; પરંતુ એક મિત્ર તરીકે તમારી આગળ મારાથી અકસ્માત એમ બોલાઇ ગયું તેને માટે આપની ક્ષમા માગુંછું. આજ મને શીત્તેરે વર્ષ પૂરાં થવાથી અગાઉ કદી નહિ થયેલો એવો આનંદ થયો છે; તેને લીધે એટલી અસભ્યતા થઈ

ગઈ તે માફ કરશો." આ પ્રમાણે બોલી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે "પેલા ઉત્તમ દ્રાક્ષારસમાંથી એક પ્યાલો ભરીને એમને આપ." બેટસ્વર્થે તે રસ પી, ત્યાંથી જવાને આજ્ઞા માગી; ત્યારે ફ્રેંકલાંડે તેને કહ્યું કે, "પ્યારા પડોશી, એટલી બધી ઉતાવળ ન કરો; જરા ધીરા થાઓ અને બેસો. અમે બધા ભોજન કરવાના હતા અને આજનો દીવસ આનંદમાં ગુજારવા ધારતા હતા, તેવામાં તમે આવ્યા તો તમે પણ અમારી સાથે બેશીને જમો અને આનંદમાં સામેલ થાઓ. મને આશા છે કે હું તમને આટલીબધી ખેંચતાણ કરૂંછું તેથી તમે મારૂં આમંત્રણ સ્વીકારશોજ." પણ બેટસ્વર્થને ઘણી ઉતાવળ હતી તેથી તે બહાનાં કાઢી જેમ તેમ કરીરજા લેઇને ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગયો.

બેટસ્વર્થનું ઘર ફ્રેંકલાંડના ઘરનાસુખથી પશ્ચાત હતું. તેનાં છોકરાં તેને આવતો જોઇ સામા દોડી જઈ હેતભેર ભેટી આનંદ ઉપજાવે એવાં નહોતાં. બે ઘડીપણ પોતાનાં માતા પિતા પાસે બેસી તેમના સુખદુઃખમાં ભાગ લેવાનું, કે પોતાની મધુરવાણી વડે તેમનું મન ઠારવાનું, કે પોતાના કુટુમ્બની સમૃદ્ધિ વધે તેવા કોઇપણ કૃત્યમાં ભાગ લેવાનું તેઓ શિખ્યાંજ નહોતાં. એને ત્રણ છોકરા અને બે છોડીઓ હતી. તેમનાં નામ એવાં હતાં કે, આઇડલ (આળસુ) ઇસાક, વાઇલ્ડ (જંગલી) ઉવિલ, બ્લુંડિંગ (ધાંધલીઓ) બોબ; સોસી (અમર્યાદિત) સેલી, અને જીલ્ટિંગ (તરછોડી નાંખનાર) જેસી. શેહેરમાં રેહેનારા સર્વ લોકો એમને ઉપરનાં નામેજ ઓળખતા હતા, અને તેમના ગુણ પણ નામ પ્રમાણેજ હતા.

બેટસ્વર્થ પોતે પણ આળસુ હતો. તે પોતાની શગડી પાસે બેશી બીડીઓ ફૂંક્યા કરતો તથા શેખચલ્લીના જેવા વિચારમાં ગુંથાયલો રેહેતો. તેની સ્ત્રી ગર્વિષ્ઠ, મૂર્ખ, ધણીપર દાબ રાખવામાં માન ગણનારી, નવી નવી તરેહના પોષાકની શોખીન તથા સ્વચ્છંદી હતી. એ બંને ધણી ધણીઆણીમાંથી કોઇપણ પોતાનાં છોકરાંને રીતસર ઉછેરવા તરફ તથા તેમને સારી કેળવણી આપવા તરફ બીલકુલ ધ્યાન આપતું નહોતું. એ છોકરાં જ્યારે નાનાં હતાં ત્યારે તેમની

મા તેમને લાડ લડાવતી; અને જ્યારે તે મોટાં થયાં ત્યારે તેઓના દરેક કૃત્યના સામી થતી; અને વિસ્મય પામતી કે, મારાં ઉછેરેલાં છોકરાં મનેજ માંડતાં નથી એ શું? ! બેટસ્વર્થ એમ વિચાર કરતો કે મારા પાડોશી ફ્રેંકલાંડનાં છોકરાં મર્યાદશીળ, શાણાં, હોંશીઆર, દ્રઢ, પોતપોતાનું કામ કરવામાં તત્પર, અને મયાળુ છે એનું શું કારણ?! પણ "કેટલાકને તેમના નશીબના યોગે સારાં છોકરાં મળેછે, અને કેટલાંક છોકરાં જન્મથીજ સારાં હોયછે!" એમ બોલી મન વાળતો. પ્રીય વાંચનાર ઉપર પ્રમાણે ધારવામાં બેટસ્વર્થ કેટલો ઠગાય છે?! વાસ્તવિક રીતે તો તેણે એમ કહેવું જોઇતું હતું કે "કેટલાંક છોકરાંને બીજાં છોકરાં કરતાં સારી રીતે કેલવવામાં આવેછે."

હવે આપણે ફ્રેંકલાંડના કુટુમ્બ તરફ જરા નજર કરીએ. ફ્રેંકલાંડને પણ ત્રણ છોકરા તથા બે છોડીઓ હતી. તેમનાં નામ જ્યોર્જ, જેમ્સ, ફ્રેંક, ફ્રેની તથા પૅટી હતાં સઘળાં છોકરાં ડાહ્યાં, શાણાં, શુશીલ, વિવેકી, પરસ્પર હેત રાખનારાં તથા માયાળુ હતાં. એની સ્ત્રી ડાહી તથા સમજુ હતી. છોકરાંને કેલવવા માટે પોતાના પતિના સતત પ્રયત્નમાં તે ભાગ લેતી હતી. નાનાં છોકરાં કાલું કાલું બોલીને જ્યારે તેનુ મન રંજન કરતાં હતાં, ત્યારે તે તેમને એકબીજા ઉપર હેત રાખવાને તથા પરસ્પર મદદ કરવાને શીખવતી, તથા તુચ્છ હઠીલો સ્વભાવ નહિ રાખવા અને આજ્ઞાંકિત તથા સમજુ થવા તેમને સમજાવતી. આને લીધે એ છોકરાં તથા મા ઘણી હરકતોમાંથી બચી ગયાં હતાં. ફ્રેંકલાંડ એ છોકરાંને કહેતો કે "જે સારી ચાલ તથા સ્વભાવ તમે મેળવ્યાં છે તેને માટે તમારે તેમજ મારે તમારી માતુશ્રીનો ઉપકાર માનવો જોઇએ."

ફ્રેંકલાંડની એક છોડી અઢાર વર્ષની અને બીજી સત્તર વર્ષની થઇ ત્યારે તેમની સદ્ગુણી માતાના મૃત્યુનો કારીવા તેમને ખમવો પડ્યો; પરન્તુ તેની મનહર છબી હમેશાં તેમના અંતરમાં રમ્યા કરતી હતી. મોટી છોડી પૅટી ઘણી ખૂબસુરત નહોતી; તથાપિ તે ઘણી સ્વચ્છ રહેતી, અને તેનો સ્વભાવ એવો તો આનંદી અને ખુશકારક હતો કે "તે બહુ રૂપાળી નથી" એ વાત સર્વના ધ્યાન-

માંથી જતીજ રહેતી હતી. તેની નાની બેન ફેની ઉપર તે ઘણી મમતા રાખતી. આ ફેની ઘણીજ રૂપાળી હતી તે સાથે તે સાદી, નમ્ર, અને માયાળુ સ્વભાવની હતી. તેથી તેના આડોશી પાડોશી પણ તેને ઘણાં ચહાતાં હતાં.

ફ્રેંકલાંડે પોતાના મોટા છોકરા જ્યોર્જને ખેતીનું કામ શીખવ્યું હતુ. હલેતી ઉમરના પ્રમાણમાં એ કામમાં તે સારો પ્રવીણ થયો હતો. ખેતરની વ્યવસ્થા રાખવામાં અને કામકાજ કરવામાં પોતાના પિતાને તે મદદ કરતો; અને તેથી લેશમાત્ર પણ વખત કે પૈસા બગાડ્યા સિવાય તે ઘણો સારો અનુભવ મેળવી શક્યો. તેનો પિતા તેની સાથે એક મિત્ર તરીકે વર્તતો અને પોતાના કામકાજની વાતો ખુલ્લાદીલથી કરતો; તેથી જ્યોર્જ પણ પિતાનું કામ તે પોતાનુંજ ધારતો, અને તે હાલના છોકરામાં પર આવેછે, કે રોજગારે વળગી બે પૈસા કમાતા ધમાતા થાયછે એટલે 'ગરજ સરી કે વૈદ્ય વેરી'ની માફક પોતાના માતા પિતાને તજીને જેમ જૂદા પડેછે, તેમ સ્વપ્ના-માં પણ વિચારતો નહિ.

વચટ છોકરા જેમ્સને વેપાર ખાતામાં નાંખ્યો હતો, અને એ ખાતાના માણસને ઉપયોગી સર્વ માહિતી એને આપવામાં આવી હતી. નાગરીક રીતભાત અને પ્રમાણિકપણા ઉપર તેને ઘણી પ્રીતિ હતી.

સર્વથી નાનો છોકરો ફ્રેંક તેના બે મોટા ભાઈઓ કરતાં વ-ધારે આનંદી સ્વભાવનો હતો. જ્યારે તે નાનો હતો ત્યારે તેનો પિતા તેને વારે વારે શિખામણ દેતો કે "જો તું બરોબર સંભાળ નહિ રાખે તો તારા ચપલપિયા સ્વભાવને લીધે આગળ ઉપર તું મુશી-બતમાં આવી પડીશ; અને આરંભેલું કામ પૂરૂં કરવાની દ્રઢતા નહિ રાખેતો ગમે એવી ચાલાક બુદ્ધિ હશે તે છતાં પણ તને બિલકુલ લાભ થવાનો નથી." ફ્રેંક જે પિતાને ખરા દિલથી ચહાતો હતો તેમના મોંમાંથી નીકળેલાં શિખામણનાં વાક્યોએ તેનાપર એવી તો સજ્જડ અસર કરી કે તે પોતાના સ્વભાવિક છીછરા સ્વભાવને સુધા-

રેચાની પુષ્કળ સંભાળ લેવા લાગ્યો. તેમજ ધીરજ અને ઉદ્યોગ શીખવાનો પ્રયત્ન કરવા મંડ્યો. એ ત્રણે ભાઈઓ રસાયણ પ્રયોગથી મિશ્રિત કરેલી કોઈપણ ધાતુની સાંકળથી જાણે એકબીજાની સાથે ઘણાજ જોડાઈ ગયા હતા; અને તેમનું એ જોડાણ તે તેમના સુધારા તથા આનંદનું મૂળ હતું.

ફ્રેંકલાંડના જન્મ દિવસની સાંજે તેનું આખું કુટુમ્બ પોતાની વાડીના મંડપમાં ગયું અને દરેક જણે ખુલ્લા દિલથી તથા નિખાલસ મનથી પોતપોતાની બાબતો સંબંધી વાતો કરવા માંડી. જેને પોતાનાં છોકરાંઓનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો તે સુખી પિતા ફ્રેંકલાંડે પોતાના નાના છોકરા ફ્રેંકને હસતે વદને, પરંતુ ગંભીરાઈથી કહ્યું, કે "મારા વહાલા ફ્રેંક, જેસી બેટરવર્થસે સાથે લગ્ન કરવાને જો તું ચહાતો હોય તો હું તે છોડીને ચહાવાનો પ્રયત્ન કરીશ, અને તે પૈસાદાર નથી એ વાત ધ્યાનમાં પણ નહિ લેઉં; લગ્ન સંબંધી બાબતોમાં પૈસો ધ્યાનમાં ન લેવો જોઈએ. કોઈપણ પ્રકારે એનો બદલો આપણે અંદર અંદર વાળીશું. પરંતુ ફ્રેંક! એના વિષે જે મત મેં બાંધ્યો છે તે પ્રથમથી સ્પષ્ટ અને યથાસ્થિત તને કહેવો એમાંજ મારૂં તથા તારૂં બન્નેનું શ્રેય છે. હું ધારૂંછું કે જેણે ઘણા જણને પ્રથમથીજ હા કહી પછી તુચ્છકારી કાઢ્યા, તે તને પણ, તારા કરતાં કોઇ સારો મળશે તો તુચ્છકારી કાઢ્યા વિના રહેશે નહિ." ફ્રેંકે જવાબ દીધો કે "પિતાજી! જો એમ છે, તો હું ઉતાવળીઓ નહિ થાઉં; હવે હું એની સાથે કંઈપણ વાત કરતા પહેલાં થોડીવાર વિચાર કરીશ; તમે મારાપર જે મમતા બતાવી છે તે હું કદી ભૂલનાર નથી તથા તેને માટે તમારો અતિ ઉપકાર માનુંછું."

આવી આવી કેટલીક બાબતો તથા ઘર, નીતિ, વ્યવહાર સંબધી અંદર અંદર વાતો કરી આખું કુટુંબ સુખશાંતિમાં રાત્રે સૂઈ ગયું.

આ બીના બની તેને બીજે દિવસે સવારમાંજ જુલિઅંગજેસી[१] પોતાની નાની બેન ઓસીસિલીને[१] સાથે લેઈ પેટી* અને *ફ્રેનીન

---

[१] બેટરવર્થસની છોકરીઓ. *ફ્રેંકલાંડની છોકરીઓ.

મળવા આવી. બંને એનો કંઈ ખુશ ખબર લાવી હતી અને તે કહેવાને માટે ઘણી ઉત્સુકતા બતાવતી હતી. જેસીએ કહ્યું "આજ રાત્રે મને સ્વપનું આવ્યું કે જાણે એક અમીરે તેની હીરા જડિત વીંટી મારી આંગળીએ પહેરાવી. કોણ કહેછે કે એ ખરૂં નપડે ?! કેમ ફેની તેં કાંઈ નવાજુની સાંભળી છે ! અને પેટી તું કાંઈ નવાઈનું જાણેછે કે ?" સેલીએ કહ્યું "તેઓ તો કોઈ દિવસ કાંઈ નવાજૂની સાંભળતાંજ નથી !" જેસીએ કહ્યું "ઠીક, ત્યારે હું કહું તે સાંભળો. અમારો સગો કપ્તાન બેટસ્વર્થ્સ શિકાર કરતાં મરણ પામ્યો છે. એણે પરદેશમાં ઘણા પૈસા એકઠા કર્યા હતા, અને તે સઘળી દોલત અમને વારસામાં મળીછે."

સોસાસેલી બોલી કે "કાલે રસ્તામાં મીસિસ ક્રેડોક મને ધક્કો મારીને ચાલી ગઈ તેમ હવે તે કેવી જાયછે તે હું જોઇશ ! જેવી એ એક સુંદર સ્ત્રી થઇને ફરેછે તેવી હું પણ ભપકો મારીને ફરીશ, અને એની માફક બીજા લોકોને ધક્કા મારી વેગળા ખસેડીશ."

ફેની અને પૅટીએ ખરા અંતઃકરણથી પોતાના પડોશીની ચડતીને માટે તેમને મુબારકબાદી આપી; પરંતુ પૈસાદાર થવાથી ધક્કા મારવામાં મિસિસ ક્રેડોકની હરીફાઈ કરવી એ નિરૂપયોગી અને પશ્ચાતાપ લાવનારૂં કારણ છે એમ તેમણે માન્યુ.

સેલીએ કહ્યું "પૅટી, તું તારા કામમાં ગૂંથાઇને કેમ બેશી રહીછે. તું અમારી અદેખાઈ કરેછે કે શું!" પૅટીએ ઉત્તરવાળ્યો "જે આળસુ છે તેની હું બિલકુલ ઈર્ષ્યા કરતી નથી." સેલીએ કહ્યું "વાહ, બહુ સારી વાત ! અમે આળસુ છીએ તેને માટે પરોક્ષ રીતે ઠપકો દેતાં જણાઓછો ! પણ આમ કરવાથી હું આળસુ મટીને કામ કરવા મંડુ એ તમારે સ્વપ્નામાં પણ આશા રાખવી નહીં. તમારા મનમાં એમ છે કે તમે સારી કેળવણી લીધી છે, અને તેથી આપણું આખું પરગણું તમારો દાખલો લઇને વર્તે; પણ હવે તમને માલૂમ પડશે કે બીજા માણસો પણ લોકોના પ્રિય થઈ પડેછે, અને મોટા માણસોની સાહેબી ભોગવેછે. બેશક કેળવણી એ સારી ચીજ છે, પણ મારા ધારવા પ્રમાણે તો દુનિયામાં પૈસા વધારે

ઉપયોગી છે. તમે તમારી આખી જીંદગી પર્યંત સારાં કહેવડાવવાને અત્રેજ નિરાશ મોઢે બેઠાં રહો. અમે તેમ થશે તોપણ હું તમારી માફક ઘાંચીના બળદની પેઠે કામમાંને કામમાંજ પડી રહેવાની નથી! કોઈ અમારી મશ્કરી કરેછે તો તે અમને ઘણુંજ લાગેછે !"

પૅટીએ કહેલુંજ હતું કે 'હું તમારી ઈર્ષ્યા કરતી નથી' તેથી પોતે ઘણી ગુસ્સે થઈ હતી, અને તેને ચીડવવા માટે નિશ્ચય કરીનેજ આ ટાયલું ટીચ્યું હતું. પોતાને વધારે કહેવાનું બાકી રહ્યું હતું; પરંતુ બોલતે બોલતે એટલો બધો શ્વાસ ચડી ગયો કે આગળ બોલાયુંજ નહીં. પૅટીની સહનશક્તિ સેલીએ કરવા ધારેલી અજમાયશને હઠાવે તેવી હતી. જ્યારે સેલીને માલૂમ પડ્યું કે એના પ્રત્યે મારૂં કાંઈ ચાલશે નહિ" ત્યારે તેની બેન ફ્રેની ઉપર તે ઉતરી પડી. તે કહેવા લાગી કે "પોતાના પ્રિયતમ તરફ હવે પછી મીસફ્રેનીથી મગરૂરી અને ટચાકીથી નજર નંખાશે નહીં." આ સાંભળીને ફ્રેની શરમાઈ ગઈ; કારણકે તેને માલૂમ પડ્યું કે આ ટીકા વાઈલ્ડ ઉવીલને લગતી હતી. તે ઉવીલને ચહાતી હતી, પરંતુ કોઇપણ દિવસ તેણે બતાવ્યું નહોતું, કે "હું ઉવીલને ચાહુંછું." તેથી તેણે શાન્તતાથી જવાબ આપ્યો કે "હું કોઇની સાથે મગરૂરીથી વર્તતીજ નથી પણ જો તમે તમારા ભાઈ ઉવિલ્યમ વિષે કહેતાં હો તો મારે એટલુંજ કહેવાનું કે એમને પૈસા મળ્યા તેથી કરીને એમના વિષેનો મારો અગર મારા પિતાનો વિચાર કદી પણ બદલાવાનો નથી." આ પ્રમાણે વાતચિત થતી હતી, તેટલામાં ફ્રેંક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ફ્રેંકે તરતજ સાંભળ્યું હતું કે બેટસવર્થસના કુટંબનું નશીબ એકદમ ઉઘડી ગયું છે. પૈસાદાર થવાથી જેસી હવે કેવી તરેહથી વર્તે છે, તે જોવાને તે ઘણો ઉત્સુક હતો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે "જેસી વિષે મારા પિતા જે મત બાંધેછે તે ખરો છે, કે હું બાંધુંછું તે ખરો છે, તે શોધી કાઢવાની આ તક સારી આવી છે."

જીસ્ટીંગ જેસીએ ખરેખર એમજ બતાવ્યું હતું કે "હું ફ્રેંકને ઘણુંજ ચહાઊંછું" પરંતુ તેની સ્થિતિમાં આ અકસ્માત ફેરફાર થવાથી તેના સઘળા વિચાર અને મનોભાવ બદલાઈ ગયા હતા.

સઘળાં બેઠાં હતાં ત્યાં ફ્રેંક આવ્યો કે તરતજ જેસી જવાની ઘણીજ ઉતાવળ કરવા મંડી, અને જો કે તેને માલુમ પડ્યું કે "ફ્રેંકને મારી સાથે ખાનગી વાતચિત કરવી છે" તે છતાં તેણે બીજા સાથે આડી ટેઢી વાત કરીને ફ્રેંકની સાથે વાત કરવાની તક ચૂકાવી. આખરે જ્યારે તે બારીમાંથી ડોકીયું કાઢી "વરસાદ આવેછે કે બંધ પડી ગયો છે" તે જોવાને જતી હતી ત્યારે ફ્રેંકે તેની પાછળ જઈ કાનમાં કહ્યું કે "આટલી બધી ઉતાવળ કેમ કરોછો? થોડીવાર તો અમારી સાથે બેસો, તથા ખુલાસાથી વાત ચીત કરો. બેશક કોઈપણ દિવસ તમે આટલી બધી ઉતાવળ કરતાં નહોતાં."

આ સાંભળીને જેસી એકદમ બોલી "વાહ ફ્રેંક! શા માટે હમેશાં તમે મારી સાથે નકામા લમણાં ઝીકોછો?" આટલું કહી તે બારી ઉઘાડી, પોતાનું મોઢું આગળ કાઢી, ચિંતાથી વાદળાં સામું જોવા મંડી. ટેબલપર કેટલાંક ગૂલાબનાં ફૂલ પડયાં હતાં તેમાંથી એક ફૂલ લેઇને ફ્રેંક બોલ્યો" વાહ! આ ફૂલની સુગંધી કેવી મીઠી છે! આજ ફૂલ તમને વધારે પ્રસંન્ન છે. જુવો મેં એને ઠીકઠાક કર્યું છે અને હવે એ ઘણુંજ સારૂં દેખાશે. તમારા અંબોડામાં એ સારૂં શોભશે." આટલું કહી ફ્રેંક હમેશની માફક જેસીના અંબોડામાં તે ખોસવા ગયો; પરંતુ તે ધિક્કાર બતાવી વેગળી ખશી, અને કહેવા લાગી કે "મિ. ફ્રેંક! એ ફૂલ ભીનું છે, તમે મારો નવો પોશાક બગાડશો. આવી છોકરવાદ જવા દો અને કંઈ સભ્યતાથી વર્તો. મને તમે હમેશાં અનાડી અને આંખોના પાટા જેવા લાગોછો!"

ફ્રેંક બોલ્યો "હમેશાં!! ખરેખર, તમે હમેશાં આવું નહોતાં ધારતાં, અને કદાચ ધારતાં હશો તો કહેતાં તો નહીંજ." જેસીએ જવાબ દીધો કે "જો એમ હોય તો હું હાલ એવું ધારૂંછું અને કહુંછું; કેમ હવે બસ થયું!! ફ્રેંક બોલ્યો "જો તમે મશ્કરીમાં ન કહેતાં હો તો બસ કરતાં પણ વધારે થયું! પરંતુ તમે મશ્કરીમાં ન કહેતાં હો એવું હું નથીજ માનતો. જેસીએ ઉત્તર દીધો "માનવું ન માનવું એ તમારા હાથમાં છે. હું જે કહુંછું તે તમે જો માની શકતા

નથી તો તેમાં હું શું કરૂં ! પરંતુ આ ખરૂંજ છે અને તે બરોબર યાદ રાખજો, સાહેબજી." ફ્રેંક બોલ્યો "અરે જેસિ! શું આખરે આજ પરિણામ નિવડ્યું કે?!" જેસીએ કહ્યું "શું પરિણામ ? ખરેખર હું સોગન ખાઇને કહુંછું કે તમે શું કહોછો તે હું સમજી શકતી નથી!" ફ્રેંક બોલ્યો "મને લાગેછે, કે તમારા વિષેની સર્વ સમજણ મને અત્યારેજ પડેછે" જેસિએ કહ્યું "કદાચ એમ હશે; પરંતુ અત્યારથીજ એક બીજાના વિચારો સમજાયા એટલે વળી આટલેથીજ પત્યું."

આટલું કહી તે ચીડાઇ તરૂણી ફ્રેંકના ગૂલાબના ફૂલથી પોતાના પોશાકપર પડેલા છાંટા લૂછી નાંખવા આઇના તરફ ચાલી ગઈ. ફ્રેંક તરતજ એની પાછળ ગયો અને કહ્યું, કે "મારે ફક્ત એકજ વાત પૂછવી છે, પછી થયું. તમારામાં જે ફેરફાર થયો છે તે મારા કંઈ ખોટું લાગે તેવું કહેવાથી કે તમે એકદમ ધનાઢ્ય થઈ ગયાં તેથી?" જેસીએ જવાબ દીધો "સાહેબજી, હું શી રીતે વર્તુછું તે વિષે પુછપરછ કરવાનો કોઇને કંઈ અખત્યાર નથી; એ પ્રશ્ન ઉઠાવવાની તમને શી સત્તા છે તે મને કાંઈ સમજાતું નથી. જાણે તમે મારા શેઠ અને મુરબ્બી હો તેમ પૂછોછો; પરંતુ તમે તેમાના કાંઈ નથી, અને તેમ થવાના પણ નથી ! જાઓ ઇશ્વરનું ભજન કરો."

થોડીક પળ સુધી ફ્રેંકનાં પ્યાર અને સમજશક્તિ વચ્ચે ભાંજગડ ચાલી. તે સ્તબ્ધ થઇને ઉભો રહ્યો; પરન્તુ તરતજ પોતાની મુખમુદ્રા ફેરવીને તેનાજ શબ્દોમાં કહ્યું કે "જાઓ ઇશ્વરનું ભજન કરો." આટલું કહી સ્વાભિમાન રાખી તેની પાસેથી ચાલી ગયો, અને તે પછી કોઇપણ દિવસ જેસીના સામું પણ ન જોયું.

ફ્રેંકે આ બનાવ બન્યા પછી પોતાના વ્હાલા પિતાને કહ્યું "પિતાજી ! જેસીના સ્વભાવથી મારા કરતાં તમે વધારે માહિતગાર ખરા. ગયે વર્ષે મેં એની સાથે લગ્ન ન કર્યું તેને માટે હવે મને ઘણો આનંદ ઉત્પન્ન થાયછે. તે વખતે એ મને ચહાતી હોય એમ જણાતું હતું અને કદાચ તે વખતે એ મને પરણી પણ હોત. મારા

મનમાં એમ આવતું હતું કે જેસીપર તમારી કરામરજી છે; પરંતુ પ્યારની અંદર હું જેવો આંધળો થઈ ગયો હતો તેવા આપ થયા નહોતા. હવે મને ખુશીની સાથે માલૂમ પડયું કે આપનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય હતું."

તેના વૃદ્ધ પિતાએ જવાબ દીધો "મારા અતિ વહાલા ફ્રેન્ક! મને આશા છે કે હવે પછી જ્યારે તમારા વિચારને હું મળતો ન આવું ત્યારે તમે મને કોઈ દિવસ એમ નહિ ધારો કે હું કોઇનાપર કડક છું. જો કદાચ તેં એની સાથે લગ્ન કર્યું હોત તો જેમ મેં તને કહ્યું હતું તેમ દુનિયામાં તું સારી રીતે નભી શકે તેવી ગોઠવણ કરવાને મારાથી બનત તેટલું કરત. હું કદી પણ તારાપર ગુસ્સે ન થાત, પરંતુ તારા એક પળના તુરંગને લીધેજ આખી જીંદગી પર્યંત તેં તારી મેળે દુઃખદરિયામાં ઝોકાવી દીધું હોત. તેને માટે હું ઉપરાંત દિલગીર થાત; ત્યારે તને પ્રથમથી ચેતવણી આપવી એ શું સૌથી સરસમાં સરસ નહોતું? મારા લાંબા વખતના થોડા ઘણા અનુભવનો લાભ મારાં છોકરાને ન આપું તો બીજા કોને આપું. વળી લગ્ન કરવું એ કાંઈ નાનીસૂની બાબત નથી. સ્ત્રી એ કંઈ એકાદ દિવસ, મહિનો કે વર્ષ ચાલે તેવી નિર્જીવ વસ્તુ નથી. પરન્તુ જેની સાથે આપણું જન્મારા સૂધી પાનુ પડવાનુ, તથા જેના સદ્ગુણ, મમતા, પ્યાર તથા સુવિવેક વગર આપણે જીવન પર્યંત દુઃખી, પણ જેના ખરાબ સ્વભાવ, દુર્ગુણ તથા દુષ્ટ વર્તણુકને લીધે આપણો આખો ભવ નકામો થઈ પડે, ને સુખે બેસી રોટલો ખાવાનો પણ ન મળે, તેવી સ્ત્રીની બાબતમાં આંધળીયાં કરવાં તેવું દુનિયામાં બીજું કશુંએ આશ્ચર્યોત્પાદક નથી. તેટલા માટેજ મારે પ્રથમથી તને ચેતવવો પડયો હતો."

જે માયાળુ શબ્દોવડે ફ્રેન્કના પિતાએ તેને બોધ દીધો તે શબ્દોથી એનાં ઉપર ઘણી સારી અસર થઈ. ફેની આ વખતે હાજર હતી. તેણે આ સાંભળીને તરતજ પોતાના પિતાના હાથમાં એક પત્ર મૂક્યો અને કહ્યું કે "પિતાજી! ઉવીલ એદરવર્ડ્સ તરફથી આ ચીઠ્ઠી

મને હમણાંજ મળીછે. તમારા વિચાર પ્રમાણે એનો ઉત્તર શો આપવો જોઈએ તે કૃપા કરીને કહો ?"

અગર જો કે ફ્રેનીને વાઇલ્ડ ઉવીલની વર્તણુક પૂર્ણ રીતે પ્રસન્ન નહોતી તથાપિ તેનું મન ઉવીલ માટે થોડુંક ખેંચાયું હતું; કારણ કે તે પ્રથમ ઉદાર સ્વભાવનો જણાતો હતો તથા તેની કેટલીક રીતભાત મન આકર્ષે તેવી હતી. તે એમ ધારતી હતી કે તેની ઉદ્ધતાઈ તેના આનંદી સ્વભાવને લીધે હતી; અને તે થોડાક વખતમાં કોઇક સારે ધંધે વળગશે; પરંતુ તેણે આ આશા અને તેના તરફનું વલણ પોતાના પિતા સિવાય સર્વથી છાનાં રાખ્યાં હતાં. વાઇલ્ડ ઉવીલને "ફ્રેની મને ચહાય છે" એમ માનવામાં ઉમેરો કરવાનું કાંઇપણ ચિન્હ તેણે બતાવેલું નહોતું. તેના પિતાનો આ જુવાનિયા માટે સારો વિચાર નહોતો, અને ઉવીલને તરતજ નિકટ સંબંધમાં નહીં લાવવાને ફ્રેનીને તેણેજ શીખામણ આપી હતી. તેનો લખેલો કાગળ એટલો બધો ખરાબ હતો કે તે વાંચતાં કાંઈ પણ અર્થ બેસે નહિ. પત્રની મતલબ એવી હતી કે ફ્રેનીએ પોતાના ઘરમાંથી છાનામાના નિકળીને ઉવીલની સાથે પરગામ નાસી જવું.

* * * * * * * *

પહેલીવાર જ્યારે આ કાગળ વાંચ્યો ત્યારે પોતાની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવાથી ઝીલિંગ જેસીની માફક તેના ચાહાનારાએ પોતાનું મન ફેરવી ન નાંખ્યું તેને માટે ફેની કંઇક ખુશી થઈ; પરન્તુ જ્યારે તેણે તે કાગળ બીજીવાર વાંચ્યો ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે આવો નિમકહરામ પુત્ર, નિમકહલાલ પતિ થઈ શકે એ અસંભવિત છે. તેણે વિચાર્યું કે "મતભેદ પડવાને લીધેજ તે મને વધારેને વધારે ચહાય છે; કારણ કે તેનાજ કહેવા પ્રમાણે જ્યાંસુધી તેની માતુશ્રી એના સામી નહોતી થઈ ત્યાંસુધી તે મને વધારે ચહાતો નહોતો." એ કાગળને છેડે લખેલું હતું કે "પાછળ જુવો" પરંતુ એજ લખાણ એટલું બધું ચહેરાઈ ગયું હતું કે ફ્રેનીએ એમજ ધાર્યું કે એને પોતાનું નામ લખ્યા પછી હમેશાં રમકડાં કહાડવાની ટેવ પડી છે, તેવું આ એક રમકડું હશે;" તેથી કરીને તે કાગળ જ્યારે તેણે

તેના પિતાના હાથમાં મૂક્યો ત્યારે અગર તે પહેલાં તાજાકલમ વાંચી નહોતી. એના પિતાએ "પાછળ જુવો" એ હુકેક્યું અને કાગળ ફેરવી વાંચ્યું. તેની મુખ્ય મતલબ એ હતી કે હું જાણુંછું કે તારો બાપ મને ચહાતો નથી, તેમ તારા ભાઈ પણ આડા આવશે. તોપણ હું તેમની દરકાર રાખતો નથી; તારી ખુશી હશે તો મારી ધારણા પાર પાડવાને સમર્થ છું વગેરે.

ફ્રેનીને આથી એટલું બધું લાગ્યું કે તે તદ્દન આભીજ બની ગઈ, તેના મુખનું સર્વ નૂર ઉડી ગયું અને જો તેના પિતાએ તેને ઝાલી લીધી નહોત તો તે મૂર્ચ્છા ખાઇને નીચે પડત. તેને શુદ્ધિ આવી અને બોલવાની જરાક શકિત આવી કે તરતજ બોલી ઉઠી કે "ઉ-વીલ્યમપર મારી જે થોડીકે મમતા હતી તેનાપર મેં આજે પાણી ફેરવી દીધુંછે." પછી પોતાના બાપે પ્રથમથી એની ચાલ વિષે ચેત-વણી આપી હતી તેને માટે તેનો ઉપકાર માનવા મંડી. તેણે કહ્યું "અરે પિતાજી! તમે મને તમારી સાથે કાંઈપણ વાત કરતાં બીવાની સાફ મના કરી હતી તેને લીધે મને કેટલું બધું સુખ થયું છે! જો એમ ન થયું હોત તો હું કદી પણ તમને મારા મનની વાત કહેત નહિ, અને હું આ વખતે કેવા છળપ્રપંચના પાશમાં પડી હોત તેનો તમેજ વિચાર કરો! જો તમારૂં કહેવું મેં લક્ષમાં ન લીધું હોત તો આ માણસને મેં ઉત્તેજન આપ્યું હોત, અને તેથી તેના વિષેના મારા વિચારમાં કદી પણ ફેરફાર થાત નહિ. તો પછીથી મારી શી વલે થાત! ઇશ્વર જે મતી સુઝાડે તે સારાને માટેજ.!"

અત્રે કહેવાની કંઇ પણ અગત્ય નથી કે આ પત્રના ઉત્તરમાં ફ્રેનીએ ઉવીલને માથામાં વાગે તેવી ના પાડી. ફ્રેંકલાંડ અને બેટ-વર્થસના કુટુંબ વચ્ચેના સઘળા વ્યવહારનો હવે અન્ત આવ્યો. ફ્રેની ઉવીલની સાથે પરણી નહિ તેથી તે ગુસ્સે થયો હતો, અને ફ્રેંક જેમ્સપર હવે ફિદા નહોતો થઈ જતો તેથી તે પણ તેટલીજ કરડાકીથી જોવા લાગી. તેઓએ હવે ફ્રેન્કલાંડના કુટુંબ પ્રત્યે ધિ-ક્કાર વૃત્તિથી જોવા માંડ્યું અને જાણે તે પોતાથી હલકી પંક્તિના

હોય તેમ વર્તવા લાગ્યાં. કેપ્ટન બેટસ્વર્થ્સ જે ભવિષ મૂકી ગયો હતો તેનો આશરો ૨૦૦૦૦૦ રૂપિઆનો હતો. તેમના શહેરમાં રહેનારા સૌથી ધનાઢ્ય માણસની માફક મોજશોખથી રહેવામાં, સારાં સારાં મિષ્ટાન ખાવામાં, તથા સદ્‌ગૃહસ્થ ગણાવા બહોળે હાથે જેમ ફાવ્યું તેમ ખર્ચ કરવામાં આ પૈસા વાપરવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો. હમણાં તો બેટસ્વર્થ્સના કુટુંબને તેમના નવા ભપકામાં ડોલતા મૂકી ફ્રેંકલાંડ અને તેના કુટુંબની સાદી પણ બોધદાતા વાર્તા આગળ ચલાવીએ.

પ્રકરણ ૨ જું.

જે વસ્તુઓ વિષે શોધ અને મનન કરવાની ફરજ છે તે વસ્તુઓ સંબંધી અજ્ઞાનતા દુષ્ટ દુર્ગુણનું કારણ છે.

મિ૦ ફ્રેંકલાંડે ઘણાં વર્ષ સૂધી ખંત રાખી મહેનત કરી પોતાનું ક્ષેત્ર એવું તો સારૂં કર્યું હતું કે તેની સ્થિતિના માણસો સાથે સરખાવતાં તે તાલેવન્ત હતો. તેનું ઘરબાર, બાગ, ખેતર અને તેની આસપાસની જગા એવી તો સ્વચ્છ અને સુખદાયક હતી કે તે રસ્તેથી જતા આવતા મુસાફરો "અહિં કોણ રહેછે?" એવું પૂછ્યા વગર આગળ પગલું ભરતા નહોતા. વટેમાર્ગુઓના જોવામાં ફક્ત બહારનો ભાગજ આવતો, પણ ફ્રેંકલાંડના ઘરના અંદરના ભાગની સાથે સરખાવતાં તે બહારનો ભાગ કંઈ સૌથી સારામાં સારો નહોતો. જો કદાપિ તેઓએ ડોકિયું કરી અંદર જોયું હોત તો જે સુખ, કુટુમ્બની ઐક્યતાથી મોટા ભૂપતિના મહેલમાં કે ગરીબની ઝુંપડીમાં સરખી રીતે ભોગવાય છે તે સુખશાન્તિનું દર્શન તેમને થાત.

મિ૦ ફ્રેંકલાંડ પોતાના છોકરાઓને દુનિયાદારીમાં ધંધે વળગાડવાની ચિંતામાં પડ્યો હતો. પોતાના ક્ષેત્રની સંભાળ લેવા માટે જ્યોર્જને ઘર આગળ પુષ્કળ કામ હતું. જેમ્સે મન્મથ શહેરમાં મણિયારની દુકાન કહાડવાની ઈચ્છા બતાવી. તેથી તેને માટે માલ મંગાવ્યો તથા દુકાન પણ ભાડે લીધી. પરંતુ ભાડે લીધેલી દુકાનના છાપરાના એક ભાગમાંથી વરસાદનું પાણી અંદર આવતું હતું, તેથી જ્યાં સૂધી એ છાપરાની મરામત ન થાય ત્યાં સૂધી તે ત્યાં રહેવાને ખૂશી

નહોતો, અને તેથી સઘળો માલ પોતાના પિતાને ઘેર મૂકાવ્યો. એ ઘર મન્મથ શહેરથી એક ગાઉ દુર હતું. જેમ્સની ખૂશીથી તેની બેન પૅટીએ તેનો માલ ઉઘાડ્યો અને દરેક ચીજપર દુકાનની નિશાની કરવા લાગી. મોડી રાત્રે જ્યારે ઘરનાં સર્વ માણસ ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયાં હતાં ત્યારે પૅટી ફક્ત ફીતની બાકી રહેલી પેટીપર નિશાન કરવા બેસતી હતી; પણ બત્તી તદન બળી ગઈ હતી, તેથી નવી બત્તી લેવાને જેવી બારીમાંથઈને તે જતી હતી તેવામાં બહાર પુષ્કળ અજવાળું તેણે દીઠું. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે પોતાના ઘાસની ગંજી સળગી ઉઠી છે. તરતજ તે પોતાના બાપ તથા ભાઇઓને બોલાવવા દોડી ગઈ. તેમણે બધાએ આવી લાગેલી ગંજી હોલવવાને અને રહેવાનું ઘર બચાવવાને બનતો શ્રમ કર્યો; પરંતુ પવન જોરમાં અને ઘર તરફનો વાતો હતો તેથી સઘળી મહેનત વ્યર્થ ગઇ. હોલવવાનું કામ જેટલી ઝડપથી ચાલતું હતું તેના કરતાં ઘણીજ ઝડપથી અગ્નિ ફેલાતો હતો, તેથી એક કલાકની અંદર ઘર પણ સપાટા બંધ બળવા માંડ્યું. આ વખતે છોકરાઓએ સૌથી પહેલી સંભાળ એ લીધી કે તેમણે પોતાના વૃદ્ધ પિતા અને વહાલી બેનોને બચાવી બહાર કાઢ્યાં. ત્યારે પછી સઘળી સમયસૂચકતા વાપરી ઘરમાં જે ચીજ ઘણી કીમતી અને હાથ આવે તેવી હતી તે એકઠી કરી બહાર લાવ્યા; તથા ગરીબ જેમ્સે વેચવા આણેલું કાપડ બચાવવાને સખ્ત મહેનત કરી. આશરે ત્રણ વાગ્યાને સુમારે અગ્નિનું જોર નરમ પડ્યું.ઘરનો એક ભાગ બચેલો હતો તેમાં, દિવસના અજવાળાએ તેમના નુકસાનના દેખાવની દિલગીરી તાજી કરી નહિ ત્યાંસૂધી થોડેક વખત બધાંએ આરામ લીધો. ઘાસ દાણો વગેરે જે ચીજ ક્ષેત્રમાં હતી તે સર્વ બળી ગઈ હતી, અને ઘરની દીવાલો તથા અર્ધાં બળેલા મોભ ફક્ત બચ્યા હતા. પરંતુ ત્યાં રહી શકાય તેમ નહોતું. એવી ગણત્રી કરવામાં આવી કે આ આગથી પાંચહજાર રૂપિઆનું નુકશાન થયું હતું.

ઘાસની ગંજી શી રીતે સળગી તે કોઈના જાણવામાં આવ્યું નહિ. એ ગંજી જ્યોર્જે ખડકી હતી. તેણે એમ માન્યું કે બરોબર

સૂકાયા સિવાયનું ઘાસ ખડક્યામાં આવ્યાથી અગ્નિ પ્રગટ થયો, અને તેથી તે પોતે પોતાનો બેહદ તિરસ્કાર કરવા મંડ્યો. તેના પિતાએ કહ્યું કે, ગંજી ખડકતી વખતે ઘાસ મેં તપાસ્યું હતું અને સૂંઘ્યું પણ હતું. એ ઘાસથી કાંઈ પણ હરકત પહોચે એમ તે વખતે મને જણાયું નહોતું. આથી ગરીબ જ્યોર્જનું અંતઃકરણ સહેજ સંતોષ પામ્યું, પરંતુ પૅટીએ જે શીળો સ્વભાવ બતાવ્યો તેને લીધે તેને વધારે સંતોષ થયો. એ ભલી છોડી કેટલાક કોયલાવાળી એક ડોલ લેઇ આવી, અને કહ્યું કે તે ઘાસની ગંજી પાસે પડેલી હતી. આ વખતે દાસી ત્યાં હાજર હતી. અગર જો કે તે બેફિકરી હતી તથાપિ પ્રમાણિક હતી. તેણે ઉતરેલ મહોડે પરન્તુ નિખાલસ મનથી કબૂલ કર્યું કે, 'ગઈ સાંજે મેં ભૂલથી એ ડોલ ગંજી પાસે મૂકી હતી. હું ચોકમાં થઇને ખાડામાં રાખોડી નાંખવા જતી હતી; પરંતુ સામેની ગલીમાંથી મારા સ્નેહીની સિસોટીનો સાદ મેં સાંભળ્યો, તેથી તેને મળવા જવાને એકદમ ત્યાં મૂકી અને રાખોડી ત્યાંનિત્યાંજ રહેવા દીધી. મેં ધાર્યું કે એમાં દેવતા નહિ હોય.' પોતાના બચાવમાં તે આટલુંજ કહી શકી. તેના માયાળુ શેઠે તેને એ બેફિકરાઇને માટે ક્ષમા આપી, અને બોલ્યો કે 'દાસીએ પોતાની મેળેજ પોતાને અત્યંત ઠપકો દીધોછે તેથી હું એને કાંઈ પણ કહેવા ઇચ્છતો નથી.' આ પ્રમાણે જ્યારે તેનો શેઠ બોલ્યો ત્યારે તે પોતાને વધારે નિંદવા લાગી, છાતીફાટ રડવા લાગી, અને જ્યારે તેને એક સખ્ત કામે વળગાડી ત્યારેજ તેને કંઇક દીલાસો મળ્યો.

મિ૰ ફ્રૅંકલાંડના કુટુમ્બે મિથ્યા શોક કરવામાં પોતાનો વખત ગાળ્યો નહિ ઘર વગેરે ફરીથી બાંધવા સારૂ રોકડા નાણાની જરૂર હતી. તેથી જેમ્સે પોતાનું બચેલું કાપડ એક કાપડિયાને વેચી દીધું, અને ઉપજેલા પૈસા પોતાના પિતા પાસે રજુ કર્યા. તેણે કહ્યું કે, 'પિતાજી! જ્યારે તમે પૈસા આપવાને શક્તિવાન્ હતા ત્યારે તમે મને આ પૈસા આપ્યા હતા. પરંતુ હાલમાં તમારે તેની ઘણી જરૂર છે અને મારે એના વગર ચાલશે. હું મન્મથ શહેરમાં જઇને કોઇની દુકાને ગુમાસ્તો બેશીશ, ધીમે ધીમે આગળ વધીશ, અને મારૂં ભર-

ણપોષણ સારી રીતે કરી શકીશ. જો હું આવી રીતે ન કરૂં તો તમે મને જે કેલવણી આપી છે તેનાપર પાણી ફરી વળે.' મિ૦ ફ્રેંકલાંડે આનંદાશ્રુ સાથે તે પૈસા લીધા અને કહ્યું કે, 'આવા વખતે આનંદ માનવો એ કોઇને વિચિત્ર લાગે; પરંતુ સારાં છોકરાં હોવાથી આપોઆપજ આનંદ થાય છે. જ્યાંસુધી આપણે આવી રીતે એકબીજાને મદદ કરવાને તૈયાર છીએ ત્યાંસુધી ગમે તેમ થાઓ તથાપિ આપણે કદી ભિખારી અવસ્થામાં આવી પડવાના નથી.તેમ કોઇ પણ રીતે આપણને હરકત હેલો પણ આવવાનો નથી. હવે આપણે ઘરે બાંધવાનો વિચાર કરીએ. ફ્રેંક! મને મારી ટોપી આપ. આ હાથમાં મને વા આવ્યો છે, અને આગ લાગી તે વખતની મને શરદી થઈ છે; પરંતુ કામ કરવાથી તે સઘળું મટી જશે એમ લાગેછે. મારે આળસુ થવું ના જોઇએ; આટલા બધા ઉદ્યોગી યુવાનોમાં હું આળસુ થાઊં તો મારે શરમાવું પડે.

આ બન્યા પછી કેટલેક દીવસે મિ૦ ફ્રેંકલાંડ અને તેના છોકરાઓ સખ્ત મહેનત લઈ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા હતા તેવામાં એક બદશિકલ માણસ ઘોડાપર બેશી ત્યાં આવ્યો. અને "તમારૂં નામ ફ્રેંકલાંડ" એમ પૂછી જોઇ દરેકના હાથમાં એકેકું કાગળિયું આપ્યું. એ કાગળિયાં એવી મતલબની નોટીસનાં હતાં કે "તમે હાલ જે ગણોત આપોછો તેથી બમણું આપવાની ખૂશી ના હોય તો આવતા મહિનાની પહેલી તારીખ સૂધીમાં આ જમીન છોડી દેવી." આ નોટીસ વાંચી વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે તે લાવનારને થંડેપેટે કહ્યું કે, 'સાહેબ આમાં કાંઈ ભૂલ થઈ હોય એમ માલૂમ પડેછે.' તે માણસે જવાબ દીધો કે 'બિલકુલ ભૂલ નથી. તમને માલૂમ પડશે કે આ નોટિસ ખરી છે અને ખરી રીતે બજાવવામાં આવી છે. મેં થોડા દિવસપર તમારૂં ગણુવટ જોયું છે તેથી જણાય છે કે ગયા મે માસમાં એની મુદ્દત પૂરી થઈ ગઇછે, અને તમે કાયદા અને ઇન્સાફથી ઉલટા વર્તિ અગિયાર માસ વધારે કબજો રાખ્યો છે.' આ સાંભળી ફ્રેંક ગુસ્સાથી રાતો પીળો થઈ ગયો, અને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે, 'મારા પિતા એમની આખી જીંદગીમાં કદી પણ ન્યાય અને કાયદાથી ઉલટા વર્ત્યા નથી.' વૃદ્ધ

ફ્રેંકલાંડે ફ્રેંકના ખરડે હાથ મૂકીને કહ્યું કે 'પ્યારા ફ્રેંક, શાન્ત થા શાન્ત! શાન્તિથી અમને બેને ખુલાસો કરવા દે. પછી તેણે નોટિસ લાવનારને કહ્યું કે, 'સાહેબ અહીંઆંજ ભૂલ છે. મારા ગણુવટની મુદત ગયા મે માસમાં પૂરી થઈ ગઈ એ વાત ખરી; પરંતુ મારા હસિલ દેશાઇએ ફરી ગણુવટ કરી આપવાનું મને વચન આપ્યું હતું.' તે માણસે એક ચોપડી તરફ જોઇને જવાબ દીધો કે, હું એ બાબત કાંઇ જાણતો નથી. તમે હસિલ દેશાઇ કોને કહો છો તે હું સમજી શકતો નથી. "હસિલ" કરી કોઈ આદમીનું વર્ણન કરવું એ કાંઈ રીત નથી; પરંતુ જો તમે ફ્રાન્સીસ ફોલ્કિંગ્સબી વિશે કહેતા હો તો મારે કહેવું જોઇએ કે તે ગૃહસ્થ ચાલતા મહિનાની ૧૭ મી તારીખે ગુજરી ગયા.

ફ્રેંકલાંડ એકદમ બોલ્યો "શું મારા ભલા શેઠ ગુજરી ગયા?!! અરેરે! હું ઘણોજ દિલગીર છું!!" પેલા ગૃહસ્થે કંઈ પણ શોક દર્શાવ્યા વગર પ્રથમ પ્રમાણેજ ઉત્તર દીધો કે "તેનો ભત્રિજો ફિલિપ ફોલ્કિંગ્સબી તેનો કાયદેસર વારસ થયો છે અને એના તરફનું મુખત્યારનામું લઈ હું તેનું કામ કરૂં છું." ફ્રેંકલાંડે કહ્યું, પણ મારો ગણુવટ નવેસરથી કરી આપવાનું મને જે વચન આપવામાં આવ્યું હતું તે વિષે મિ. ફિલિપ ફોલ્કિંગ્સબી કાંઈ પણ જાણતા નહિ હોય. તેણે કહ્યું 'તમો જાણતા હશો કે મોંથી આપેલું વચન સાક્ષી સિવાય કાંઈ પણ ઉપયોગનું નથી. એ અગાળે બાચકા ભરવા જેવું છે. એવા વચનને માટે મરનારના વાલીવારસો ન્યાય કે કાયદાની રીતે બંધાયેલા નથી. એ વચન જો સ્ટામ્પપર કે સાદા કાગળપર પણ લખેલું હોત તો તે એક જુદી વાત હતી.' ફ્રેંકલાંડે કહ્યું, ખરૂં છે સાહેબ, એ વચન લખેલું નહોતું; પરંતુ મેં ધાર્યું કે મારા હસિલ શેઠનું વચન લખેલાની બરોબર છે અને તેમ મેં મારા શેઠને કહ્યું પણ હતું.

એટલામાં ફ્રેંક બોલી ઉઠ્યો કે, "હા, ખરી વાત; જ્યારે તમે દેશાઈજીને ઉપર પ્રમાણે કહેતા હતા ત્યારે હું તમારી પાસેજ હતો. તેમણે કહ્યું કે 'મારૂં વચન હું લખીત કરી આપીશ. પ્રમાણિક

માણસોને એની ઓછીજ જરૂર છે. પરંતુ મારૂં શું થશે તે કોણ જાણેછે? અને મારા પછી કોણજાણે કોણે ધણી થાય. માટે ધંધા સંબંધી દરેક કામ લખીતજ હોવું જોઇએ. હું મારા એક પણ ખેડુતને ડગમગતી હાલતમાં રાખવાનો નથી. તમે તમારૂં ક્ષેત્ર સૂધાર્યું છે અને તે મહેનતનું ફળ લેવાને તમે લાયક છો' ઉપર પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તેવામાં કેટલાક મિત્રો તેમને મળવા આવ્યા તેથી ગણુવટ લખી આપવાનું તેમણે મુલતવી રાખ્યું. બીજે દિવસે તે ઉતાવળથી શહેરમાં ગયા અને મને ખાત્રી થાય છે કે એમણે એમજ ધાર્યું હશે કે ગણુવટ લખી આપ્યુંછે."

પેલા ગૃહસ્થે જવાબ દીધો કે, 'બહુજ સારો પુરાવો! પરંતુ તે પ્રસ્તુત વિષયને જરાએ લગતો નથી. મુખત્યાર તરીકે મારે મારા શેઠના હુકમ સિવાય બીજું કાંઈ પણ જોવાની જરૂર નથી. જો કદાપિ તમે લેખ બતાવો તો વળી બીજો વિચાર કરી શકાય. વારૂં, હવે હું જાઉંછું. "ગમે તો બમણું ગણોત આપો અગર ક્ષેત્રનો કબજો છોડો" એ મતલબની નોટિસ મેં તમને પહોંચાડી છે તે બરોબર યાદ રાખજો.

તેના ગયા પછી ફ્રેંકે પોતાના પિતાને કહ્યું કે, 'મિ० ફિલિપ ફોલિંગ્સબી તમારૂં કહ્યું માનશે. હું ધારૂંછું કે તે સદ્‌ગૃહસ્થ છે,તેથી વકીલની માફક વાત કરનાર આ નવા મુખત્યાર જેવો નહિ હોય. હું સઘળા વકીલોને ધિક્કારૂંછું.' તેના પિતાએ જવાબ દીધો કે 'ફ્રેંક,તારે એમ કહેવું જોઇએ કે "સઘળા અપ્રમાણિક વકીલોને હું ધિક્કારૂં છું.' અગર જો કે મિ० ફ્રેંકલાંડના સ્વભાવની ઘણીએ અજમાએશ લોકો તરફથી થતી તોપણ તે કદી કોઇનો જીવ દુખાય તેવું બોલતો નહિ, કે કોઇને મર્મ વાક્ય પણ કહેતો નહીં. અને તેથીજ તેણે ફ્રેંકના વાક્યને ઉપર પ્રમાણે સૂધાર્યું હતું.

ઉપરની બાબતને થોડાક દિવસો વીત્યા બાદ નવો શેઠ પોતાના પરગણામાં ફરવા આવ્યો. અને વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડ તેને સલામ ભરવા ગયો. પણ આ શેઠને મળી શકવાની આશા નહોતી. આ વખતે તેનું મન ગાડી વાડીમાં રોકાયલું હતું. કામપર તેને કંટાળો હતો.

મોજમજા એજ એનો ધંધો થઈ પડ્યો હતો. પૈસો એ મોજશોખ ભોગવવાનું સાધન છે, અને જાગીરના ખેડુતો તે પૈસો પેદા કરવાનું યંત્રછે એમ તે ધારતો હતો. તે કાંઈ લોભી કે નિર્દય નહોતો, પણ અવિચારી અને ઉડાઉહતો. જ્યારે તેના હાથમાં કાંઈપણ અખ્તિયાર નહોતો અને ભાતભાતની મજા મારવામાં કાળ ગુમાવતો, તે વખતે તેના બરોબરીઆમાં એથી કોઈને નુકસાન નહોતું. પરંતુ જ્યારે તે એક મોટી જાગીરનો ધણી થયો ત્યારે તેનાથી હલકી પંકિતના માણસોને અને તેના ખેડુતોને એ દુર્ગુણથી ભારે ખમવું પડતું.

ખેડુત મિ૦ ફ્રેંકલાંડ કેટલાક વખતથી તેના શેઠ મિ. ફોલિંગ્સબીની વાટ જોઈને તેના ઘર આગાડી ઉભો રહ્યો હતો. જ્યારે એ શેઠ બગીમાં બેશી ઘોડાની લગામ હાથમાં ઝાલી ત્યારે તેની બગી પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને ટોપી ઉતારી માન આપ્યું. જેવી તેણે ટોપી ઉતારી તેવાજ તેના વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે સફેત થયેલા વાળ પવનથી ઉડીને મોંપર આવ્યા. આ જોઈને મિ. ફોલિંગ્સબીએ કહ્યું, 'મારા મિત્ર, તમે ટોપી પહેરો અને આ ઘોડાથી દૂર રહો; કારણ કે વખતે તે વગાડી બેસે એવો છે. કેમ તમારે મને કાંઈ કહેવું છે?' વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે કહ્યું, 'સાહેબ, આપની સાથે વાત કરવાને કેટલાક કલાકથી હું અહિં આવી ઉભોછું, પરંતુ જો હમણાં આપને ફુરસદ ન હોય તો કાલે સવારે ફરીથી આવીશ.' મિ. ફોલિંગ્સબીએ કહ્યું, હા એમજ કરો. હાલ મારે ઘણું કામ છે તેથી એક મિનિટ પણ વિલંબ કરી શકું તેમ નથી; એમ કહી જાણે આખી દુનિઆનું ભલું જોરભેર ઘોડા દોડાવ્યાથીજ થતું હોય એવા ડોળથી બગી મારી મૂકી.

તે પછી ઘણા દિવસ સુધી આ વૃદ્ધ ખેડુત તેને મુકામે ગયો પરંતુ મુલાકાત થઈ નહિ. અને જ્યારે મળે ત્યારે એજ જવાબ મળતો કે "કાલે આવજો." કેટલાક કાગળો લખ્યા તેમાંથી એકનો પણ જવાબ મળ્યો નહિ. આખરે કંટાળીને તેણે એ દેશાઈના ખીદમતગારને રૂ૫) આપીને મુલાકાત કરી. આ વખતે મિ૦ ફોલિંગ્સબી બૂટ પહેરતો હતો અને ઘોડાઓ તૈયાર થઈને ત્યાં આવતા હતા. ફ્રેંકલાંડે વિચાર્યું કે જેમ બને તેમ ટૂંકામાં વાત પતાવી દેવી,

તેથી પોતાની ખરી હકીકત ઝટ જાહેર કરી. પોતે કેટલા વર્ષથી ખેતર સંભાળે છે, કેવો સૂધારો કર્યોછે, અને પાછળથી પોતા ઉપર કેવો દૈવકોપ થયો છે તે સર્વ કહ્યું. નવો પટો કરી આપવાનું વચન, અને ખેતર છોડી દેવાને મળેલી નોટિસ, સંબંધી વાત ઉપાડતો હતો તે વખતે દેશાઇજી બૂટ પહેરી રહ્યા હતા. તે બોલ્યા કે, 'પટો નવો કરી આપવાનું વચન શું? હું એ વિષે કંઇપણ જાણતો નથી. ખેત્ર છોડી દેવાની નોટિસ સંબંધી કામ મારા મુખ્ત્યારનું છે. એ બાબત એને કહો, એ તમારી સાથે ન્યાયથી વર્તશે. મિ૦ ફ્રેકલાંડ, તમારા માટે હું ઘણો દિલગીરછું—ખરેખર હું અત્યંત દિલગીરછું. જુવો આ બૂટ બનાવનાર. તમને માલૂમ છે કે હમણાં હું કેવી સ્થિતિમાં છું! મને એક મિનિટની પણ ફુરસદ મળતી નથી. ફકત થોડાજ દિવસ માટે અમે પ્રગણામાં આવીએ છીએ. કાલ ઘોડાની સરતોમાં મારે જવુંછે, તેથી મને નવરાશ નથી માટે મારા મુખ્ત્યાર મિ૦ ડીલને એ વિષે વાત કરજો. મારાં બધાં કામ મેં એને સોંપ્યાં છે. મને ખાત્રી છે કે એ તમારી સાથે ન્યાયથી વર્તશે. જેક, જો પેલો ઘોડો આવ્યો કે?—

આ અવિચારી જુવાન દેશાઇની પાછળ પાછળ જઇને વૃદ્ધ ફ્રેકલાંડે તેને કહ્યું કે, "એ બાબત મિ૦ ડીલને મેં કહ્યું પરંતુ તે એમ કહેછે કે લેખ વગર મોંનું વચન અવાળે બાચકા ભરવા જેવું છે, અને તેથી આપના સિવાય બીજું કોઇ મારી દાદ સાંભળે તેમ નથી. સાહેબ, હું ખાત્રીથી કહુંછું કે, હું આળસુ ખેડુત નથી. મારૂં ક્ષેત્રજ એ વિષે આપને ખાત્રી કરી આપશે." દેશાઇએ જવાબ આપ્યો કે "એ પ્રમાણે મિ૦ ડીલને કહો અને સમજાવો. આવી દરેક બાબત હું તેનેજ સોંપુંછું અને મને ખાત્રી છે કે તે તમારી સાથે ન્યાયથી વર્તશે. કામ કરવાને મને જરાએ નવરાશ નથી."

તરૂણ દેશાઇનો જવાબ 'હાડીઆને મત હસવું ને દેડકાનો પ્રાણ જાય' તેવો હતો. એજન્ટ ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં તે ભૂલતો હતો. ફ્રેકલાંડનું ક્ષેત્ર લેઇ લેવા માટે કોઇ બીજા માણસે મિ૦ડીલને સમજાવ્યો હતો, તે સાથે એક હુંડી પણ તેને લાંચ તરીકે આપી હતી. આથી

મિ૦ ડીલ ફ્રેંકલાંડની વિરૂદ્ધ ચાલી તેનું કહેવું માનતો નહિ. ધર્મીને પેર ધાડ! આખરે તેણે એ ખેતર ફ્રેંકલાંડ પાસેથી લેઈ લીધું અને કૃત્રિમ દીલગિરિ દર્શાવી કહ્યું કે મારાથી અન્યાયે કેમ વર્તાય? નવા ખેડુતે તમારા ઝુંપડાને ઠેકાણે એક ગૃહસ્થ રહી શકે તેવું ઘર બાંધવા કબૂલ કર્યું છે.

આ નવા કરારની મિ૦ ફોલિંગ્સબીને કંઈપણ ખબર નહોતી. તેણે વગર વાંચ્યે પટાપર સહી કરી આપી હતી; અને પટા પ્રમાણે ન વર્તે તો ગુન્હેગારી તરીકે અધિ સાંથ પ્રથમથી લેઈ લીધી હતી. અગર જોકે તે મોટો જાગીરદાર હતો તોપણ રોકડ નાણાંની તેને ઘણી વારે જરૂર પડતી. પોતાના શેઠને કામનો કંટાળો હતો તે છતાં તેને રાજી રાખવાને મિ૦ ડીલ બરાબર તજવીજ રાખતો. પોતાના વચનથી જુદા પડી બોલ્યુ અબોલ્યુ કરી, એક જુના અને લાયક ખેડુતને છેતરવાનું વૃદ્ધ ફોલ્લિંગ્સબીને કંઈપણ કારણ નહોતું. પરંતુ જૂના પટા જે વખતે તેને મોકલવામાં આવ્યા તે વખતે ફ્રેંકલાંડ સાથે થયેલી વાતચિત તે તદ્દન વિસરી ગયો હતો. પરન્તુ તેનું વિસ્મરણ ફ્રેંકલાંડના કુટુંબને ઘણું દુઃખ કરતા તથા આપત્તિના મૂળ રૂપ થઇ પડ્યું.

પ્રકરણ ૩ જું.

જ્યાં વિશ્વાસ છે ત્યાં નિમકહલાલીને માન મળેછે અને તેનો બદલો ભાગ્યેજ મળતો નથી.

જે દિવસે તેઓએ પોતાનું ક્ષેત્ર છોડ્યું તે દિવસ આ કમનશીબ કુટુંબને ખરેખરો દિલગીરી ભરેલો હતો. મિ. ફ્રેંકલાંડના બાપદાદા, ફોલિંગ્સબી કુટુંબના નિમકહલાલ ખેડુત હતા. આ સઘળાઓએ ક્ષેત્રમાં કાંઈ કાંઈ ને કાંઇ પણ સુધારો કર્યો હતો. જ્યારે આ વાત સર્વના જાણવામાં આવી ત્યારે આડોશી પાડોશીઓને ઘણીજ દયા ઉત્પન્ન થઇ અને મિ. ફોલિંગ્સબીપર ફીટકારનો વરસાદ વરસાવા મંડ્યા. પરંતુ આ વખતે મિ. ફોલિંગ્સબી તો આટકોટની સરતોમાં મશગૂલ થઈ રહેલો તે શાનો સાંભળે? સર-

તોમાં જઈ પોતાના જીવજાન ઘોડાપર બેશી જ્યારે તે હજારો રૂપિઆની સરતો ખેલતો હતો તે વખતે, આ વૃદ્ધ માણસ પોતાના કુટુંબને સાથે લઈને એક નાની ભાગીતૂટી ગાડીમાં બેશી નાની નેળને રસ્તે થઈ, જે ક્ષેત્ર પોતે ખેડ્યું હતું. અને જેની અંદર પોતે વાવણી કરી હતી, પરંતુ જેની પેદાશ તે કદી પણ લેવાનો નહોતો તે ક્ષેત્રને છેલ્લી સલામ કરતો ધીમે ધીમે જતો હતો.

ઘાસની ગંજી પાસે દેવતાની ડોલ ભૂલીજવાને માટે જેણે પોતાનેજ અતિ ઠપકો દીધો હતો તે હાના નામની દાસી આ વખતે પોતાના શેઠને મદદ કરવામાં બિલકુલ પછાત નહોતી. આ વખતે તો જાણે તેનામાં બમણું જોર આવ્યું હોય તેમ દીસતું હતું. અને અત્યાર સુધીમાં તેનામાં નહિ માલૂમ પડેલી હોશિયારી અને સમયસૂચકતાનાં કેટલાંક ચિન્હો ઝળકવા લાગ્યાં; પરંતુ ખરૂં જોતાં ઉપકાર વૃત્તિને લીધે તેનામાં આ ફેર થયો હતો.

તે ફ્રેંકલાંડના કુટુંબમાં રેહેવા આવી તે પહેલાં એક ખેડુતને ત્યાં રહેતી હતી. તે ખેડુતને એક નાનું ક્ષેત્ર હતું અને તેમાં નાનું પણ સમવડ ભરેલું ઘર હતું. હાનાને યાદ આવ્યું કે એ ક્ષેત્રનો પટો ચાલતા વર્ષમાં પૂરો થવાનો છે, તેથી તે પોતાને જે કરવાનું હતું તે સંબંધી કોઇને એક અક્ષર પણ કહ્યાકથ્યા વગર એક દિવસ સવારમાં ઉઠીને પંદર માઇલ સુધી ચાલી પોતાના જૂના શેઠને ત્યાં ગઈ. અને જો તે શેઠ એક વર્ષની સાંથના રૂપિઆ અગાઉથી લે તો પોતાના છ સાત વર્ષના એકઠા કરી મૂકેલા પગારમાંથી આપવાનું કહી મિ. ફ્રેંકલાંડને તે ક્ષેત્ર આપવા માગણી કરી. પણ તેના જુના શેઠે તે દાસીના પૈસા લેવાની સાફ ના પાડી; કારણ કે મિ. ફ્રેંકલાંડ અગર તેના છોકરા જ્યોર્જ તરફની તેને કાંઇપણ જામીનગીરીની જરૂર નહોતી. તેણે કહ્યું કે "તેમની શાખ ઘણીજ સારી પડેલીછે અને અન્મથ પ્રગણામાં ખેતીનું કામ તેમના કરતાં સારૂં કોઇપણ સમજી શકતું નથી." તેણે ઘણી ખુશીની સાથે પોતાનું ક્ષેત્ર મિ. ફ્રેંકલાંડને આપવા કબૂલ્યું. પરંતુ તે ક્ષેત્ર માત્ર થોડાજ એકરનું હતું અને ઘર પણ એટલું બધું નાનું હતું કે તેમાં ત્રણ માણસ કરતાં

વધારે ભાગ્યે રહી શકે. તથાપિ હાલમાં બીજું મળે તેવું નહોતું. 'નહીં મામા કરતાં કેણા મામા શા ખોટા' એમ ધારી ને લેવા તેમણે કબૂલ કર્યું. ગરીબ હાનાએ તે ક્ષેત્રનો કબજો તેમને સોંપાવ્યો;ને પોતે પણ તેમની પાસેજ રહી.

આ ક્ષેત્રની સંભાળ રાખવા મિ. ફ્રેંકલાંડ અને તેનો મોટો પુત્ર જ્યોર્જ રહ્યા. જેમ્સ કોઇને ત્યાં ગુમાસ્તો રહેવા મન્મથ ગયો ને ત્યાં મિ. ક્લેગહોર્ને નામના મણીઆરે જેમ્સને બે ત્રણ ઉમેદવારોમાંથી પસંદ કરી રાખી લીધો. મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું "જેમ્સ ત્રણમાંથી મેં તને પસંદ કર્યો એનું કારણ તું સમજ્યો ? મને કાંઈ એવો તુરંગ નહોતો આવ્યો; પરંતુ એમ કરવાને કેટલાંક કારણ હતાં." જેમ્સે કહ્યું "તમારા મનમાં એમ આવ્યું હશે કે હું પ્રમાણિક અને સારી ચાલનો છું.હું ધારૂંછું કે પહેલાંના તમે મારાં માતુશ્રીની ચાલચલગત વિષે વાકેફ થયેલાછો." મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું કે ખરીવાત, અને તે પહેલાં તમારે માટે પણ હું વાકેફ થયેલોછું. તમે કદાચ ભૂલી ગયા હશો, પરંતુ મને તો બરોબર સ્મૃતિ છે કે જ્યારે તમે નવ વર્ષના હતા ત્યારે તમારાં માતુશ્રીએ લીધેલા માલના ભરતિયાના પૈસા ભરવા માટે તમે આ દુકાને આવ્યા હતા. એ ભરતીઆમાં દશ રૂપિઆની ભૂલ થઈ હતી. તે તમે ખોળી કાઢી પૂરેપૂરા પૈસા ભર્યા હતા. મને આશા છે કે હજુ પણ તમે હિસાબી કામમાં તેટલાજ હોંશિયાર અને તેવા પ્રમાણિક છો. થોડાકજ વખતપર એક છોકરાપર મૂર્ખાઈ કરીને મેં વિશ્વાસ રાખ્યો: તે મને ઠગીને જતો રહ્યોછે. પરંતુ તેથી કાંઈ હું તમારા તરફ અણવિશ્વાસુ નહિ થાઉં; કારણ કે તમને કેવી તરેહની કેલવણી મળેલી છે તે હું બરોબર જાણુંછું; અને તે કોઇપણ માણસ માટે મોટામાં મોટી જામીનગીરી છે."

આ પ્રમાણે નાનપણમાંથીજ સારી ચાલનો પાયો નંખાય તો એવીજ રીતે છોકરાંઓ તેમનાં માબાપની સારી શાખને પાત્ર થાય. આવી શાખ સર્વથી અમૂલ્ય વારસો છે; પૈસાની ગમે તેવી ઇતરાજી થાય તથાપિ આ વારસો કોઇથી છીનવી લેવાય નહિ. સદ્વર્તન તથા સારી

શખ્સની પાસે પૈસો ગુલામ છે. સદ્વર્તનવાળાનો તથા સારી શાખ વાળાનો માનમરતબો જેટલો સારો હોય છે તેટલુંજ તેનું મન પણ ઉદાર તથા નિખાલસ હોયછે. તે આ લોકમાં માન પામેછે તેટલુંજ નહી પરન્તુ પરલોકનું પણ હિત અત્રેજ સાધી લેછે.

ફેની અને પેંટી પોતાની સારી ચાલને લીધે ઘણી પ્રખ્યાત થએલી હોવાથી જ્યારે તેઓ ઘેર રહી ગુજરાન ચલાવી શકે તેમ નહોતું ત્યારે ચાકરી ખોળવાને તેમને બિલકુલ શ્રમ પડ્યો નહિ. ઉલટા મન્મથ શહેરના આબાદાર ગૃહસ્થો પોતાને ત્યાં તેમને રાખવાને માટે ઘણી ખૂશી બતાવવા લાગ્યા. ફેની, મિસિસ હુંગરફોર્ડને ત્યાં રહી. એ બાઈ એક સારા ખાનદાનની હતી. તે મગરૂર અને દયાળુ હતી, પરંતુ તોછડી અને ઢોંગી (ભભકાને ચહાય એવી)નહોતી. તેને કેટલાંક છોકરાં હતાં, અને તેઓની સંભાળ રાખવાને માટેજ ફેનીને રાખવામાં આવી હતી.

મિસિસ હુંગરફોર્ડે ફેનીને કહ્યું "તરૂણ સ્ત્રી! મારાં છોકરાંની બાબતમાં હું તને જેમ કહું તેમ તારે ચાલવું. અને તેમ થશે તો આ ઘરમાં તારી જે બરદાસ લેવાશે તેને માટે તારે બિલકુલ પસ્તાવું નહિ પડે. આ ઘરની અંદર ચાકરથી તે શેઠ સૂધી સુખી થાય તેમ વર્તવાને હું ચાહુંછું. હું જાણુંછું કે તારી સ્થિતિના પ્રમાણમાં તેં વધારે જ્ઞાન સંપાદન કરેલું છે; અને તેટલા માટે તારા વિષે મેં જે ઉમદા વિચાર બાંધ્યોછે તે વિચારને તું પાત્ર થઈશ તો મને અત્યાનંદ થશે." મિસિસ હુંગરફોર્ડની રીતભાતથી ફેની જો કે કેટલોક ડર રાખતી હતી તથાપિ પોતા માટે તેને પૂર્ણ ભરોંસો હતો. અને આ ભરોંસાને માટે તેની શેઠાણી તેનાપર બિલકુલ નાખુશ નહોતી.

આ વખતે પેંટી પણ નોકરીએ લાગી. તેની શેઠાણીનું નામ મિસિસ ક્રમ્પ હતું. એ વૃદ્ધ બાઇ એક તવંગર સ્ત્રી હતી. તે કબલ કરતી હતી કે "મારે તો અસાધારણ સારા સ્વભાવનું માણસ મારી તેનાતમાં જોઈએ." તે મન્મથથી થોડાક ગાઉ દૂર રહેતી હતી. ત્યાં તેનાં સગાંવહાલાં હતાં, પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા અને નબળાઇને

લીધે તે પોતાની જીંદગી તદન એકાંતવાસમાં ગૂજારતી હતી.

આ કુટુંબમાંથી ફક્ત ફ્રેંક એકલોજ ઠેકાણે પડયો નહોતો. એક મિ. બાર્લો કરીને સારી શાખનો વકીલ હતો, તેમ અરજી આપવાનો તેણે વિચાર કર્યો. જ્યારે બેટસવર્થ્સ સાથે લડાઈ થઈ ત્યારે ફ્રેંકે જે દયા અને ભલમનસાઈ વાપર્યાં હતાં તે જોઈને આ બાર્લો સાહેબ ખૂશી થયા હતા. અને તેથી તેણે તેને વચન આપ્યું હતું કે "દુઃખની વખતે હું તને મારાથી બનતી મદદ કરીશ." સારા ભાગ્યે એવું બન્યું કે મિ. બાર્લોને એક કારકુનની જરૂર હતી. ફ્રેંકમાં કેટલું પાણી છે તે તે જાણતો હતો, તથા તેના પ્રમાણિકપણા ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં તેને કાંઈ પણ હરકત જણાતી નહોતી; તેથી તેણે ફ્રેંકને પોતાની આફિસમાં કામે લગાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. ફ્રેંકને પહેલાં સઘળા વકીલો તરફ સ્વાભાવિક ધિક્કાર હતો. તે એમ ધારતો હતો કે તેઓ કદી પણ પ્રમાણિક હોયજ નહિ! પરંતુ જ્યારથી તેને મિ. બાર્લો સાથે સહવાસ થયો ત્યારે તેને પોતાની ભૂલ માલૂમ પડી. આ ગૃહસ્થ કદી પણ નીચ યુક્તિ વાપરતો નહોતો; પરંતુ ઉલટો, જેઓ દુશ્મનાવટજ કરવા માટે લડતા તેઓને તેમ કરતાં અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરતો. બળતામાં તે ઘી હોમી કજીઓ સળગાવવાને બદલે સુલેહ કરાવવામાં વધારે આનંદ માનતો. મિ. બાર્લો માટે એમ કહેવાતું કે 'ઈંગ્લાંડમાં તેની સ્થિતિના વકીલ કરતાં તેણે કોર્ટની બહાર ઘણા કેસો ખોયાછે, પરંતુ કોર્ટની અંદરે એકે નહિ." હમણાં હમણાં તેનું માન એટલું બધું વધી ગયું હતું કે સર્વ લોકો તેને કાયદા જાણનાર ગણીને નહિ પરંતુ કાયદા બાંધનાર જાણીને તેની સલાહ લેવા આવતા હતા. આવા શેઠના હાથ નીચે ફ્રેંકને સુખી થવાની ભારે આશા હતી. તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે "મિ. બાર્લોના વખાણ અને ચાહનાને પાત્ર થવામાં મારે બિલકુલ કચાસ રાખવી નહિ."

જેમ્સ ફ્રેંકલાંડ, મિ. ક્લેગહોર્નને ત્યાં સુખમાં દિવસ ગાળવા લાગ્યો. તેના સઘળા ગ્રાહકો કહેવા લાગ્યા કે "જ્યારથી આ તરૂણ પુરૂષ તમારી દુકાને બેઠો છે ત્યારથી તમારી દુકાનની જેવી સંભાળ

લેવાય છે તેવી કોઇ પણ દિવસ લીધામાં આવી નથી." જેમ્સ હિસાબ ઘણોજ ચોખ્ખો રાખતો અને ભરતીઆં પણ ઘણી ઝડપથી અને સફાઇબંધ તૈયાર કરતો. દુકાનપર એ એવો તો જાથુક બેશી રહેતો કે તેના શેઠના પેટમાં ડર પેઠો કે રખેને એની તંદુરસ્તીને કાંઈ ધોકો પહોચે. કારણ કે તેની દુકાને બેઠા પહેલાં જેમ્સે કદી પણ આવી મેહેનત કરી નહોતી. તેથી મિ. ક્લેગહોર્ને એક દિવસ તેને કહ્યું કે "જેમ્સ તારે થોડો થોડો વખત બહાર ફરી આવવું જોઈએ. જ્યારે વરસાદપાણી ન હોય ત્યારે વખતોવખત હવા ખાવા જવું. એમ નહિં સમજતો કે મારે તને હમેશાં ઘાંચીની ઘાણીના બળદની માફક જોડી રાખવોછે. જા, આજ હવા સારી આવે છે; તારી ટોપી લે અને થોડે સુધી ફરી આવ. તું પાછો આવીશ ત્યાંસૂધી દુકાનનું કામ હું સંભાળીશ. જ્યારે તું મારી મરજી ઘણી સારી રાખેછે ત્યારે હું તારાપર સખ્તાઈ રાખું એ ઠીક ન કહેવાય. 'શેઠ ભલા તો ચાકર ભલા અને ચાકર ભલા તો શેઠ ભલા.' મિ. જેમ્સ, એમ ન સમજતો કે હું તને ચાકર કહુંછું; એ તો જીભથી એમ બોલાઈ જવાયું, અને જો મનમાં તેમ નથી તો પછી બોલેલું તારે ગણગારવું નહિ.'

કોઈ પણ આદમીને છૂટ આપવા તરફ મિ. ક્લેગહોર્નનું વલણ નહોતું. તે એકલપેટો નહોતો, પરંતુ તેને માણસની ઊંચી નીચી પંક્તિનો વધારે ફાંકો હતો. ઘણાં દુઃખ ખમીને રફતે રફતે પોતે પૈસાદાર થયેલો તેથી તે એમ ધારતો કે વેપારમાં પડનાર દરેક જણે દુઃખ તેમ સુખ ભોગવવાં જોઇએ. પોતાના હેડ મુનીમે ઘણું દુઃખ વેઠ્યું તેથી હવે તે તેને સુખ આપવા ઇંતેજાર હતો.

જેમ્સને પોતાના ભાઈ ફ્રેંક ઉપર સ્વભાવિક રીતેજ ઘણું હેત હતું. તેથી રજા મળી કે તુરતજ તે ફ્રેંકને ત્યાં ગયો, અને ત્યાંથી બંને ભાઇઓ પોતાની બેનને પોતાની સાથે ફરવા લેઈ જવને મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ગયા. તેઓ પોતાના પિતાને ત્યાંથી જૂદાં પડ્યાં ત્યારપછી મન્મથ શહેરમાં એકબીજાને ભાગ્યેજ મળ્યાં હતાં; તેથી જ્યારે તેઓ મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ગયા, અને તેના ચાકર તરફથી ખબર મળી કે "ફ્રેની તો છોકરાંઓને લેઈ બહારે ફરવા ગઇછે"

ત્યારે ઘણાજ આશાભંગ થઈ ગયા. તે સઘળાં કયે રસ્તે ગયાં હતાં તેની તે ચાકરને ખબર નહોતી, તેથી તેમણે ફેનીને તે દિવસે મળવાની આશા છોડી. તેઓ મન્મથની એક ઘટાદાર નેળને માર્ગે વળ્યા. કેટલાક મહિના સૂધી કેદખાનાની માફક ઘરમાંને ઘરમાં ભરાઈ રહ્યા હતા તેથી તાજી હવા, લીલોત્રી વાળાં ક્ષેત્રો, અને વાડપર ખીલેલાં જંગલી પણ ખૂશબોદાર ફૂલો એવાં તો તેમને આનંદદાયક થઈ પડયાં હતાં કે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી ઘણીવારે તેઓને ઘેર પાછા ફરવાનું સાંભર્યું. જેમ્સે કહ્યું "જે લોકો આ ઉમદા ચીજો હમેશાં જુવેછે તેઓ ભાગ્યેજ એમનું અવલોકન કરે છે. મને યાદછે કે જ્યારે આપણે આપણા ક્ષેત્રપર રહેતા હતા ત્યારે હું પણ અવલોકતો નહોતો. આપણા પિતાના કહેવા મુજબ આ દુનિયામાં માણસને 'પારકે ભાણે મોટો લાડુ' તેમ પોતાની સ્થિતિ કરતાં બીજાની સ્થિતિમાં વધારે લાભ લાગે છે. આપણે એક નાની કોટડીમાં બેશી રહીએ છીએ, તેથી હવા ખાવા જવા માટે ઘણા ખૂશી થઇએ છીએ; પરંતુ જેઓ હમેશાં બહાર આમ તેમ આખો દિવસ ભટકયાં કરે છે તેઓને તો બિલકુલે સારૂં લાગતું નથી."

જેમ્સની આ જ્ઞાનચર્ચા કેટલાંક છોકરાંના ખૂશીના અવાજ સંભળાયાથી બંધ પડી. જે નેળમાં ફ્રેંક અને જેમ્સ ચાલતા હતા તે નેળમાં આવવાનું એક ખોડીબારૂં ઓળંગવામાં આ છોકરાં ગૂંથાયાં હતાં. તેઓના કુમળા હાથમાં ભાત ભાતનાં સુંદર ફૂલોના મોટા મોટા ગોટા હતા. આ છોકરાંઓએ પોતાના ગોટા તેમની સાથેની એક તરૂણ સ્ત્રીને પોતે ખોડીબારૂં ઓળંગી રહે ત્યાંસૂધી ઝાલી રાખવા આપ્યા. જેમ્સ અને ફ્રેંક આ છોકરાંઓને ચડવાને માટે મદદ કરવાને ગયા. ત્યાં જે સ્ત્રીના હાથમાં ફૂલના ગોટા હતા તે સ્ત્રી પોતાની બેન ફેની છે એમ જોઇ તેઓ ઘણા ખૂશી થયા.

ફ્રેંકે કહ્યું "આતો આપણી ફેની છે! શો ઇશ્વરી શુભ સંકેત! બેન, તને જોયે લગભગ એક વર્ષ થયું. અમે બન્નેજણ તને મળી સાથે લેવા માટે મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ગયા હતા; પરંતુ તું ન મળી તેથી અર્ધો રસ્તો તારી સોબત વગર કાપવો પડ્યો, પણ

હવે બાકીનો અર્ધો રસ્તો તે તારી સાથે ચાલીશું તેમાં સઘળું વળી જશે. મારે તને ઘણી વાતો કહેવાની છે. તું કાયે રસ્તે થઇને ઘર તરફ જાય છે? લાંબામાં લાંબો રસ્તો હોય તે તરફ થઇને ચાલ જઇએ. આવ મારી સાથે ચાલ. આજની સાંજ કેવી રળિયામણી છે'? ફેનીએ થોડી ઘણી આનાકાનીથી ઉત્તર વાળ્યો, "હા, આજની સાંજ ઘણીજ રળિયામણી છે, અને હું ધારૂંછું કે કાલે પણ એવીજ રળિયામણી થશે. મારી શેઠાણીની રજા લેઇને કાલે હું તમારી સાથે ફરવા આવીશ; પરંતુ આજ તો મારાથી તમારી પાસે નહિ રહેવાય; કારણ કે મારે આ છોકરાં સંભાળવાનાં છે. મેં મારી શેઠાણીને વચન આપ્યું છે કે જ્યારે છોકરાં મારી પાસે હશે ત્યારે હું કોઇની પણ સાથે નહિ ચાલું." આવી માથામાં વાગે એવી ના સાંભળીને ફ્રેંક જરાક ગુસ્સે થઈ બોલ્યો "તારા ભાઇઓ સાથેએ નહિ?" પોતાના ભાઇને ખોટું લાગ્યું હતું તે મનાવવા માટે હસતે મોંડે ફેનીએ જવાબ દીધો કે "મેં મારી શેઠાણીને કોઇની પણ સાથે નહિ ચાલવાનું વચન આપ્યુંછે. અને તમે 'કોઇ પણ' માં આવ્યા, તેથી આજ તો નહિ. ઠ્યો આવજો, હું જાઊંછું." ફ્રેંકે ફેનીનું ગવન પકડી રાખીને કહ્યું કે "તારી સાથે હું ચાલું તો તેથી છોકરાંને હું શી હરકત કરી શકું?" ફેનીએ જવાબ દીધો કે "મને તેની ખબર નથી. પરંતુ મારી શેઠાણીની આજ્ઞા શીછે તે મને માલૂમ છે અને પ્યારા ફ્રેંક, જ્યાં સૂધી હું એમની પાસે રહું ત્યાંસૂધી મારે એમના હુકમ માનવા જોઇએ." જેમ્સે કહ્યું "અરે ફ્રેંક, ફેનીએ આજ્ઞા માનવીજ જોઇએ." ફ્રેંકે તરતજ તેનું ગવન છોડી દીધું અને કહ્યું કે "વહાલી ફેની, તારૂં કહેવું સત્ય છે અને મારૂં ખોટું હતું. આવજો ત્યારે; પરંતુ કાલે સાંજરે અમારી સાથે ફરવા આવવાની રજા લેવા ભૂલતી નહિ હો. કારણ કે આપણા પિતા અને પ્યારા ભાઈ જ્યોર્જ તરફથી મારાપર કાગળ આવ્યો છે તે મારે તને વંચાવવોછે. પાંચ મિનિટ ઉભી રહે તો હમણાંજ હું તને એ કાગળ વાંચી સંભળાવું". અગર જો કે પોતાના પિતાનો કાગળ સાંભળવાની ફેનીને બહુ ઉત્કંઠા હતી તથાપિ "મારે મારૂં વચન બરોબર પાળવું જોઇએ"

એમ કહી પોતાની સાથેનાં છોકરાંને લેઇને તે ચાલવા મંડી. ફ્રૅંક તેની પાસે ગયો અને કાગળ તેના હાથમાં મૂકી કહ્યું "તું ઘણી સારી છોડી છે, અને પિતા તારે માટે આ કાગળમાં જે જે લખેછે તેને તું પાત્ર છે. આ કાગળ લે. હું ધારૂંછું કે તારી શેઠાણીએ તારા પિતા તરફથી આવેલો કાગળ લેવાની તો ના નહિજ પાડી હોય!"

ફ્રેની કાગળ વાંચતી હતી તેટલામાં તો નાનાં છોકરાંએ ગરબડ કરી મૂકી. એકે કહ્યું કે ફ્રેની મને પેલો ગોટો તોડી આપ, બીજાએ કહ્યું કે પેલા સુંદર વેલાનું ફૂલ મારે લેવું છે તેથી મને ઉંચો કર, અને સૌથી નાના છોકરાએ કહ્યું "ચાલો આપણે ધોરી રસ્તે થઇને જઇએ, કારણ કે મારે આગિયા જોવા છે. માએ કહ્યું હતું કે 'તું જોજે.' જ્યારે અમે આગિયા જોઇએ ત્યારે એક જગોએ બેશીને તું તારો કાગળ વાંચજે."

પોતાની શેઠાણીએ જેને માટે મના નહિ કરેલી તે દરેક બાબતની છૂટ આપવાને ફ્રેની તૈયાર હોવાથી ઉપલી દરખાસ્ત તેણે માન્ય કરી. અને જ્યારે તેઓ જોવાની જગાએ આવી પહોંચ્યાં ત્યારે નાના ગુસ્ટાવસે (નાના છોકરાનું નામ) તેણીને સારૂ એક સુંદર બેઠક ખોળીકાઢી. ફ્રેની ત્યાં કાગળ વાંચવા બેઠી અને છોકરાંઓ આગિઆ જોવાને દોડી ગયાં.

એકવાર પત્ર વાંચવાથી પોતાના મનની તૃપ્તિ ન થવાથી ફ્રેનીએ તે કાગળ ત્રણવાર વાંચી જોયો. જે પિતા તેમને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલો હતો, તથા જે પિતાએ તેમને નીતિનો માર્ગ બતાવ્યો હતો તે પિતાના પત્રથી તેમનુ મન એટલુંબધું અધીરૂં થાય તેમાં લેશમાત્ર પણ આશ્ચર્ય નથી. તે કાગળ નીચે પ્રમાણે હતોઃ—

મારા પ્યારા દીકરા તથા દીકરીઓઃ—તમારા વગર આ ઘર મને ખાવા ધાય છે. દીવસ ઉદાસ લાગે છે તથા રાત્રિએ પણ ગમતુ નથી. પરંતુ તમે ત્યાં ખૂશીમાંછો એમ જાણી સંતોષ પામુંછું; મારા જેવા વૃદ્ધ પિતાને એ મોટો દિલાસો છે. ફ્રૅંકને તેના પોતાના પ્રયત્નથી મિ. બાર્લોને ત્યાં નોકરી મળી એ જાણી મને ખરા અંતઃકરણથી ખૂશી ઉપજે છે. મને ખાતરીછે કે તે હવે

વકીલોને ધિક્કારતો નહીં હોય. એના વિશે હું એમ ધારૂંછું કે ગમે તેવા કટ્ટા દુશ્મનને પણ તે લાગટ અર્ધા કલાક સુધી ધિક્કારી શકવાનો નથી. મારાં છોકરાંમાંથી કોઈ પણ અદેખાં કે વેરવાળવાને તત્પર નીવડ્યાં નથી તેને માટે હું પરમેશ્વરનો મોટો ઉપકાર માનુંછું. વળી ઓટસ્વર્થનાં છોકરાંઓની પેઠે પૈસા માટે માંહોમાંહે લડી મરતાં પણ નથી. "ઉમળકાથી આપેલો સૂકો રોટલો ખાવો એ સારો પણ કમનનાં પકવાન ભૂડાં." તમારામાંથી કોઈને પણ આ કહેવત ના-ખવાની કાંઈ જરૂર નહોતી; પરંતુ ઘરડાં માણસ વાતોડિયાંજ હોય છે. મારા સંધીવાને લીધે મારાથી વધારે વાતોડિયા થવાતું નથી. ભીનાં કપડાં પહેરીને ફોલિંગ્સબીને ત્યાં ઘણીવાર ખોટી થવું પડ્યું ત્યારથી જે શરદી મને થઇછે તેને લીધે સંધીવા ઘણોજ વધી પડ્યો છે; પરન્તુ મને આશા છે કે થોડા વખતમાં મને ફેર પડી જશે, અને તમારા પ્યારા ભાઈ જ્યોર્જની સાથે ક્ષેત્રમાં કામ કરવાને હું શક્તિમાન થઇશ. ગરીબ જ્યોર્જ! એને એટલું બધું કામ કરવાનું છે અને તે એટલું બધું તો કરેછે કે એ રખેને માંદો પડે. અત્યારે એ આપણા નાના ક્ષેત્રમાં છે, અને ત્યાં ઘણીજ કડણ ટેકરીઓ ખોદે છે. એણે ખોદી ખોદીને એનો મોટો ઢગલો કર્યો છે. પરંતુ મારા મનમાં એમ છે કે એ એવી સખ્ત મહેનત ના કરેતો સારૂં.

મારા વહાલા જેમ્સ અને ફ્રેંક, તમે આખો દિવસ અને રાત તમારી દુકાનોમાં ન બેશી રહો તો સારૂં. તમે બંને જણ એમજ કરતા હશો એવી મને ધાસ્તીછે; તન તેમ મનને આરામ મળવા માટે સાંજના પહોરના બહાર અવશ્યે ફરવા જવું જોઇએ. જો તમે હજુ સુધી ફરવા જતા ન હોતો આ પત્ર મળ્યા પછી હમેશાં તેમ કરશો. મારી વહાલી પુત્રીઓને મારા સપ્રેમ આશીર્વાદ કહેજો. મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ઘણા ભપકાદાર માણસો આવે છે એવું મેં સાંભળ્યું છે; પરંતુ ફેની જેવી લાવણ્યતા વાળીછે તેવીજ ડાહી નહોત તો મારે એને માટે ઘણોજ ભય રાખવો પડત. કારણ કે એવા ઘરની અંદર દાસીઓ ઘણીજ જોખમ ભરેલી સ્થિતિમાં હોયછે. મને ખાત્રીછે કે ફેની હમેશાં એની માતુશ્રીની કહેવત અને

રાખલો ધ્યાનમાં રાખશે. મેં સાંભળ્યું છે કે મિસિસ હુમ્બનાન થ-ડપણુ અને નબળાઇને લીધે તેનો સ્વભાવ જીતવો એ ઘણુંજ મુશ્કેલ છે; પરંતુ પેટીનો સ્વભાવ એવો તો સારો છે કે એને જેણે એકવાર પણ જોઈ હશે તે એના પ્રત્યે મમતા બતાવ્યા વગર રહેશે નહિ. લખતાં લખતાં હવે મારો હાથ થાકી ગયોછે; કારણ કે મારા જમણા હાથમાં વા આવવાથી આ કાગળ ડાબે હાથે લખ્યો છે. મારાં વહાલાં છોકરાંઓ! ઈશ્વર તમારૂં રક્ષણ કરો અને ભલું કરો! તમારા જેવાં છોકરા રૂપી દિલાસો જોઇને આ દુનિયામાં મારે બીજા કશાની પણ વાંછના નથી. મેકુન બેટસ્વર્થ્સ ગમે તો તેની આખી મિલ્કત મને આપવાને કબૂલ થાય તથાપિ હું તમને તેને ના આપું.

તમારા પત્રની આશા રાખનાર,
તથા હમેશાં તમને સુખશાંતિમાં ઇચ્છનાર,
તમારો પિતા,
બી. ફ્રકલાંડ.

ફ્રેની પોતાના પિતાનો કાગળ વાંચી રહી કે તરતજ છોકરાંઓએ બુમ પાડી કહ્યું કે "અરે પેલા આગિયા તરફ જુવો." તે જીવડાં ધોરી રસ્તાપર જથાબંધ હતાં અને નાના તારાઓની માફક ચળકતાં હતાં. છોકરાંઓ આ જંતુઓને આશ્ચર્યથી નિહાળી નિહાળીને જોતાં હતાં; તેટલામાં એક ફ્રેંચ રણશિંગડું વાગતું સાંભળવાથી તેમનું લક્ષ તે તરફ ખેચાયું. તેઓએ આસપાસ જોયું તો એ અવાજ એક આઘેના છજામાંથી આવતો માલૂમ પડ્યો. તેઓ કહેવા લાગ્યાં કે "ચાલો આપણે તે છજા પાસે જઇને વાદિત્ર બરોબર સાંભળીએ" તે વખતે સતાર અને સારંગી વાગતાં સંભળાયાં. છોકરાંઓએ ફ્રેનીને ત્યાં જવા માટે જોરથી ખેચીને કહ્યું કે "ચાલો આપણે પાસે જઇએ." ફ્રેનીએ કહ્યું "મારાં વહાલાંઓ, આપણને વાર લાગેછે તેથી આપણે સત્વર ઘેર જવું જોઇએ. જુઓ તે ઘરના બારણા આગળ માણસોનું મોટું ટોળું છે, અને જો આપણે ત્યાં જઇએ તો તમારી સાથે કોઇપણ બોલશે, અને એ વાત તમારાં માતુશ્રીને બિલકુલ પસંદ નથી." આથી છોકરાંઓ ચૂપ થઈ

ગયાં અને ફ્રેનીના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવાને માટે સઘળાં એક બી-જાના મોં સામું જોવા લાગ્યાં. પરંતુ તેટલામાં એક પડઘમ વાગતી સંભળાઈ અને નાનો **ગુસ્ટાવસ** તે વાદિત્ર વધારે સાંભળવાની તથા જોવાની પોતાની જીજ્ઞાસા દબાવી શકયો નહિ. તેણે **ફ્રેની**નો હાથ છોડી દીધો અને 'મારે એ સાંભળવું છે તથા જોવું પણ છે' એમ કહેતો કહેતો દોડી ગયો.

ફ્રેનીને તે ટોળાની અંદર **ગુસ્ટાવસ**ની પાછળ જવું પડયું. તે છોકરો એક તરૂણ લશ્કરી અમલદારની પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેણે એને તેડી લીધો અને કહ્યું કે "ખરેખર! આ છોકરો બહુ સારો છે. દરેક રીતે એ એક સોલજરને લાયક છે. હું એને પડઘમ બતા-વીશ અને વગડાવીશ પણ ખરો. હું જોઉંછું કે કોણ મને મના કરે છે!" તે અમલદાર આ પ્રમાણે બોલીને નાના **ગુસ્ટાવસ**ને લઇને છજામાં જવાની નીસરણીનાં કેટલાંક પગથીઆં ચડયો. **ફ્રેની** એ-બાકળી થઇને એ આદમીને બોલાવવા મંડી અને કહ્યું કે મારી સંભાળમાં આપેલા બાળકને રોકી ન રાખશો.જો હું મારી શેઠાણીનો હુકમ નહિ માનું તો તે મારાપર ગુસ્સે થશે. તે આ રીતે રકઝક કરતી હતી તેટલામાં ઝીણો સાદ કાઢી એક સ્ત્રી વચ્ચે બોલી ઉઠી.એ સ્ત્રી તે અમલદારની પાસે ઉભી હતી, અને અગર જો કે તેના પો-શાકમાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગએલો હતો તોપણ તે **સેલી બ્રેટસ્વર્થ્સ** છે એમ **ફ્રેની**એ ઓળખી કાઢી તેની બેન **જેસી** તેની પાસે ઉભી હતી.

સેલીએ કહ્યું '**ફ્રેની ફ્રેંકલંડ**, એ છોકરાને નહિ આપવા દેઉં. આમ રકઝક શેની કરેછે! તારાથી સારા દરજ્જાના હોય તેને ઓળખ અને તેમની પાસે આવતી ના. તારી શેઠાણી ગુસ્સે થશે કે નહિ તેની કોણ દરકાર રાખેછે? તેનાથી અમને કાંઇ કા-ઢી મૂકાય તેમ નથી. શું એ અમને દેશપાર કરશે? કેપ્ટન **બ્લુમીં-ગટન**ને કોણ કાંઈ કહી શકનાર છે?" આટલું કહી તે તુચ્છકાર કરી ખડખડ હશી પડી. આગળ પાછળ ઉભેલામાંના કેટલાક પણ હ-સવા લાગ્યા; પરન્તુ જ્યારે **ફ્રેની** છજા તરફ પોતાનું મોં ઉંચું કરી રડતી રડતી નાના **ગુસ્ટાવસ**ને પાછો માગતી હતી, ત્યારે કેટલાક

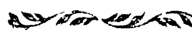
સદ્‌ગૃહસ્થોને **ફ્રેનીનું** સુંદર અને સવિનય મુખારવિંદ જોઈ મનમાં દયા આવી. તેઓએ કહ્યુ "અરે **બ્લુમીંગટન** જરીક મર્યાદશીળ થાઓ, છોકરો પાછો આપો. તમારે માટે તે પોતાની નોકરીમાંથી નીકળી જાય એ ઠીક નહિ." **બ્લુમીંગટન** તે છોકરાને આપવાજતો હતો, પરંતુ **સોસીસેલી** વચ્ચે પડી ધમકી દઈ કહેવા લાગી કે '**બ્લુ-મીંગટન** જો તમે એ છોકરાને આપી દેશો તો હું તમારી સાથે બોલીશ નહિ. વાહ! બહું સારી વાત! તમારા જેવો પુરૂષ અને તે વળી એક અમલદાર તે એક બેરી અને ઉદ્ધત ચાકરડીથી દબાઈ જાય એ કેવું કહેવાય! તેને માટે અથવા તેની નોકરીને માટે અહીં આં કોણ દરકાર રાખેછે!!"

તે અમલદારના હાથમાંથી છટકી જઈને નાના **ગુસ્ટાવસે** કહ્યું "હું દરકાર રાખુછું, હું. તે ઉદ્ધત છોકરી નથી. તમારી પડઘમ હું નહિ જોઉં અને ખુશીની સાથે સીધો સીધો તેની સાથે ઘેરજ જઈશ."

સોસીસેલીએ તેને ખાળવાને માટે ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો, પ-રંતુ એ સૌ ધૂળપર લીંપણ થયું. તરતજ તે **ફ્રેની** પાસે નીચે દોડી આવ્યો, અને પોતાની ઉદારતા વડે સર્વ વૃત્તિઓનો સંયમ કર્યો હોય તેવા વીરનું માન ધરાવી **ફ્રેનીની** સાથે ચાલ્યો ગયો. નાનો **ગુસ્ટાવસ** ખરેખર ઉદાર છોકરો હતો. તે ઘેર પહોંચ્યો કે તરતજ સાંજનો બનાવ પોતાની માને કહી સંભળાવ્યો. **મિસિસહન્ગરફોર્ડ** પોતાના છોકરાની ચાલ જોઇને ઘણી ખુશી થઈ અને તેને કહ્યું કે મને ખાતરી છે કે આજની ચાલને માટે હું તને એ છોડી કરતાં બીજુ કાંઈ વધારે સારૂં ઇનામ આપી શકવાની નથી. મારાં છો-કરાંની સંભાળ લેવામાં મેં એને જેજે આજ્ઞાઓ કરી હતી તે તેણે નિમકહલાલીથી બરાબર બજાવીછે, તેથી મારો એવો મત બંધાયો છે કે જે સ્થિતિમાં એ જન્મીછે તે સ્થિતિ કરતાં તે ઊંચા પદને લાયક છે. સચ્ચાઈ, મમતા અને સુબુદ્ધિને લાયક જગોનું કામ આજથી એ મારા ઘરમાં કરશે." જ્યારે છોકરાંઓ જુદા જુદા માસ્તરો પાસેથી પોતાના પાઠ શીખતાં હતાં ત્યારે આજથી **ફ્રેની** **મિસિસ હન્ગરફોર્ડની** ઇચ્છાથી હમેશાં હાજર રહેતી હતી. તરૂણ

સ્ત્રીઓની નેતા થવા જેજે બાબતનું જ્ઞાન ઉપયોગી હોય તેતે બાબત પર પૂરતું ધ્યાન આપવાની **મિસિસ હન્ગરફોર્ડે** ફ્રેનીને ભલામણ કરી. તે માયાળુ પણ માની સ્ત્રીએ કહ્યું કે "તારી ભાષા સર્વ વખતે મારી અને શુદ્ધ થવી જોઇએ. તારી રીતભાત સુધારવાની અને તારી બુદ્ધિનું ઉદ્દીપન કરવાની સઘળી વ્યવસ્થા હું કરીશ. કારણ તેં મારાં છોકરાંની ઘણી સારી બરદાશ કરેલી છે."

ગુસ્ટાવસે કહ્યું કે "મા એને એના ભાઇઓ સાથે થોડો થોડો વખત ફરવા પણ જવા દેવી કારણ કે હું મારી બેનોને જેટલું ચાહું છું તેટલુંજ એ એના ભાઇઓને ચહાય છે, તથા એના ભાઇઓ એને ચહાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

ધીરજ, નમ્રતા, અને આનંદી સ્વભાવ, એ દેવદૂત સરખા ગુણો છે.

જ્યારે ગાયન શિક્ષક સવારમાં છોકરાંઓને શિખવવા આવતો ત્યારે મિસિસ હન્ગરફોર્ડ ફ્રેનીને એક કલાક બહાર ફરવાની રજા આપવા લાગી. કોઈ કોઇવાર તેના ભાઈ **જેમ્સ** તથા **ફ્રેન્ક** પોતાનો વખત બચાવી તેની સાથે ફરવા જતા અને પોતાનો વખત આનંદમાં ગુજારતા. બચપણથીજ ઐક્યતા રાખવાનો જે બોધ તેમને દેવામાં આવ્યો હતો તે બોધ આ વખતે કેટલા અલભ્ય સુખનો થઈ પડ્યો હતો તે તેના અનુભવી સિવાય બીજુ કોઇપણ કળી શકવાનું નથી.

ગરીબ **પૅટી**! પોતે આ આનંદી સમાગમનો લાભ લેઈ શકતી નહિ તેથી તે ઘણી દિલગિર થતી. પરંતુ પોતાની અશક્ત શેઠાણીને તે એટલી બધી ખપની અને સુખદાતા હતી કે ઘર છોડીને તેનાથી એક પળ પણ ખસાય તેમ નહોતું. જ્યારે જ્યારે પૅટી પોતાની નજર આગળ નહોતી માલૂમ પડતી ત્યારે ત્યારે તેની શેઠાણી મિસિસ **ક્રેમ્પ** પૂછતી કે "પૅટી ક્યાં છે? આ કામ એણે કેમ ન કર્યું?" **પૅટી** જેવું સારૂં ચોખ્ખું કામ કોઈ કરી શકતું નહોતું. તેથી ઘરનું સઘળું વહીતરૂં તેને માથે આવી પડ્યું હતું. **મિસિસ ક્રેમ્પ** કહેતી કે "**પૅટી** શિવાય મને કોઇએ કપડાં પહેરાવવાં નહિ,

મારી પથારી કરવી નહિ, છાશ કે કઢી કરવી નહિ, અને કાંઇપણ બાફવું, ઉકાળવું કે શેકવું પણ નહિ. આ સઘળાં કામ **પૅટીએજ** કરવાં." **મિસિસ ક્રમ્પ**ની ટોપીને ઇસ્ત્રી કરવાનું તથા તેની કોરો ગૂંથવાનું કામ પણ એનેજ સોંપવામાં આવ્યું. કારણકે એક દિવસે જ્યારે તે કામ કરનારી દાસી માંદી પડી હતી ત્યારે **પૅટીએ** તે એવી તો સુંદર રીતે બનાવ્યું હતું કે તેથી તેની શેઠાણી ખૂશ ખૂશ થઈ ગઈ હતી. હવે તે પોતાની ટોપી દિવસમાં ત્રણવાર બદલાવતી, અને જે ટોપી એકવાર પહેરતી તે ફરી પહેરતી નહિ. ઉપર જ-ણાવેલાં કામ કરવાથીજ પૅટીને પતે તેમ નહોતું. મિસિસ ક્રમ્પ કહેતી કે 'પૅટીએ વલોવીને તૈયાર કરેલુંજ માખણ હું ખાઇશ, બીજું ખાવાની નથી.' પરંતું આથીએ ખરાબ એ હતું કે એકે રાત એવી નહોતી જતી કે તે પૅટીને બેચાર પાંચ વાર જગાડતી નહિ. 'પેલો કૂતરો શા માટે ભસેછે ? તથા પેલી બિલાડી કેમ મિયાઊં મિયાઊં કરેછે ? તે ઉઠીને જો' એમ તેને હૂકમ કરતી. અને પાછી તે ઊંઘવાની અણીપર આવે એટલે બોલી ઉઠતી કે "પૅટી! પૅટી! જોને રસોડા પાસેથી આ ભયંકર અવાજ શેનો આવેછે ?" **પૅટી** કહેશે કે 'અરે શેઠાણી, એ તો કૂકડો બોલેછે.' ત્યારે એવો ઉત્તર મળે કે 'અરે તું બહાર જા; અરે ! આમ ભયભીત અવાજ કરતાં તેમને અટકાવ' પૅટી કહે કે 'શેઠાણી ! ખરેખર હું એમને અટ-કાવી શકવાની નથી.' ત્યારે શેઠાણી કહે કે 'જો તું ઉઠે તો અટકા-વીજ શકે. તું ઉઠ અને કોરડો મારી તેમને આઘાપાછા કરી દે એટલે હમણાં બોલતા બંધ થઈ જશે. જો તું નહીં ઉઠે તો મને એક ક્ષણવાર પણ ઊંઘ આવવાની નથી.'

ગરીબ પૅટી શી રીતે ઊંઘતી હશે તેનો વિચાર તેની શેઠાણી બિલ-કુલે કરતી નહોતી. જન્મથી તે કંઈ ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રી નહોતી; પરંતુ મંદવાડે દરેક માણસની માફક એને પણ ચિડાઉ કરી નાંખી હતી. તેની અસંખ્ય દોલતના અધિકારી થઈ પડવાની લાલચે તેનાં સગાંવ હાલાં તથા ચાકર નફરો તેની એવી તો બરદાશ પ્રથમ ઉઠાવતાં અને એને ખૂશ રાખવાનો એવો તો પ્રયત્ન કરતાં કે તેથી ફૂલાઇને

તે પોતાને સોનાની મૂર્તિ ધારતી, અને 'મારી પાસે જે આવે તે મારી ઇચ્છા પ્રમાણેજ ચાલે' એમ તે ઇચ્છતી. પોતાની આગળ પાછળના સઘળા માણસોને મતલબના યાર દેખીને 'સોબતે અસર' પ્રમાણે તે પણ સ્વાર્થી થઈ ગઈ હતી. તે એક બે વર્ષ સુધી રાત દિવસ બીજાઓને પોતાને કામે લાગેલા જોઇને એમ ધારતી કે 'તે પુરૂષો સ્વભાવિક રીતે અને જરૂરિયાતને લીધે મારી મરજી ઉઠાવવાનેજ જન્મેલા છે' આથી તે માણસોના સુખ સંબંધી તથા તેઓની સારી વર્તણુક સંબંધી કાંઇપણ વિચાર કરવાનું તે ભૂલી ગઈ હતી.

પૅટીના શ્રમ અને આનંદી સ્વભાવથી મિસિસ ક્રમ્પને એવી બધી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી કે પોતાના અન્તઃકરણને શાન્ત પાડવા વારંવાર તે કહેતી કે "ઠીક! ઠીક! એ સઘળાનો બદલો હું મારા વીલમાં વાળીશ" તેના મનમાં એમજ દૃઢ થઈ ગયું હતું કે 'બીજા ચાકરોની માફક પૅટી પણ પૈસાની લાલચથી આટલું બધું કામ કરેછે અને વાળવા ધારેલા બદલાની આશાએ પૅટી આખો જન્મારો મારી ગુલામ થઈ રહેશે, પરન્તુ આવા વિચાર કરવામાં તેણે ઘણી ભૂલ ખાધી હતી. આ પ્રમાણે કામમાંને કામમાં કેટલાક મહિના વીતી ગયા. પૅટી પોતાનું કામ નિયમસર તથા ઇશ્વર પ્રીત્યે બરોબર બજાવતી. તથા પોતાની શેઠાણીને કોઇપણ તરેહની હરકત ન આવે તે ધ્યાનમાં લેતી. પૅટી પૈસાની લાલચથી કામ કરેછે એમ મિસિસ ક્રમ્પનું ધારવું કેટલું ખોટું હતું તે નીચેની બાબતપરથી જણાશે. એક દિવસે સવારમાં પૅટી ઉદાસ ચહેરે પોતાની શેઠાણીના ઓરડામાં આવી. તેની મુખમુદ્રામાં એટલો બધો ફરક પડી ગયો હતો કે તેની શેઠાણીને બીજાના મોના ચહેરાપરથી તેના મનના સારાનરતા વિચાર જાણી લેવાનો જન્મથીજ મહાવરો નહોતો, તે છતાં પણ આ ફરક તે જાણી ગઈ. તેણે પુછ્યું "છોડી, શું છે?" પોતાની આંખમાંથી ટપકતાં આંસુ છુપાવવાને વાંકી ફરીને પૅટીએ કહ્યું "શેઠાણી! ઘણીજ દિલગિરી ભરેલી ખબર છે! 'મિસિસ ક્રમ્પે કહ્યું" હું પુછુંછું કે થયુંછે શું? જે હોય તે કહી દેને. શું તેં મારી ઉત્તમ ટોપી ઇસ્ત્રી કરતાં કરતાં બાળી નાંખીછે? એજ છે કની?"

પૅટીએ કહ્યુ "અરે શેઠાણી સાહેબ ! ઘણું ખરાબ ! એથીએ ખરાબ ! !" શેઠાણી બોલ્યાં "એથીએ ખરાબ ? એથી ખરાબ વળી બીજુ શું હોય ?" પૅટીએ ખુલાસો કર્યો કે "બાઈ સાહેબ ! મારો ભાઈ જ્યોર્જ તાવના આજારને લીધે ઘણો માંદો છે, અને તેને જીવવાની કોઈને આશા નથી. આ રહ્યો મારા પિતાનો પત્ર." મિસિસ કેમ્પ પોતાના બિછાનામાં જરીક બેઠી થઈ અને આશ્ચર્યથી પૅટીના સામું જોઈને બોલી, "અરે ચશ્મા વગર હું શી રીતે વાંચી શકું ? એની અંદર જે બીના હતી તે તેં કહી ત્યારે હવે મારે વાંચવાનું પ્રયોજન શું છે ? આટલું બધું તું શા માટે રડેછે ? જો, મારાથી આ પ્રમાણે જમના સૂધી બેશી નહિ રહેવાય. આંસુ લોહી નાંખ અને મારી ટોપી લાવ. કારણ કે રડવાથી તારા ભાઈને કાંઈ સારૂં થવાનું નથી." પૅટીએ આંસુ લોહી નાંખ્યાં અને કહ્યું 'નહિજ, રડવાથી મારા ભાઈને સારૂં થવાનું નથી, પણ.—

'પણ મારી ટોપી ક્યાં છે ? પોશાકના ટેબલપર તે માલૂમ પડતી નથી.'

પૅટીએ જવાબ દીધો, "શેઠાણી ! મારથા હમણાં એને ઠીક કરીને લાવેછે." શેઠાણીએ કહ્યું "નહિ, મારથાની ઠીક કરેલી ટોપી હું નહિ પહેરૂં; જા, તું તારે હાથે ઠીક કરી લાવ."

અગર જો કે પૅટીએ આ હુકમ સાંભળ્યો હતો તથાપિ તેની શેઠાણી વિસ્મય પામે તેવી રીતે નીચે પ્રમાણે તે બોલી. "શેઠાણી સાહેબ ! મને આશાછે કે તમે મને મારા ભાઈ પાસે આજને આજ જવાને રજા આપશો. મારા સઘળા ભાઈઓ તથા બહેનો એને જોવાને ગયાંછે. મારો ભાઈ મારૂં મોં જોવાને બહુ ઇંતેજાર છે. અને તેટલા માટે મારે સારૂ એક ઘોડો મોકલ્યો છે."

'અરજવાનને અક્કલ ન હોય' તેમ મિસિસ કેમ્પે પૅટીના ભાઈ તરફ વિચાર ન કરતાં કહ્યું 'તેની હરકત નહિ, તારાથી નહિ જવાય; હમણાં હું તને રજા આપી શકું એમ નથી. જો તારે મારી ચાકરી કરવી હોય તો તે કર, અને તારા ભાઈની કરવી હોય તો તેની કર, અને મારી પાસેથી જા." પૅટીએ કહ્યું "શેઠાણી ! જો એમજ

હોય તો હું તમને છોડીને જઈશ. કારણ કે આવી વખતે હું મારા ભાઈની ચાકરી કરવા સિવાય બીજું કાંઇ પણ પસંદ કરી શકતી નથી. ઈશ્વર કરે ને હું એની સેવા બજાવવા વેળાસર જઈ પહોંચું." પોતાના હુકમનું અપમાન થયેલું જોઇ હમેશ કરતાં ઘણીજ ગાફિલ થઈને મિસિસ ક્રમ્પે કહ્યું "શું તું મને તજીને જઈશ? અને તે વળી મારી આજ્ઞા વિરૂદ્ધ? જો એમજ હોય તો મારા બારણામાં હવે પછી તારાથી પગ મૂકાશે નહિ. યાદ રાખ, આ ઘરમાં હું તને નહિ પેસવા દેઉં, યાદ રાખ! યાદ રાખ!" પૅટી બારણા તરફ જતે જતે બોલી 'ત્યારે હું તમને હમેશને માટે તજું છું. તમે સુખી થાઓ અને આરોગ્ય રહો એમ હું ઈચ્છું છું; અને એકદમ મારે તમારી સાથે બગાડવું પડ્યું તેને માટે દિલગીર છું.' મિસિસ ક્રમ્પે કહ્યું, 'તું મૂર્ખ છોકરી છે. આમ કરવાથી હવે મારા વીલમાં તને યાદ રાખવાની આશા રાખીશ નહિ.' પૅટીએ પોતાનો હાથ બારણાના ઉલાળાપર મૂકી કહ્યું "શેઠાણી સાહેબ! હું એવી આશા રાખતીજ નથી." મિસિસ ક્રમ્પે કહ્યું 'ત્યારે જો હું તને કહું છું કે તારે માટે મારા વીલમાં મેં સારી ગોઠવણ કરીછે, તો મારી પાસે રહેવાનું તને મન થશેજ. ઉલાળો ફેરવે તે પહેલાં વિચાર કર અને હમેશને માટે મને નગુણી ન કર!" પૅટીએ જવાબ દીધો "શેઠાણી! મારા ભાઇ સંબંધી વિચાર કરો. હમેશને માટે તમને મારા પ્રતિ નગુણાં કરવાને હું દિલગિર છું, પરંતુ આ વખતે મારા ભાઈના વિચાર સિવાય હું બીજુ કાંઈપણ મનમાં લાવી શકતી નથી." આટલું કહ્યું કે તરતજ તેણે ઉલાળો ફેરવ્યો. મિસિસ ક્રમ્પે પૂછ્યું 'શું તારો ભાઈ તવંગર છે? તારો ભાઈ તને શી ગાંસડી બંધાવવાનો છે કે તું મારા પ્રતિ આવી રીતે વર્તવાને ઉશ્કેરાય છે?" વિસ્મયને લીધે પૅટીથી થોડીકવાર બોલાયું નહિ; પરન્તુ પછીથી હિમ્મત લાવી બોલી "મારે એની પાસેથી કંઈપણ લેવાની ઇચ્છા નથી. તે મારા જેવોજ ગરીબ છે, પરન્તુ તેથી હું એને ઓછો ચહું એ કદી બનવાનું નથી.' મિસિસ ક્રંપ આ વાક્યનો મર્મ બરોબર સમજી શકે તે પહેલાં પૅટી ત ઓરડામાંથી રવાના થઈ. જે જગોએ પેટી ઉભી હતી તે જગોએ

તે એકી ટસે જોતી જોતી પોતાના બીછાનામાં એકજ ઢપમાં કેટલીકવાર બેશી રહી. તે પોતાનો વિસ્મય દૂર કરી શકી નહિ; તથા 'જો હું મરવા પડી હોત અને ગરીબ હોત તો મારી પાસે કોણ આવત? મારી પાસે આવે એવો મારે એકે સગો નથી! અગર જો કે તેનો ભાઈ તેનાજ જેટલો ગરીબ છે તોપણ આ છોકરી તેનાપર જેટલું હેત રાખે છે તે ।। કરતાં દશમા ભાગનું પણ મારાપર રાખનાર આખી દુનિયામાં કોઈ નથી' વિગેરે અસંખ્ય દુઃખમય વિચારોએ તેના મનને અવ્યવસ્થિત કરી નાંખ્યું. પરન્તુ દોડતા જતા પૅટીના ઘોડાના પડઘાના અવાજને લીધે તે આ તુરંગોમાંથી જાગૃત થઈ. તેણે ઊંઘી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ ઊંઘ આવી નહિ. અર્ધા કલાકની અંદર એણે પોતાનો ઘંટ જોરથી વગાડ્યો. પોતાના ગજવામાંથી ચળકતા વીશ ગીની (૧૦।। રૂપીઆનો એક ગીની) બહાર કાડ્યા. એક ઘોડો જલદીથી તૈયાર કરવાનું કહ્યું, અને તેનાજ વહીવટ કરનારે તે ઘોડાપર બેશી વીશ ગીની લઈ પૅટીની પાછળ જવું, તથા તે જો પાછી આવે તો આખી રકમ તેને આપવી એમ ફરમાવ્યું. તે બોલી કે "એક ગીનીથી શરૂ કરજો અને હા ના કરતાં વીશ સુધી આપજો, મારી મરજી છે કે એને પાછી બોલાવી જોવી. મારે ખાતરી કરવી છે કે બીજા લોકોની માફક તે પૈસાથી આવી શકેછે કે નહિ. 'દામ કરે કામ' એ કહેવત આના સંબધમાં ખરીછે કે નહીં તે મારે જોવુંછે?"

વહીવટદારે પૈસા ગણી લીધા ત્યારે તેના મનમાં આવ્યું કે 'એક તુરંગને માટે આટલા બધા પૈસા ફેંકી દેવા એ ઠીક નહિ. તેણે પોતાની શેઠાણીને રોકડ નાણું આપતાં કદી પણ જોઈ નહોતી. પરંતુ આ વખતે તેમ નહિ કરવાને માટે દાખલા દલીલથી રકઝક કરવી એ વ્યર્થ હતું. તેનો હુકમ જહાંગીરી હતો તેથી તેને માન્ય કરવો પડ્યો.

બે કલાકની અંદર તે પાછો આવ્યો અને તેની શેઠાણીના બેહદ અચંબાની સાથે, લીધેલા પૈસા તેને પાછા ગણી આપ્યા. તેણે કહ્યું કે 'પૅટીએ તો પૈસા સામું જોવાનીજ ચોખ્ખી ના પાડી ત્યાં

બીજી શી વાત?' શેઠાણી સાહેબ આથી હદપાર ગુસ્સામાં આવી ગયાં. હાથ પગ પછાડી દાંત પીસવા લાગ્યાં, તથા મનમાં આવ્યું તેમ બકવા લાગ્યાં. અમારા વાંચનાર તેની આ લાગણીની અનુકંપા નહિજ કરે એમ ધારીને તેનું વર્ણન બંધ કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૫ મું.

સારો માણસ અંતઃકરણના સદ્ગુણથી સુખશાંતિમાં મરણ પામેછે

પોતાના પિતાને રહેવાની ઝુંપડીથી પૅટી આશરે અર્ધા માઇલ દૂર હતી, ત્યાં તેમની નિમકહલાલ ચાકરડી હાના તેને મળી. આ છોકરીએ તે કુટુંબ ગમે તેવી દુર્દશામાં આવી પડ્યું હતું, તથાપિ તેને છોડયું નહોતું. તે ત્યાં ઉભી ઉભી સવારથી પૅટીને મળવાના ઇરાદાથી રાહ જોતી હતી; પરંતુ જ્યારે તેણે પૅટીને જોઇ ત્યારે તેનાથી બોલી શકાયું નહિ, અને પૅટી પણ એવી તો ગાભરી પડી ગઇ હતી કે તે તેને કંઇ પૂછી શકી નહિ. તેણે ચાપચૂપ પોતાનો ઘોડો ધીમે ધીમે ચલાવ્યો. આ જોઇ હાનાએ હિંમત લાવી કહ્યું 'બેન! જરાક ઉતાવળી જા, ઊતાવળી. તે તને મળવા બહુ અધીરો થઇ ગયોછે.' પૅટી બોલી 'ત્યારે એ હજુ જીવેછે!' તરતજ તેણે પોતાનો ઘોડો મારી મૂકયો, અને ક્ષણભરમાં પોતાના બાપની ઝુંપડીના બારણા પાસે જઇ પહોંચી. જેમ્સ અને ફ્રેંક તેની વાટ જોતા બારણે ઉભા રહ્યા હતા, તેમણે તેને ઘોડાપરથી ઉચકી લીધી. તેના શરીરમાં કંપારો છુટવાને લીધે તે ચાલવાને અશક્ત છે એમ ધારી તેઓએ તેને થોડી વાર હવામાં ઉભીરાખી હોત; પરંતુ તે એકદમ પોતાના ભાઇની ઓરડીમાં ધસી ગઇ. આ વખતે જ્યોર્જ બેભાન હતો તેથી પૅટીના આવ્યાની તેને કાંઈ ખબર પડી નહિ. ફ્રેનીએ તેનું માથું ઝાલ્યું હતું અને તે આટલામાં લાંબો સૂતો હતો. પૅટીએ પૂછ્યું, 'ભાઈ ઊંઘી ગયોછે?' ફ્રેનીએ કહ્યું 'ના ઊંઘતો નથી, પણ—હમણાં શુદ્ધિમાં આવશે. તું આવી જાણીને એ ઘણો ઘણો ખુશી થશે, અને આપણા પિતા પણ ખુશી થશે' પૅટીએ પૂછ્યુ 'આપણા પિતા ક્યાંછે? આટલામાં તો કંઇ

જણાતા નથી' તેમનો પિતા ઓરડીના એક ખૂણામાં ઘૂંટણીએ પડીને ઇશ્વરની ભક્તિ કરતો હતો. ઓરડીનાં બારી બારણાં બંધ હતાં અને પૅટી બહારથી આવેલી હતી તેથી બરોબર દેખી શકતી નહોતી. તે ભક્તિ કરી રહી દિલગિરી ભરેલા ચહેરાથી પૅટીના પાસે આવ્યો, અને તેનો હાથ પોતાના બે હાથ વચ્ચે લેઈ, ઇશ્વરેચ્છાને આધીન થઈ તેણે કહ્યું કે 'મારી વ્હાલી પૅટી! આપણે એની આશા સઘળી છોડવીજ જોઇએ! ઇશ્વરની ઇચ્છા એવીજ છે!' પૅટીએ કહ્યું 'અરે હજુ આશા છે; હજુ પણ આશા છે. જુવો, એના હોઠ પરનો રંગ ફરીથી આવેછે; એ એની આંખો ઉઘડી; જુવો જુવો! અરે જ્યોર્જ? વહાલાભાઇ? હું તારી બેન પૅટી શું તું પૅટીને હવે નથી ઓળખતો?! પોતે શું બોલેછે તે જાણ્યા વિના દુઃખથી પીડાતા જ્યોર્જે લવરીમાં જવાબ દીધો 'પૅટી, હા. તે મારી પાસે કેમ નથી આવતી? જો મારૂં ચાલે તો હું તેની પાસે જાઉં. શું તે હજુ સુધી નથી આવી? અરે ફ્રેન્ક! એક બીજો ઘોડો મોકલ. ફકત છજ માઇલ દૂર છે. ત્રણ કલાકના છ માઇલ, એટલે એક કલાકના કેટલા માઇલ થયા? શું દસ માઇલ? તેને બહુ ઉતાવળ ન કરાવશો. એમ ન કહેશો કે હું બહુ માંદો છું. મારા પિતાને પણ તેમ ન કહેશો. મને તેને જોવા ન દેશો, તેમ જેમ્સને, ફ્રેન્કને કે ફેનીને પણ જોવા ન દેશો. તેઓ મને બહુ વહાલાં છે. પરંતુ હું મરી જાઉં તે પહેલાં પૅટીને જોવાને માટે બહુ ઇચ્છુંછું. પણ જોજો તેને બીવડાવતા નહિ. એમ કહેજો કે તું ત્યાં આવીશ ત્યાંસુધીમાં તો એ સારો થઈ જશે'. કેટલીકવાર સુધી એમ બબડ્યા પછી વળી તેની આંખ મીંચાઇ, અને ઝોકો આવ્યો હોય તેમ લેવાઇ ગયો. એટલામાં ફ્રેન્ક અને જેમ્સ ધર્મગુરૂને લઇને આવ્યા. કારણ કે આમ બેભાન થયા પહેલાં જ્યોર્જે ધર્મગુરૂને બોલાવવા કહ્યું હતું. તે ધર્મગુરૂ પોતાની સાથે એક માયાળુ ડાકટર લાવ્યો હતો. આ ડાકટર તે ધર્મગુરૂને ઘેર મળવા આવ્યો હતો અને જ્યોર્જના મંદવાડ સાંભળી તેને જોવા આવવાની ઇચ્છા જણાવી સાથે આવ્યો હતો. તેણે આવી જ્યોર્જની નાડી તથા તેનાં ચિન્હ જોઇને કહ્યું કે 'જો

ગાંધીની પ્રથમ તમે દવા કરી તે ગાંધી અજ્ઞાન હોવાને લીધે આ ને શો રોગ છે તે તે બરોબર પારખી શક્યો નહિ, અને તેથી દવા નું કાંઈ ઠેકાણું ન રહેવાને લીધે તે આવી જોખમ ભરેલી સ્થિતિમાં આવી પડ્યોછે. તેને ઝેરી તાવ આવેલો હતો તેના ઔષધને બદલે ગાંધીએ વારે વારે તેની ફસ ખોલી લોહી વહેવડાવ્યું. જો મેં બે દિવસ પહેલાં એને જોયો હોત તો હું એને બચિત બચાવી શકત. પરંતુ હવે તો એના વિશે કાંઈ આશા રાખી શકાતી નથી'. તોપણ તેનાથી બને તેટલો પ્રયત્ન તેણે એને માટે કર્યો, અને સાંજરે જ્યોર્જની તબીયત સુધરતી હોય એમ માલૂમ પડયું. તે શુદ્ધિમાં આવ્યો અને પોતાના પિતા ભાઇઓ અને બેનોને ઓળખ્યાં તથા તે દરેકની સાથે પોતાની હમેશની મમતા સહિત વાતચિત કરવા લાગ્યો. પછી તેણે પૂછ્યુ કે 'પૅટી આવીછે કે નહિ? જ્યારે તેણે તેને જોઇ ત્યારે તસ્દી લેઈ આવવાને માટે ઉપકાર માન્યો, પરંતુ ખાસ તેને શું કહેવાનું હતું તે યાદ લાવી શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું મારા મરતાં પહેલાં મારે તમને બધાંને એકઠાં જોવાની, તથા હું જનમ્યો ત્યારથી તે અત્યાર સુધી તમે સઘળાંએ મારાપર જે મમતા રાખીછેતેનો ઉપકાર માનવાની ઇચ્છા હતી. કારણ કે હું મરી જઇશ એવું મને લાગેછે. નહિ અરે નહિ! આમ રડતા નહિ. મારા પિતાની મને બહુજ દયા આવેછે. પરંતુ જેમ્સ અને ફ્રેંક બે પાછળ છે તે બધું સંભાળી લેશે!!' પોતાનો પિતા જે ખેદ દબાવી રાખવાની મિથ્યા મહેનત કરતો હતો તે જ્યોર્જની નજરે પડવાથી તેણે આગળ બોલવું બંધ કર્યું, અને જાણે એનું મગજ ફરીથી બભાન થતું હોય તેમ તેણે પોતાના કપાળ ઉપર હાથ મૂક્યો. થોડી વારે તેણે કહ્યું કે હવે હું આપણા ધર્મગુરૂને મળવા માટે શક્તિવાન્ છું, માટે એમને મને મળવા દો. એટલું કહી તેણે પોતાના દરેક ભાઈ તથા દરેક બેનનો એકેકો હાથ લેઈ સઘળા એકઠા કર્યા અને ચુંબન કર્યું. પછી મુંડ ફેરવી ઊભારહેલા પોતાના પિતા તરફ જોઈ તેણે ભાઇઓ અને બેનોને કહ્યું 'જ્યાં સુધી તમે એમને દિલાસો આપવા જીવોછો ત્યાંસુધી એમને કશાની ખોટ ન પડે તેની બરોબર સંભાળ

રાખજો, આ દુનિયામાં હું તમને ફરીથી ન જોઈ શકું તો હવે છેલ્લા પ્રણામ પિતાને કહો કે અને આશીર્વાદ દે." તે દુઃખ દરિયામાં ઢળી પડેલા ડોસાએ પોતાના છોકરાના મોતની હવાને લીધે ટાઢા હિમ સરખા થઇ ગયેલા માથાપર હાથ મૂકી કહ્યું કે "ઈશ્વર તારૂં ભલું કરો ! મારા વહાલા અને ભલા દીકરા ! પ્રભુ તારૂં કલ્યાણ કરો !!" જ્યોર્જ પોતાના ભાઈ બેન પ્રત્યે બોલ્યો "પિતાનો આશીર્વાદ લેવો એ કેટલું બધું સુખમયછે! જ્યારે તમારામાંથી કોઈપણ મારા જેવી સ્થિતિમાં આવી પડો ત્યારે તમને પણ એવો આશીર્વાદ મળે એવું હું ઈશ્વર પાસે માગુંછું." તે ઘરડા ડોસાએ ઓરડામાંથી નીકળતે નીકળતે કહ્યું કે 'હું આશા રાખુછું કે એવો સમય આવે તેના ઘણા વખત પહેલા હું પરલોકવાસી થયો હઈશ. પરન્તુ ઈશ્વરની ઇચ્છા હશે તેમ થશે. ધર્મગુરૂને મારા દીકરા પાસે જવા દો" ધર્મગુરૂ તે ઓરડામાં થોડીકજ વાર રહ્યો. જ્યારે તે બહાર આવ્યો ત્યારે તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી સર્વેએ જાણ્યું કે સઘળી આશાઓનો અન્ત આવી રહ્યો !!! બધે ગંભીર ચૂપકી પસરી ગઈ. થોડીવાર પછી ધર્મગુરૂએ કહ્યું "હિંમત ધરો; કોઈપણ માણસે એના કરતાં વધારે શુદ્ધ અન્તઃકરણથી, તથા આવતી દુનિયાની વધારે સારી આશાથી આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો નથી, તેથી હિમત ધરો. અપશોચ ! આ વખતે મનુષ્ય જીભ જે કંઈ બોલશે તેથી લેશ માત્ર પણ તમને દિલાસો મળવાનો નથી !!"

પ્રકરણ ૬ ઠું.

સંકટને સમયે મનની મોટાઈ માન પમાડે છે.

કુટુંબનાં સર્વ માણસ જ્યોર્જની પાયદસ્તમાં ગયાં હતાં. તે દિવસે રવિવાર હતો, અને સવારની પ્રાર્થના માટે મંદિરોમાં જવાનો સમય હતો. જ્યોર્જને દાટવાની ક્રિયા કરી રહ્યા કે તરતજ તેનો બાપ, ભાઈ, બહેનો વગેરે પ્રાર્થના કરવા આવતા જતા આનંદી પુરૂષો તેમને દેખી ન શકે માટે જલદીથી ઘર તરફ વળ્યા. ઘેર

જતી વખતે જે ક્ષેત્રમાં જ્યોર્જ કામ કરતો હતો તે ક્ષેત્રમાં થઇને તેઓએ પોતાનો રસ્તો લીધો. ત્યાં જ્યોર્જે કઠણ ખડક જેવી જમીન ખોદીને એકઠી કરેલી માટીનો ઢગલો, તથા તેણે છેલ્લી વખતે કામ કરીને ઉભો કરી મૂકેલો પાવડો એ તેમની નજરે પડયાં. અને તેથી તેઓ વધારે દિલગિર થયાં.

સઘળું કુટુંબ થોડા દિવસ સુધી પોતાના અતિ દુઃખિત પિતા પાસે રહ્યું. એક દિવસે સાંઝકાળે જ્યારે તેઓ સઘળાં ક્ષેત્રોમાં હવા ખાવાને ગયાં હતાં ત્યારે પુષ્કળ ઝાકળ પડવા લાગ્યું; તેથી જેમ્સ પોતાના પિતાને ત્વરાથી ઘેર ચાલવાનું કહ્યું; કારણ કે એને એવી દહેશત લાગી કે એની અસરથી પોતાના વૃદ્ધ પિતાને રખેને શરદી થઇને ફરીથી સંધિવા ઉભળે. આ વખતે તેઓ પોતાની ઓરડીથી દૂર હતાં. 'હું એક ટૂંકો રસ્તો જાણુંછું' એમ કહીને ફ્રેંક તે સઘળાંઓને એક નવિન માર્ગે લઈ ગયો. પરંતુ આ નવિન માર્ગને લીધે તો તેઓ ઉલટા પોતાના ઘરથી ઘણા વેગળા પડી ગયા, અને અકસ્માત પોતાના પ્રથમના ક્ષેત્રપર આવી ચડયા. અહીંઆં મી. બેટસ્વર્થે એક સુંદર નવું ઘર બાંધ્યું હતું. તે જોઇ ફ્રેન્ક એકદમ બોલી ઉઠયો કે 'અરે! બાપાજી! અરે! મારા વહાલા બાપાજી! હું તમને આ રસ્તે લાવ્યો તેથી બહુ પસ્તાઉંછું. ચાલો ઝટ આપણે પાછા ફરીએ.' તે વૃદ્ધ પિતાએ શાન્તતાથી કહ્યું 'નહિ મારા છોકરા! આપણે શા માટે પાછા ફરવું જોઇએ? આપણા પાડોસીની માલમિલ્કતની લેશમાત્ર પણ ઇર્ષ્યા કે લોભ કર્યા વગર ચાલો આપણે આ ક્ષેત્ર તથા ઘર આગળ થઇને જઇએ.' જ્યારે તેઓ એ ઘર પાસે આવ્યા ત્યારે ફ્રેન્કલાંડ તે ઘર જોવાને તેના દરવાજા પાસે ઉભો રહ્યો. તે બોલ્યો કે 'ઘર તો સારૂં છે; પરંતુ કોઇનું સારૂં ઘર જોઇને મારે ઇર્ષ્યા કરવાની જરૂર નથી; કારણ કે મારી પાસે સુંદર ઘર કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ ખજાનો છે. તે ખજાનો તે મારે સારાં તથા આજ્ઞાંકિત છોકરાં છે!' આટલા શબ્દ મી. ફ્રેંકલાંડ બોલી રહ્યો નહિ હોય તેટલામાં મી. બેટસ્વર્થના ઘરનાં બારણાં ઉઘડયાં અને પરસાળમાં ત્રણ ચાર માણસો ગાળાગાળી અને મારામારી કરતા

નજરે પડ્યા. લડવાડીઆ બોબ તથા જંગલી ઉવીલના સાદ સ્પષ્ટ સંભળાતા હતા. વૃદ્ધ ફ્રૅંકલાંડે પોતાનાં છોકરાંઓ તરફ ફરીને કહ્યું 'આપણું અત્રે કંઈ કામ નથી. માટે ચાલો આપણે આપણા રસ્તે પડીએ.' તે લડનારા એકબીજાની પાછળ ઝડપથી ઘરની આસપાસના વંડાના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. બોબ સૌથી પાછળ હતો તેણે ઘાંટો કાઢીને કહ્યું કે 'બહાર કોણ ઉભું છે?' જે હોય તે દરવાજો વાસો! નહિ વાસો તો હું બહાર નીકળી તમે જે હશો તેના માથાંજ ફોડી નાંખીશ. દરવાજો વાસો, દરવાજો.' ઉવીલ સૌથી આગળ હતો, તેણે દરવાજાને લાત મારી ઉઘાડી નાંખ્યો; પરંતુ બહાર નીકળતાં નીકળતાં તેનો પગ લપસવાથી લથડી પડ્યો. તેના ભાઇએ તેને પકડી પાડ્યો અને ગળચી ઝાલીને કહ્યું કે "ગધેડા, પેલાં બેંક નોટ મને આપ, એ મારાં છે; તું ગમે તેમ કરે પણ તે હુંજ લઇશ." ઉવીલ ઘણો ગુસ્સે થઇ ગયો અને બોલ્યો કે 'અરે એતો હું લઇશ, તું ગમે તે કરને.' એટલામાં વૃદ્ધ ફ્રૅંકલાંડ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે 'અરે! આશો ગજબ! ભાઇઓ ભાઇઓ લડીમરે! અરે એમને છૂટા કરો, છૂટા કરો! ભાઇઓ ઇશ્વરને માટે (ઇશ્વરથી ડરીને) તમે લડતા બંધ પડો.' ફ્રૅંક અને જેમ્સે તે બન્નેને વિખૂટા પાડ્યા, તોપણ તેઓ તો એક બીજાને કાનમાંથી કીડા ખરે તેવી ગાળો દેતાજ રહ્યા. એટલામાં તેમનો બાપ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; તે પોતાના હાથ ઘસવા લાગ્યો તથા એસનમ રોવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું 'શરમ! શરમ! શરમ છે મને આ ઘડપણના વખતમાં! ભોગ છે મારા! હવે થોડાં વર્ષ તો તમે મને સુખ શાંતિમાં ગાળવાદો! અરે પડોશી ફ્રૅંકલાંડ! તમે ઘણા ભાગ્યશાળી છો. મારૂં હૈયું હમણાં ફાટી જશે! આ મારાં છોકરાં મારા પાયમાલ તથા મરણનું કારણ થઇ પડશે!!' એટલામાં તો તે બન્ને છોકરા વચ્ચે બોલી ઉઠ્યા તથા તેણે જે વર્તણુક તેમની સાથે ચલાવી હતી તેનાં રોતડાં રડવા મંડ્યા. પૈસા માટે તેઓએ અન્યોઅન્ય તથા પોતાના પિતા સાથે કજીયો કર્યો હતો. તેમનો બાપ તેમને અવિચારી તથા ઉડાઉ કહે તો અને તેઓ તેને ખરેખરો મખ્ખીચૂસ કહેતા.

આ દેખાવ જોઈને મી. ફ્રેંકલાંડને કંપારી છૂટી. તેમણે તેઓને પોતાના ઘરમાં જવાની આજીજી કરી કહ્યું કે 'સદ્ગૃહસ્થની પંક્તિમાં રહી આ પ્રમાણે લોકોમાં પોગળ દેખાડવું એ ઠીક નહિ.' પરન્તુ તેઓના અત્યન્ત ગુસ્સાને લીધે આ શિખામણ તેઓના મગજમાં ઉતરી નહિ. ગૃહસ્થની પંક્તિએ ચડ્યાથી તેમનામાં વર્તન નીતિ કે રીતભાત કાંઈ આવી શકે તેમ નહોતું. તે તો ફક્ત કેળવણીથીજ મળવાનું હતું. પૈસો મનુષ્યને લોકમાં માન અપાવે તે વાત જૂદીછે; ગમે તો પૈસાવાળો મોટા મોટા ઇલકાબો મેળવે, ગમે તેવી વાડી લાડી ને ગાડી ભોગવે, મોટા બડેજાવ કહેવાય તથા પાણી માગતાં દૂધ આવીને ઉભું રહે, તથાપિ કેળવણી લીધેલા મનુષ્ય સાથે તેની કદી પણ તૂલના થઈ શકવાની નથી. જે નમ્રતા, દૃઢતા, દયા, સુશીલતા, તથા રીતભાત સારી કેળવણી મળવાથી પ્રાપ્ત થશે તે પૈસા મળવાથી કોઈ પણ દિવસ પ્રાપ્ત થનાર નથી. કેળવણી વગરનો પૈસો મનુષ્યને ઉલટો જડ તથા ઉન્મત બનાવેછે, તથા કુમાર્ગે પણ દોરાવેછે. ધન ખર્ચવાનું ખરૂં સાર્થક શેમાંછે તે તે સમજી શકતો નથી. પરન્તુ મિથ્યા મોજશોખ તથા સેલસપાટામાંજ જાણે સર્વ કંઈ સમાયું હોય તેમ ધારેછે. ખેટસ્વર્થસનાં બાળકોને સારી કેળવણી નહિ મળેલી અને અનાયાસે પૈસાની સારી રકમ હાથ લાગી તેથી સર્વ આછકલાં થઈ જાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. 'અણદીઠાનું દીઠુંને માર મહુડાંને મીઠું' તે કહેવત પ્રમાણે ખેટસ્વર્થસની બાબતમાં બનેજ; કારણકે અત્યાર સુધી તેમના સ્થિતિ કંઈ સારી નહોતી, ને અકસ્માત્ આટલા ધનની તેમને પ્રાપ્તિ થાય તેથી તેમને સારી કેળવણી નહીં મળવાને લીધે તેઓ તેવા શોખી તથા ઉડાઉ બનેજ જ્યારે ફ્રેંકલાંડ કોઇપણ રીતે તેમને સમજાવવાને નાઉમેદ થયો ત્યારે તે તે સ્થળ છોડીને પોતાની સલાહ શાન્તિભરેલી ઓરડીએ જવાને છોકરાં સહિત ચાલી નીકળ્યો.

પોતાના મડબાજરીના સુકાપાકા રોટલાનું વાળુ કરવા જ્યારે તે આખું કુટુંબ બેઠું ત્યારે મી. ફ્રેંકલાંડ બોલ્યો કે 'મારાં પ્રાણાધિક છોકરાં! આપણે ગરીબ છીએ, પરન્તુ એકબીજાને જોઇને ઘણાં સુખી

છીએ. મી. એટસ્વર્થસના સુંદર ઘરની આપણે ઇર્ષ્યા ન કરવી જોઇએ એવું મારૂં કહેલું શું ખોટું હતું!' મારાપર ગમે એવાં સંકટો આવી પડે તથાપિ સદ્ગુણી છોકરાં તો મારી પાસે રહેશેજ. આવાં સદ્ગુણી છોકરાંઓ મને ગમે તો આખી દુનિયા મળે તથાપિ હું કોઇને આપું નહિ. ઇશ્વર તેમનું રક્ષણ કરો !'' તેણે નિશ્વાસ મૂક્યો, અને તરતજ કહ્યું કે 'મરી ગયેલા સદ્ગુણી છોકરાનો વિચાર કરવો એ ઘણું દુઃખકારક છે; પરન્તુ જીવતા દુર્ગુણી છોકરાને સંભારવો એ એથી પણ અધિક દુઃખદાયક છે. એ તરફનું સંકટ મારે માથે કદાપિ પણ આવી પડવાનું નથી.' તરતજ તેણે પોતાનો સાદ બદલી નાંખ્યો અને કહ્યું 'મારાં વહાલાં દીકરા દીકરીઓ ! આવી તરેહની આળસુ વાતો હમેશ થવી ન જોઇએ. તમે સર્વ એટલામાં બધાં ગરીબ છો કે આળસુ થઇ બેસી રહે પરવડે તેમ નથી. આવતી કાલે તમારે સઘળાંઓએ પોત પોતાના અસલ કામપર દાખલ થવું.' તે સાંભળી સઘળાંએ એકે સાદે પૂછ્યું 'પણ પિતાજી! અમારામાંથી તમારી પાસે કોને રાખોછો? ફ્રેંકલાંડે કહ્યું, 'તમારામાંથી એકેને હું રાખતો નથી. દુનિયામાં તમે સારી રીતે કામ કરોછો તથા નભોછો, તેથી હું તમને તમારા શેઠકે શેઠાણી પાસેથી છીનવી લેવાને ઇચ્છતો નથી.'' પૉલીએ કહ્યું ''પણ સર્વ કરતાં મારે રહેવાનું સબળ કારણ છે, કારણ કે મિસિસ કેમ્પનું ઘર છોડતી વખતે તેણે જે કહ્યું હતું તે પરથી તે ફરીને મને પોતાને ત્યાં નોકરીમાં દાખલ કરશે નહિ.'' પરન્તુ ફ્રેંકલાંડનું મન કશાથી ડગ્યું નહિ. પોતાના કોઇ પણ છોકરા કે છોડીને પોતાની પાસે રાખવાની તેણે ચોખ્ખી ના પાડી. આખરે ફ્રેંકે કહ્યું ''આ ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા તથા સંભાળ કોઇની મદદ વગર તમે શી રીતે કરશો? ગમે તો મને યા જેમ્સને તમારી પાસે રહેવા દો. ઇશ્વર ન કરેને કદાચ તમને સંધિવાનો સણકો આવે તો પછી શી વલે?'' ફ્રેંકલાંડે થોડીવાર ચૂપ રહીને ઉત્તર વાળ્યો કે 'જો હું માંદો પડીશ તો આપણી ગરીબ હાના મારી ચાકરી કરશે. એને હું યોગ્ય પગાર આપી શકું તેટલો હું હજી શક્તિવાન્ છું. મારાં છોકરાંઓને હું બોજારૂપ નહિ થઇ

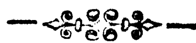
પડું. હાથમાં પાવડો લઈ સણકાથી પીડાતે પીડાતે કામ કરવાની હવે મારામાં શક્તિ નથી. મારો દેશાઈ મી. હેવીટ બહુ સારો માણસ છે, અને મારા પ્રત્યે બહુ સ્નેહભાવ રાખેછે. મારી પાસે પૈસા આવશે ત્યારે તેની સાથ ચુકવીશ. તે તેમ કરવા કબૂલ છે; અને વળી એમ પણ કહેછે કે 'આ કોટડીમાં સુખેથી ભાડું ભર્યા વગર રહો.' પણ તેમ કરવા મારી ખૂશી નથી. કારણ કે 'મીઠા ઝાડનાં મુળ કાપવાં' એ કાંઈ ઠીક ન કહેવાય. તેના છોકરાંઓએ પૂછ્યું 'પિતાજી ! ત્યારે તમે શું કરશો?' તેનો એ વૃદ્ધ ડોસાએ એવો જવાબ આપ્યો કે 'કાલે અહીંઆ જે ધર્મગુરૂ આવેલો હતો તેણે મારે માટે એક ઘર શોધી કાઢ્યું છે. એને માટે તેને તેમ મને એક પાઈ પણ ખર્ચ થાય તેમ નથી; અને વળી હમેશાં હું તમારી પાસેજ રહીશ.' ફ્રેંક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો 'પિતાજી! પણ તમારી બોલવાની ઢબ ઉપરથી મને એમ સમજાયછે કે એ ઘર તમને કંઇક કારણ સર રૂચતું નથી.' વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે કહ્યું 'તારૂં કહેવું ખરૂં છે, પરંતુ તે દોષ મારા સ્વાભિમાનનો છે; તેમજ મારી આટલી ઉમરે જીતી ન શકાય એવા કેટલાક મારા જુના વિચારોને લીધે પણ એમ થાયછે. ખરેખર, ધર્મશાળામાં જઈ રેહેવાનું મને પસંદ નથી.' તરતજ સઘળાં છોકરાંઓ ગભરાઇને એકદમ બોલી ઉઠ્યાં કે "ધર્મશાળા! અરે પિતાજી ! તમારે ધર્મશાળામાં જઇને ન રહેવું!" ફ્રેન્કલાંડનાં છોકરાંને પોતાના પિતાનું ધર્મશાળામાં જઈ રહેવું સાંભળી એટલો બધો તો કંટાળો છૂટ્યો કે તેઓએ પોતાની કમાઇના પૈસા એકઠા કરી જે કોટડીમાં તેમનો પિતા રહેતો હતો તેનું ભાડું ભરવાનું કહ્યું, પરન્તુ ફ્રેન્કલાંડ જાણતો હતો કે 'જો હું એ પૈસા લઇશ તો તેઓ સઘળાં દુઃખમાં આવી પડશે.' તેથી પોતાની આંખમાં સ્નેહાશ્રુ લાવી તે બોલ્યો કે 'મારાં વહાલાં છોકરાં ! તમને સઘળાંને હું તમારી ભલાઈ માટે સાબાશી આપું છું, પરન્તુ હું તમારી દરખાસ્ત કબૂલ કરી શકતો નથી હું મારૂં પોતાનું ભરણપોષણ બરોબર કરી શક્તો નથી તેથી ફક્ત એક મિથ્યાભિમાનને માટે મારે મારા છોકરાંઓના નાશકર્તા થવું ન જોઇએ તેમ હું તમને બોજા રૂપ થવા પણ ઈચ્છતો નથી. તવંગર માણસની કાળ

બપકારદાર સખાવતપર ગૂજરાન ચલાવવા કરતાં સમગ્રલોકોથી સ્થપાયેલી ધર્મશાળામાં રહેવું હું વધારે પસંદ કરૂંછું. આ બાબતનો મેં દૃઢ ઠરાવ કર્યોજછે અને કોઈપણ તરેહથી હું તે ઠરાવ તોડવા લલચાવાનો નથી. મેં મન્મથની ધર્મશાળામાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યોછે એટલુંજ નહીં, પરંતુ મારાં છોકરાં! ધીરજ ધરો, હું એક વર્ષ તે ધર્મશાળામાં રહીશ અને તે દરમિયાન મારી માંદગી સિવાય હું તમને એકેને મળીશ નહિ. આજથી બરોબર બાર મહિના શિવાય મને મળવા આવવાને તમને સખ્ત મના કરૂંછું; અને તે વખતે જો તમે પોતાને કંઈપણ હરકત સિવાય મારૂં સારી રીતે ગુજરાન ચલાવી શકો તેવાં હશો તો મારી બાકીની જીંદગી માટે તમારી દયાનો હું ઘણી ખૂશીની સાથે સ્વીકાર કરીશ!!" સૌ છોકરાંએ ખાતરીથી કહ્યું કે 'અમને કાંઈ પણ હેલો હરકત થયા શિવાય તમારા ગૂજરાન જોગ રકમ વર્ષ પૂરૂં થયાના ઘણા વખત પહેલાં અમે એકઠી કરી શકીશું. માટે જ્યારે અમારી પાસે તેટલી રકમ એકઠી થાય ત્યારે તમને મળવા આવવાની કૃપા કરી રજા આપો.' પરન્તુ વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે પોતાના નિર્ણયમાં કાઈપણ ફેરફાર ન કરતાં એક વર્ષની અંદર તેઓ એને કદી પણ મળવા ન આવે તે બાબતનું નક્કી વચન લીધું. બીજે દિવસે સવારમાં તે સઘળાંની ઘણીજ મમતાથી રજા લઇને તેણે કહ્યું કે 'મારાં પ્યારાં છોકરાં! ઉદ્યમ તથા સારી ચાલને માટે મેં તમને હવે મોટામાં મોટું સાધન આપેલું છે. અત્યાર સુધીમાં તમે તમારી આતચલગત વગેરેને માટે જે સારી શાખ મેળવી છે તેથી પણ વધારે આવતા વર્ષમાં મેળવશો, તથા પ્રમાણિકપણે ને સન્માર્ગે વર્તીનેજ આ લોક તથા પરલોકનું હિત સાધી લેશો એમાં તમને કાંઈ ફરીફરીને કહેવું પડે તેમ નથી. બરોબર આજથી બારે મહીને આપણે ફરીથી મળીશું. મને આશાછે કે અત્યારે આપણું જૂદા પડવું જેટલુંજ એદકર્તા છે તેટલુંજ તે દિવસનું આપણું મળવું આનંદદાતા થઈ પડશે.' પછી તે છોકરાંઓએ મહા મુશીબતે પોતાના પિતાના નવા મુકામ સુધી સાથે સાથે જવાની આજ્ઞા તેની પાસેથી માગીલીધી.

ત્યાં પહોંચ્યા બાદ વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે પોતાના રસોડાપરની છાજ-

બોપર સ્વચ્છ રકાબીઓ વગેરે ગોઠવેલું હતું તેની ચળકતી હાર તરફ આંગળી કરી કહ્યું "મ્હારાં વહાલાં છોકરાં! જુઓ, અત્રે મારે કશાની જરૂર પડે તેમ નથી, માટે બહુ દયા ખાવા જેવું કાંઈ નથી." તેમનો પિતા આ પ્રમાણે બોલતો હતો ત્યારે છોકરાં નિરાશ થઈ ચાપચૂપ ઉભાં રહ્યાં હતાં. તેઓ જૂદાં પડ્યાં તે પહેલાં બરોબર એક વર્ષે પોતાની વર્ષ દહાડાની કમાઈ સાથે ત્યાં મળવાનું નક્કી કર્યું. તેઓને આશા હતી કે આમ એકત્ર કરેલો પૈસો ફરીથી તેમના પિતાને આખી જીંદગીને માટે સ્વતંત્ર કરશેજ. આમ આશા ભર્યાં તેઓ છૂટાં પડી પોતાના શેઠ તથા શેઠાણી પાસે આવ્યાં.

• **મન્મથ** શહેરની ધર્મશાળા બીજા ગામની ધર્મશાળાઓ કરતાં ઘણી સારી હાલતમાં છે. તે ઘણી સ્વચ્છ અને સગવડ ભરેલી રહેછે. નાની નાની કોટડીઓ હારબંધ બાંધેલી છે; એ દરેક કોટડીની પાછળ એક નાનો બાગ હોયછે, તેની અંદર જૂદી જૂદી તરેહનાં શાકભાજી વગેરે વાવેલાં હોયછે. આ બાગ તેમાં રહેનારાં ઘરડાં માણસો પોતાને હાથે ખેડેછે. કોટડીઓની અંદર સગવડતાથી રાચરચીલું પૂરેલું હોય છે. તથા દરેક માણસને જોઇતી ચીજો ત્યાં પૂરી પાડેલી માલૂમ પડેછે, તેથી ધર્માદા ખાતામાં માલમિલ્કત માટે જે તકરારો ઉઠેછે તે તકરારોનો સંભવ, કે કામદારોની લાલચ એમાનું કાંઈ ત્યાં નહોતું.

પ્રકરણ ૭ મું.

એકલપેટાપણાનો ગુણ સુખ ભોગનો નાશકર્તા છે.

મિસિસ ક્રમ્પને ત્યાં રહેલાં પોતાનાં લૂગડાં તથા થોડાક મહિનાનો બાકી રહેલો પગાર લેવા પૅટી ગઈ. પોતાની તથા પોતાની શેઠાણીની વચ્ચે જે બનાવ બન્યો હતો તેને લીધે પૅટીના મનમાં એવું સ્વપ્નુ પણ નહોતું આવ્યું કે '**મિસિસ ક્રમ્પ** મને ફરીથી રાખવાની ખૂશી બતાવશે.' તેથી **મન્મથ** શહેરમાં બીજી સાંભળેલી જગોને માટે તે આશા રાખતી હતી, અને તે જગો હરેક રીતે પોતાને સગવડ પડતી ધારતી હતી.

જ્યારે તે **મિસિસ ક્રમ્પને** ઘેર ગઈ ત્યારે ત્યાં પ્રથમ **મારથા** તેને મળી; તેણે કપટભાવથી ખોટું કહ્યું કે 'મિસ **પૅટી**, ઘણીજ દિલગિરીની વાત ! તારા એકદમ જવાથી શેઠાણીને એટલો બધો રગેરગ ક્રોધ વ્યાપી ગયો કે તે ગાંડા જેવી થઇ ગઇ છે. તું ગઈ તે રાત્રિએ તો એ બેભાન થઈ ગઈ હતી, અને ત્યાર પછી કાંઈ બોલતી પણ નથી.' બેટી કરીને એક કામ કરનારી **મિસિસ ક્રમ્પના** ઘરમાં હતી, તે પૅટીના પર મમતા રાખતી હતી. તેણે **મારથાનું** બોલવું સાંભળી પૅટીને ધીરજ આપી કે 'એથી તારે કાંઈ મનમાં લાવવું નહીં, એમાં તારો કાંઈ વાંક નથી. કારણ કે તારા ભાઈ પાસે ગયા વિના તારે ચાલે તેમ નહોતું. લે, આ પાણી પી, અને સઘળો દોષ તારે માથે મૂકીશ નહિ. આશરે સવા વર્ષપર શેઠાણીને એવી બેશુદ્ધિ આવી હતી. જો તું રહી હોત તોપણ એને આવી ફરીથી આવતજ; માટે એમાં તારે કાંઈ દિલગીર થવા જેવું નથી.' આટલી વાત થઈ તેટલામાં તો **મિસિસ ક્રમ્પે** ઉપરાઉપરી ઘંટ વગાડવા માંડ્યો. સઘળાં પાસેના ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યા. હમેશના કરતાં તાણીને ઘાંટા પાડી વાત કરવામાં આવ્યાથી કંઈ નવિન જાણવાની આપેશ રાખી **મિસિસ ક્રમ્પે** ઘંટ વગાડ્યો હતો. **મારથા** પોતાની શેઠાણીના ઓરડાનું કમાડ ઉઘાડી નીચે પ્રમાણે તેને કહેવા લાગી કે 'એતો પૅટી ફ્રેન્કલાંડ છે, બીજુ કોઇ નથી. તે પોતાનાં અત્રે રહેલાં કપડાં તથા પગાર લેવા આવી છે.' પછી પૅ-ટીએ બારણા સુધી જઇને કહ્યું કે 'તમે આટલાં માંદાં છો તેને માટે એ ઘણી દિલગિરી બતાવેછે.' પોતાની માંદગીમાં કોઈ પણ દિવસ નહિ નીકળેલા એવા સ્પષ્ટ સાદથી શેઠાણી બોલ્યાં કે 'એને અંદર આવવાદો.' પૅટી બાજુએ ઉભી રહી બધું સાંભળતી હતી તે તરતજ અંદર આવી. તેના તરફ એકી ટસે જોઇને **મિસિસક્રમ્પે** પૂછ્યું કે 'છોડી, સાચું કહેછે કે તું મારે માટે દિલગિર છે?' **પૅટીએ** કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, પરન્તુ તેની દશા જોઇ તેને કેટલો ત્રાસ છૂટ્યો હતો તે તેના ચહેરા પરથી સ્પષ્ટ દેખાઇ આવતું હતું. તેની શેઠાણી બોલી 'અરે! મને ખાત્રી થાયછે કે તું મારે માટે દિલગિર છેજ,

અને તેમ હું પણ તારે માટે દિલગિર છું' આટલું બોલી તેણે પોતાનો હાથ લાંબો કરી પૅટીનું કાળુ ગવન ઝાલીને કહ્યું કે મારો શોક કરવાને માટે તારે સારૂ આના કરતાં ઘણું સારૂં ગવન આવશે. પરન્તુ મને માલૂમ છે કે તું તે વિશે વિચાર કરતી નથી, અને તેટલાજ માટે સઘળાઓ કરતાં પણ હું તને વધારે કીમતી ગણુંછું. મારી ચાકરી કરવા તું મારી પાસે રહે. અરે ! હું ખુશ થઈ જાઉં તેવી રીતે તું મારી મરજી ઉઠાવેછે, માટે જરૂર મારી પાસે રહે. જ્યારે હું તને રહેવાનું કહુંછું ત્યારે મને આવી સ્થિતિમાં મૂકીને તું ખસુસ નહીંજ જાય.' પૅટી નિર્દય થઈ પોતાની શેઠાણીને બોલ ઉથાપે તેમ નહોતું; તેથી તે ત્યાં રહી. રફતે રફતે મિસિસ ક્રમ્પને પૅટીપર એટલો તો પ્યાર વધતો ગયો કે એક પળ પણ તેને પોતાની નજર પાસેથી આઘી ખસવાદે નહીં. પૅટી સિવાય બીજા કોઈના હાથે તે અનાજ કે દવા કાંઈ ખાય પીયે નહીં, અને પૅટી જે સવાલ પૂછે તેનાજ ફક્ત જવાબ આપે. આથી ગરીબ પૅટીને જે થાક તથા કંટાળાનું સહન કરવું પડતું, તે ઘણા મજબૂત બાંધા વગરના માણસને હાનિકર્તા થઈ પડે તેવું હતું; પરંતુ પૅટી આ સઘળું ઘણીજ ધીરજથી તથા આનંદી સ્વભાવથી સહન કરતી. જે કામ તેની શક્તિની હદ ઉપરાંત હતાં તે કામ 'પોતે કાંઈ સારૂંજ કરેછે' એમ વિચારી કર્યાં કરતી હતી.

આટલૂં ખમવાથી તેને પતે તેમ નહોતું. પોતાની શેઠાણીનો પૅટીપર બેહદ પ્યાર જોઈને માર્થા નખથી તે શિખા સુધી તેનાપર બળતી હતી; આટલા માટે કોઈ કોઈવાર તે બોલતી કે 'કેટલાંક માણસો બીજા કરતાં વધારે ભાગ્યશાળી તથા વધારે પ્રપંચી હોય છે; પરંતુ તેમાંનાં કેટલાંક પોતાની ધારણાઓમાં અંતે નિષ્ફળ થાયછે.' પ્રથમ તો પૅટી આ સૂચના પર લેશ માત્ર પણ ધ્યાન આપ્યા વગર પોતાના સીધે રસ્તે ચાલી જતી હતી. પરન્તુ આખરે તેનાપર લક્ષ દેવાની તેને જરૂર પડી. મિસિસ ક્રમ્પનાં સગાંસંબંધીઓને માર્થાએ એવી ખબર આપી કે 'મારી શેઠાણીની તબીયત દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે, અને તે એક ચાકરડીના કહ્યા પ્રમાણેજ ચાલેછે;

તેના શિવાય બીજા કોઈને તે પોતાની પાસે પણ આવવા દેતી નથી. આ ચાકરડીએ મારી શેઠાણીને એટલી બધી વશ કરી દીધી છે કે તેનું પરિણામ કેવું નિવડશે તે હું કહી શકતી નથી.' આ બીના જાણી મિસિસ ક્રમ્પનાં સગાં વહાલાંમાં ભારે ગભરાટ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ જાણતાં હતાં કે થોડાંક વર્ષપર તેણીએ તેમના લાભનું એક વસિયતનામું કર્યું હતું; અને તેથી તેઓ એવી બીક રાખતાં હતાં કે રખેને પૅટીએ વસિયતનામું ફેરવાવે અને સઘળી દોલતની માલિક પોતેજ થઈ બેસે. આ વાત તેમના મગજમાં સજ્જડ ચોંટી ગઈ હતી; કારણ કે તે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં એવો એક દાખલો બહાર પડ્યો હતો, અને પોતાની શેઠાણીના બેહદ પ્યારને લીધે પોતાની સત્તાનો ગેરઉપયોગ કરવામાં એક ચાકરડી કેવી ફાવી ગઈ હતી તેનો સર્વ વૃત્તાન્ત જાહેરમા મૂકવામાં આવ્યો હતો. મિસિસ ક્રમ્પનાં નિકટનાં સગાંઓમાં બે ભત્રિજા હતા. મોટાનું નામ જોસ્યુઆ ક્રમ્પ હતું; તે વેપારી હતો અને લીવરપૂલમાં રહેતો હતો. નાનાનું નામ કેપ્ટન બ્લુવીંગટન હતું; આના વિશે આપણે પ્રથમથી કંઇક માહિતગાર થયા છીએ. તેને પણ વેપારમા નાંખવાનો વિચાર હતો; પરન્તુ કોઈ પણ ધંધે વળગવા તેનું દિલ ચોંટતું નહીં. આખરે શરાફની દુકાનેથી નાશી જઇને લશ્કરમાં દાખલ થયો. તે આળસુ તથા ઉડાઉ જુવાનીઓ હતો. તેની મોટી કાકી (મિસિસ ક્રમ્પ) કેટલીકવાર તેનાપર પ્યાર બતાવતી, કેટલીક વાર તેને આંખોના પાટા જેવો ગણતી, કેટલીકવાર તેને પૈસા આપતી, તથા કેટલીકવાર તેને પોતાની સમક્ષ પણ આવવા દેતી નહીં, અને કહેતી કે 'મારી મિલ્કતમાંથી લાલ પાઈ પણ તને મળવાની નથી.' આ એનો છેલ્લો ઠરાવ હતો. પરન્તુ કેપ્ટન બ્લુવીંગટનના મનમાં એમ આવ્યું કે 'હું સહેલાઇથી એની કૃપા સંપાદન કરીશ' અને તેટલા માટે બારથાની ખબરથી ત્યાં આવી બેજે બેજે ઘરમાં જવાની તેણે હિમ્મત કરી. મિસિસ ક્રમ્પે તેને મળવાની માથામાં વાગે તેવી ચોખ્ખી ના પાડી. બીજે દિવસે તે પોતાનાં માણસો સહિત ત્યાં આવ્યો. પૅટી તેમનો આદર સત્કાર કરવા તૈયાર નહોતી. કેપ્ટન સાહેબની સાથે મિસ સેલી બેટસ્વર્થ હતી. તેણે લ-

ફકરી પોશાક પહેરેલો હતો. આ માણસનો પ્રથમ જેસીપર પ્યાર હતો, પરન્તુ તેને એક નવો અને વધારે તરંગર રમણ મળ્યો તેથી તેણે પોતાના રિવાજ પ્રમાણે આનિ તરછોડી દીધો. સેલીને પરણ-વાની ઉતાવળ હતી, તેથી તેણે ઘણો પ્રયત્ન કરી આ કેપ્ટનને પોતાનો કરી લીધો. તે એમ ધારતી કે 'આતો ખચિત મારોજ છે.' પરન્તુ આ બીના પડી મૂકી આપણા પ્રસ્તુત વિષયપર આપીએઃ—

પૅટીને ખબર કરવામાં આવી કે 'એક ગૃહસ્થ અને એક સ્ત્રી દીવાનખાનામાં તને મળવા ઇચ્છેછે'. તેણે દીવાનખાનામાં પગ પણ મૂક્યો નહોતો તેટલામાં તો સોસી સેલીએ જબરાના પણ હાંઝા ગ-ગડાવી નાંખે તેવી રીતે તેને ધમકાવવા માંડી. 'વાહ! વાહ! બહુ સારી વાત! તમે તો એમ ધારતાં હશો કે બધી બાજી તમારાજ હાથમાં હશે! પણ શેઠાણી સાહેબ! એમ મનમાં ફૂલાઈ જશો નહીં! હું કંઈ તારાથી દબાઈ જાઉં એવી નથી.' પૅટીએ નમ્રતાથી પણ દૃઢતાથી જવાબ દીધો કે હું પણ કંઈ તમારાથી દબાઈ જાઉં એમ મને લાગતું નથી. મેહેરબાની કરીને શાન્તિથી મને કહો કે મારૂં અગર મારી શેઠાણીનું તમારે શું કામ છે?' સેલીએ કહ્યું 'આ ગૃહસ્થ તારી શેઠાણીને મળવા ઇચ્છેછે. આ છાની વાતછે છતાં મારે તને જણાવવું જોઇએ કે આ સદ્‌ગૃહસ્થ અને હું થોડા વખતમાં લગ્નરૂપી ગાંઠથી જોડાવાનાં છીએ; તેથી આ કામમાં હું ઘૂમું તેમાં કંઈ તારે આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી. હું કદી પણ નકામી ઘૂમતી નથી; માટે ગુસ્સે થા કે નથા પણ બધુંએ સાંભળવું પડશે. હવે વધારે રકઝક કર્યા વગર આ ગૃહસ્થને એની કાકીના ઓરડામાં લઈ જા; કારણ કે ત્યાં જવાનો એનો હક સર્વથી પહેલો છે. કોઈ પણ રીતે જો તું મના કરીશ તો હું કાયદેસર ઇલાજ લેઇશ, અને (મારથા હાથમાં રોટલી તથા દ્રાક્ષારસ લેઇને આવતી હતી તેના સામી આંગળી ક-રીને) જો તું મારા ધણીને તેની કાકી પાસે જવાની રજા નહિ આપે તો આ માનવંતી બાઇને સાક્ષી તરીકે લેઈ જઇશ. ફક્ત એટલુંજ કહેને કે 'તમે જઈ શકશો નહીં' અને પછી જુઓ! શેઠાણી સાહેબ તમારી મજા! એટલું આ સાક્ષીની અગાડી કહે એટલે બસ.'

પૅટીએ કહ્યું 'મારે એવો ઉત્તર દેવાની કંઈ જરૂર નથી; કારણ કે મારી શેઠાણી પાસે આ ગૃહસ્થને જતા અટકાવવાની મારી લેશમાત્ર પણ ઇચ્છા નથી. તેણે પોતેજ એને આવવાની ના પાડી છે. હું ધારૂં છું કે જો એ જબરજસ્તીથી ત્યાં જશે તો મિસિસ ક્રમ્પને ઘણુંજ માઠું લાગશે. પરન્તુ જો એમને તે અજમાવી જોવાની ખૂશી હશે તો મારે મના કરવાની કાંઇ જરૂર નથી. આ નીસરણી રહી અને જમણા હાથની પહેલી ઓરડીમાંજ મારી શેઠાણી છે. પણ સાહેબજી! તમારા જતા પહેલાં મારે તમને ચેતાવવાં જોઇએ; કારણ કે ભોગજોગે જો તમે એમને ચમકાવશો તો એમનું મૃત્યુ થઈ બેસશે. જરીક અચંબો કે ગભરાટ એમને બેશુદ્ધિમાં લાવી નાંખેછે.' હવે શું કરવું તે વિચારવામાં કેપ્ટન બ્લુમિંગટન અને સેલી એક બીજાના સામું જોવા મંડ્યાં. એક બારી અગાડી તેઓ મસલત કરવાને ગયાં, અને તેઓ છાની છાની વાત કરતાં હતાં તેટલામાં એક ગાડી બારણે આગળ આવી ઉભી રહી. એ ગાડી મિસિસ ક્રમ્પના સગાંવહાલાંથી ભરેલી હતી. આ સઘળાં મારથાએ લખેલા કાગળને લીધે ડાગની ગાડીમાં બેશીને આવ્યાં હતાં. મિ૦ જોસ્યુઆ ક્રમ્પ એ ગાડીમાં હતો નહીં. તેને પણ લખવામાં આવ્યું હતું પરન્તુ તે લીવરપૂલથી આવી પહોંચ્યો નહોતો.

અત્રે કહેવું જોઇએ કે આ ગાડીમાં આવેલાં સઘળાં કેપ્ટન બ્લુમીંગટનનાં કટ્ટાં દુશ્મન હતાં; તેથી જ્યારે તેઓ ગાડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને દીવાનખાનાની બારીએ તેને ઉભેલો જોયો ત્યારે તેઓને અનહદ આશ્ચર્ય અને ધિક્કાર ઉત્પન્ન થયાં. શકથી સહાસિક થઇને તેઓએ નિર્ણય કર્યો કે પૅટીને લાંચ આપી તે મિસીસ ક્રંપ પાસે જાય છે અને બીજાંઓને આવવા દેતો નથી. આ વિચાર કરી તેઓ ગાડીમાંથી બહાર નીકળી પૅટી પાસે થઇને મારથા પાસે ચાલ્યાં ગયાં. મારથા એક બીજી કોટડીમાં તેમની સાથે ગઈ અને થોડીકવાર સુધી તેમની સાથે ત્યાં રહી. દીવાનખાનામાંથી બહાર નીકળી સોસી સેલીએ કેપ્ટન બ્લુમીંગટનને મોટેથી કહ્યું 'એ તો આપણી સાથે પ્રપંચ રમેછે; 'એક પગ દૂધમાં ને એક પગ દહીમાં'

રાખેછે. મેં તમને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે એનો વિશ્વાસ રાખશો નહીં. મારા સિવાય કોઇનો વિશ્વાસ રાખશો નહીં. હું તમને છેક તમારી કાકીના ઓરડા સુધી લેઈ જઇશ, હું તમને ત્યાં સુધી લાવીશું; હવે કેમ વર્તવું એ તમારૂં કામછે. તમારા દેખતાં દેખતાં આ બીજા દાખલ થઇ જશે; પછી તમે શું કરશો? અને ક્યાં જશો!"

આ વખતે **મિસિસ ક્રમ્પે** જોરથી પોતાનો ઘંટ વગાડ્યો અને **પૅટી** પોતાની શેઠાણીના ઓરડા તરફ દોડી ગઇ. તેણે પૂછ્યું કે 'અરે પૅટી હું અર્ધા કલાકથી આ ઘંટ વગાડુંછું' તોપણ તું કેમ નથી આવતી'? નીચે આ બધો ગડબડાટ શેનો છે?' **પૅટીએ** કહ્યું 'બાઈ સાહેબ, તમારાં સગાં સર્વ આવેલાં છે, અને તેઓ તમને જોવાને બહુ ઉત્સુક છે. મને આશા છે કે તમે તેમને ના નહીં પાડો.' **મિસિસ ક્રમ્પે** જવાબ દીધો "ખરેખર! મને મૂએલી અને દાટેલી જોવાને ઉત્સુક હશે; તેમાંનું એકે મારી તલભાર પણ દરકાર રાખતું નથી. તેમને કહે કે 'એમણે એમનું વસિઅતનામું કરી મૂક્યુંછે. થોડા વખતમાં તમને તે બતાવશે.' મારે કોઇનું પણ મોં જોવું નથી." આટલી વારમાં તો તેઓ સઘળાં **મિસિસ ક્રમ્પના** સૂવાના ઓરડાનજદીક આવી પહોંચ્યાં. કોણ પહેલું પેસે તે બાબત સર્વ રકઝક કરતાં હતાં. **કેપ્ટનબ્રુમિંગટનની** પસંદ કરેલી સ્ત્રી તરીકે પોતાને ત્યાં આવવાનો હક છે એમ **સોર્સીસેલી** મોટે અવાજે બૂમ મારતી હતી **મિસિસ ક્રમ્પ** બોલી '**પૅટી**, તેમને કહે કે જે મારા ઓરડામાં પહેલો પગ મૂકશે તે મારી પાસેથી લાલપાઈ પણ પામશે નહીં.' **પૅટીએ** બારણું ઉઘાડ્યું. તરતજ તેઓ સઘળાં બોલતાં બંધ થઈ ગયાં. તેમને **પૅટીએ** કહ્યું 'મારી શેઠાણી શું કહેછે તે જરીક લક્ષ દઇને સાંભળો.' પછી પોતાની શેઠાણી તરફ જોઇને તેણે કહ્યું 'શેઠાણી સાહેબ, તમારે જે કહેવું હોય તે કહો. કારણ કે સર્વના મનમાં એવો શક છે કે હું તમને જેટલા અક્ષર શીખવુંછું તેટલાજ તમે બોલોછો, અને હું જાણી જોઇને તમારાં સગાંને તમારી પાસે આવવા દેતી નથી.' પોતાથી બોલાય તેટલા ઉંચે સાદે **મિસિસ ક્રમ્પ** બોલી 'પહેલો જે મારા ઓરડામાં પેસશે તેને એકે પાઈ પણ

મળશે નહીં; બીજો પેસશે તેને પણ એમ; ત્રીજાને પણ તેમ. તમારામાંથી કોઈનું પણ મોં જોવાને કે કોઈની સામે વાત કરવાને હું ખુશી નથી.' અંદર પેસવાની કોઈની પણ હિમ્મત ચાલી નહીં. મિસિસ ક્રમ્પની આજે કેવી તબીયત છે તે જોવા આવવાનું તેમનું બાનુ તેમના મનમાંને મનમાં રહ્યું. બંને પક્ષવાળાં જૂદા જૂદા ઓરડામાં ગયાં અને ત્યાં પૅટીપર ગાળોના વરસાદ સિવાય બીજુ કાંઈ પણ બોલાતું નહોતું. ત્યાં તેમણે કાગળ, કલમ અને શાહી મંગાવ્યાં, અને પોતાને જે લખવાનું હતું તે લખ્યું. પૅટી જાતેજ તે ચોઠીઓ લઈ ગઈ. અગર જો કે મારથાને સઘળાંઓએ લાંચ આપી હતી તથાપિ પોતાને મિસિસ ક્રમ્પ તરફથી જે કાંઈ મળવાનું હતું તે ગૂમાવવાની બીકને લીધે તે ચોઠીઓ લઈ નહોતી ગઈ. ઘણી મુશીબતે મિસિસ ક્રમ્પે તે ચોઠીઓ જોવાની હા પાડી. આખરે તેણે કહ્યું 'તે સઘળાંને હમણાંજ અહિ બોલાવો.' તેઓ સઘળાં તરતજ અંદર આવ્યાં; ફક્ત સોસીસેજી બહાર રહી હતી; કારણ કે બ્લુમિંગ્ટને એમ કહ્યુ કે 'જો તું આપણું સારૂં ઇચ્છતી હોય તો અંદર આવીશ નહીં.' તેઓને અંદર લાવીને પૅટી બહાર જતી હતી, પરંતુ તેની શેઠાણીએ તેને પાછી બોલાવી અને કૂંચીઓના ઝૂમખામાંથી એક કૂંચી કાઢી આપી એક ડસકોતરો ઉઘાડવાને કહ્યું. તેણે તે ઉઘાડ્યો. મિસિસ ક્રમ્પે કહ્યું કે 'લાલ દોરીથી બાંધેલી અને ત્રણ સિક્કા કરેલા છે તે બીંદડી લાવ.' સઘળાંએ પોતાની આંખો તે તરફ ફેરવી, કારણ કે એ તેનું વસિયતનામું હતું. તેણે ધીમે રહીને સીલ ઉખાડી, લાલદોરી કાઢી નાંખી, અંદરનો મોટો કાગળ હતો તે કાઢી ઉઘાડ્યો. અને કંઈ પણ બોલ્યાચાલ્યા વગર તે વચમાંથી ફાડી નાંખ્યો. પછી તે કડકાના પણ એવા ઝીણા ઝીણા કડકા કરી નાંખ્યા કે તેની અંદર શું લખ્યું હતું તે વાંચી શકાય નહીં. આસપાસ ઉભેલાઓ ભયને લીધે એકબીજાની તરફ નિહાળવા લાગ્યા. તેમને તો બકરૂં કાઢતાં ઊંટ પેસી ગયું. પછી મિસિસ ક્રમ્પે કહ્યું 'જેમ તમારી મરજી પડે તેમ તમે જુવો. હું હજી જીવતી છું, મારી શુદ્ધિબુદ્ધિ હજુ ઠેકાણે છે. મારા પૈસા મારા પોતાનાજ છે, મારી મિલકત મારી પોતાનીજ

છે. હું મારી મરજીમાં આવશે તેવો તેનો ઉપયોગ કરીશ. આ વસિયતનામાની અંદર તમારા સઘળાઓને માટે સારો બંદોબસ્ત કરેલો હતો. પરન્તુ હું મરી જાઉં ત્યાં સૂધી રાહ જોવાની તમને ધીરજ નહોતી. તમે સઘળાંઓએ ગીધની માફક મારાપર ભમવા માંડ્યુંછે, પરન્તુ હજુ તમારો વખત નથી. ખરેખર, તમારો વખત નથીજ. હજુ મારો જીવ આ ખોળીયું મૂકીને નાશી નથી ગયો, અને જ્યારે તેમ થશે ત્યારે હું તમને ખાતરીથી કહુંછું કે તમારૂં કંઇએ ભલું થવાનું નથી. મારા પૈસા મારા પોતાના છે. મારી મિલ્કત મારીજ છે. કાલે હું મારૂં નવું વસિયતનામું કરીશ. હવે પધારો. મારા મનમાં જે હતું તે મેં કહ્યુંછે.'

ગમેતેવાં માનભંગ વાક્યો, વિનતિયુક્ત આજીજીઓ, કે સખ્ત ઠપકાઓનો તેઓ ઉચ્ચાર કરે તથાપિ મિસિસ ક્રમ્પના મોંમાંથી હવે એકે શબ્દ વધારે નિકળી શકે તેમ નહોતું. તેઓ સર્વને તો 'લેને ગઈ પૂત ઓર ખોઈઆઈ ખસમ' જેવું થયું. તે નિરાશ તથા ગુસ્સે થયેલાં સગાંઓને આખરે તે ઓરડો છોડી ચાલી જવું પડ્યું. એ સઘળાંઓ જતાં જતાં પણ આ સઘળાનું મૂળ પૅટીને ધારી તેનાપર પોતાનો ગુસ્સો બતાવ્યા સિવાય રહી શક્યાં નહીં. તેઓ જ્યારે ગયાં ત્યારે પૅટી તે ઘરની એક એકાન્ત ઓરડીમાં ગઈ, અને જુના ખાટલાપર બેસી ચોધાર આંસુએ રોવા મંડી. તુરત બનેલા બનાવથી તે બહુ ગભરાઈ ગઈ હતી અને તેના હૃદયને રડ્યા વગર વિશ્રાન્તિ મળે તેમ નહોતું. તેણે ધાર્યું કે 'ખરેખર, આ પરથી સ્પષ્ટજ છે કે ફક્ત પૈસાથીજ માણસ સુખી થઈ શકતું નથી. આ બિચારી સ્ત્રીની પાસે અસંખ્ય પૈસો તથા કપડાં છે; પરંતુ દુનિયામાં તેનું એકે એવું અન્તરનું સંબંધી નથી કે તેને ચહાય અગર તેની સંભાળ રાખે. સર્વ તેને મરેલી જોવાને ઇચ્છેછે, તે મૃત્યુની શય્યાપર પડેલી છે છતાં તેનાં સંબંધીઓ તેનીજ સમક્ષ ગાળો દેછે, તેની આંતરડી કકળાવેછે ! અરે મારા ગરીબભાઈ ! તારે આથી કેવું ઉલટું હતું!' પૅટીના આવા વિચારોમાં મારથાના અંદર આવવાને લીધે ભંગ પડ્યો. તે ત્યાં આવીને પટીની પાસે ખાટલાપર

બેઠી, તથા બેહદ પ્રપંચી મમતાથી તરત બનેલા બનાવને માટે **પૅટી**ની દયા ખાવા લાગી; તથા **મિસિસ ક્રમ્પ**ના આવા મંદવાડના વખતે તેનાં સગાંઓએ બીજી કોઈ પણ બાબતપર ધ્યાન ન આપ્યું તે તેમની નિર્દયતા તથા કઠણ હૈયાની નિશાની હતી એમ કહેવા લાગી. તેણે કહ્યું 'ખરેખર, હવે જે નવોજુનો ફેરફાર થશે તે ફેરફારમાં તેમને પોતા સિવાય કોઇનો પણ ઉપકાર માનવાનો નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે શેઠાણીએ વસિયતનામાના ચૂરેચૂરા કરી નાંખ્યાછે અને કાલે બીજું નવું કરવાનાંછે. ખરેખર, **પૅટી**, નવા વસિયતનામામાં તારે માટે ઘણી સારી ગોઠવણ કરવામાં આવશે; કારણકે તેમ કરવું યોગ્ય છે. હું આશા રાખુંછું કે તમને તક મળે તો—મને ખાતરી છે કે તમને તક મળશેજ—મારા માટે બે સારા બોલ કહેવા તસ્દી લેશો.' પૅટીને આ સ્વાર્થી અને પ્રપંચની વાત સાંભળી ઘણો કંટાળો ચડયો હતો. તેથી તેણે કહ્યું કે 'મારે અને મારી શેઠાણીના વસિયતનામાને કંઈ પણ સંબંધ નથી. શેઠાણીએ પોતાના પૈસાનું કેમ કરવું તે તે સારી રીતે જાણેછે. મારે એમના પૈસાનો લોભ નથી.'

મિસિસ ક્રમ્પ પોતાના નવા વસિયતનામામાં **પૅટી** માટે ઘણો સારો બંદોબસ્ત કરશે એવું ધારવામાં **મારથાએ** ભૂલ ખાધી નહોતી. બીજે દિવસે પૅટી જ્યારે પોતાની શેઠાણીને ઓસડ આપતી હતી ત્યારે તેણે કહ્યું 'છોકરી આજનો દિવસ હું કાઢીશ તે ફકત તારેજ માટે; કારણકે જો હું વધારે કલાક જીવીશ તો તને માલૂમ પડશે કે **મન્મથ** શહેરમાં તું તવંગરમાં તવંગર સ્ત્રી છે. મારાં સર્વ સગાંને બતાવી આપીશ કે મારી દોલત મારી પોતાનીજ છે, અને તેનો ઉપયોગ હું મારી મરજી પડે તેમ કરવાને શકિતવાન્ છું. મારી ટોપીને ઈસ્ત્રી કરી રહે કે તુરત તું **મન્મથ** શહેરમાં જજે, અને જે વકિલને ત્યાં તારો ભાઈ રહેછે તે વકિલને મારૂં નવું વસિયતનામું કરવા બોલાવી લાવજે. તારા અને મારા ભલાને માટે તું જે કામે જાયછે તે સંબંધી મારાં સગાંને એકે શબ્દ કહીશ નહીં. એ ગીધો તારા ચૂરેચૂરા કરી નાંખશે. પરન્તુ હવે હું તેમને બતાવીશ

કે મારી દોલતનો ઉપયોગ મારી મરજી પ્રમાણે હું કરીશ, અને મારા મરતાં પહેલાં મારી દોલત સંબંધી કંઇપણ સંતોષ હું મેળવી શકું તો તેજછે. ઇશ્વરને ખબર છે કે મારી આખી જીંદગીમાં તો એ પૈસા મારો વેરવી થઈ પડ્યોછે! પરન્તુ હવે મારા મરતાં પહેલાં—'' પૅટીવચ્ચે બોલી ઉઠી અરે શેઠાણીબા!તમારા મરવાની વાત હજુ કરવાની નથી,કારણકે આટલા વખત સૂધીમાં મેં તમને કોઇપણ દિવસ આવી દૃઢતાથી તથા સ્પષ્ટ રીતે બોલતાં સાંભળ્યાં નહોતાં. મને આશાછે કે હજુ તો તમે ઘણા સારાદિવસ કાઢશો,અને ઈશ્વર ઇચ્છાથી તમારાં સંબંધીઓ સાથે હળીમળી જવાનો વખત આવશે. હું ખાતરીથી કહુંછું કે તેમ થવાથી તમારા જીવને પણ સુખ થશે. હમણાં તે લોકો તમને હેરાન કરી ગયાં છે તેને માટે તેઓ ઘણો પસ્તાવો કરે છે.' **મિસિસ ક્રંપે** કહ્યું 'આ છોકરી ગાંડી દીસેછે! તું હજુ મારૂં કહેલું કેમ સમજતી નથી! જો હવે હું તને ખૂલ્લેખૂલ્લું કહુંછું કે મારી સઘળી દોલત હું તને આપવાની છું. તું કેમ આમ એકદમ નિસ્તેજ થઈ જાય છે!'' પૅટીએ કહ્યું કે 'મારે કોઈ માણસની વચ્ચે પડવાનો બિલકુલ વિચાર નથી, અને તમે જરીક ગુસ્સેછો તેનો લાભ લેઈ સઘળા પૈસાની માલિક પોતે થઇ બેસવાનો અન્યાય ગમે તેમ થશે તોપણ હું કરવાને ખૂશી નથી. કારણકે અત્યાર સૂધી જેમ મારે પૈસા વગર ચાલ્યું તેમ મારો આખી જીંદગી સૂધી ચાલશેજ; પરંતુ મારે મારા બાપ ભાઈ તથા બેનના મારી પ્રત્યેના સારા વિચાર વગર ચાલે તેમ નથી. જો હું કાંઈ ખોટું કામ કરૂં તો હું તેમના મનથી ઉતરી જાઉં. મારે જે કહેવાનું હતું તે મેં હિમ્મત રાખીને કહ્યું છે; માટે મારાપર ઉપકાર કરવાના માર્ગે મને દુઃખી કરશો નહીં. તમારી ભલાઇને માટે હું મારા અન્તઃકરણથી તમારો ઉપકાર માનુંછું.' પૅટી ગળગળી થઈ હતી તેથી આટલું પૂરૂં કરી રહી એટલે તેણે પોતાની પુંઠ ફેરવી. **મિસિસ ક્રમ્પે** કહ્યું 'ખરેખર, તું કોઈ વિચિત્ર છોકરી ભાસે છે! લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા જનાર તારા જેવું તો કોઈ ભાગ્યેજ હશે. જો કોઇ મને સમ ખાઇને કહે તોપણ હું આ વાત માનું નહીં. જા વકીલને બોલાવી લાવ; હું તને હુકમ

કરૂંછું કે હમણાંને હમણાં જા. મારી મરજીમાં આવશે તેમ હું કરીશ.'

જ્યારે પૅટી મી. બાર્લોને ત્યાં આવી ત્યારે પહેલી તેણે તેના ભાઈની ખબર પૂછી; કારણ કે તેની સલાહ તેને લેવી હતી; પરંતુ ફ્રેંક બહાર ગયો હતો. પછી તેણે મી. બાર્લોને મળવાનું કહ્યું. નોકર તેને ઑફીસમાં લેઈ ગયો, અને ત્યાં તેણે કંઇપણ આડીઅવળી વાત કર્યા સિવાય સરળ ભાષામાં અને સત્ય ધારણ કરી પોતે જે કામે આવી હતી તે કહ્યું. તેણે કહ્યું 'સાહેબ જો તમે હમણાંજ મારી શેઠાણી પાસે આવશો અને વાત કરશો તો હું ઘણી ખૂશી થઇશ. કારણ કે તમે જે કહેશો તેનાપર એ ધ્યાન આપશે. મને આશાછે કે તે એમનાં સંબંધીઓને ન્યાય આપશે. મારે એમની દોલત જોઇતી નથી, કંઈ ભાગ પણ તેમાંનો જોઇતો નથી. મારી ચાકરીનો યોગ્ય બદલો મને મળશે એટલે બસ. આટલુંજ મારા મનમાં ધારી મારી શેઠાણીનાં સગાંઓએ મારા પ્રત્યે જે દુશ્મનાઈ બતાવી છે તેને માટે હું તેમને ક્ષમા કરૂંછું. કારણ કે તેઓના સઘળા વિચાર ભૂલ ભરેલા છે.

જ્યારે પૅટી ઑફીસમાં પેઠી ત્યારે એક માણસ ટેબલ પાસે બેસી કાગળ લખતો હતો. પૅટીએ તેને એક કલાર્ક ધાર્યો હતો જ્યારે પૅટી ઉપર પ્રમાણે બોલતી હતી ત્યારે વારે વારે તે પોતાનું માથું ઊંચુ કરી આતુરતાથી તેની સામું જોતો હતો. આખરે તેએક કલાર્ક પાસે ગયો અને તેને પુછયું કે 'આ કોણ છે?' જવાબ સાંભળીને તે એકે શબ્દ બોલ્યા વગર પોતાના ટેબલે જઇને પાછો બેઠો. આ ગૃહસ્થ લીવરપૂલનો વેપારી મિ. જોસ્યુઆ ક્રંપ હતો. તે મિ-સિસ ક્રમ્પનો વડો ભત્રિજો હતો, અને પોતાની કાકીની સ્થિતિનો હેવાલ સાંભળીને મન્મથ શેહેરમાં આવ્યો હતો. મિ. બાર્લોએ તેની અને તેના એક સગાની વચ્ચેની તકરારનો થોડીજ મુદતપર સારી રીતે સલાહસંપ રહે તેવો ચૂકાદો કરી આપ્યો હતો, અને તેજ બાબતનાં કાગળીઆંપર મિ. ક્રમ્પ સહીઓ કરતો હતો. પૅટીના નિઃસ્વાર્થપણાથી તે ઘણો વિસ્મય પામ્યો હતો; પરંતુ પોતે કોણ હતો તે નહીં જણાવવાને, તથા વખત મળે તેને એનો પૂરો બદલો આપ-

વાને તે કાંઈ પણ બોલ્યા વગર છાનોમાનો બેશી રહ્યો હતો. મિસિસ ક્રમ્પ પોતાના સંગાને ગીધનું જે ઉપનામ આપતી હતી તે આને લાગુ પડતું નહોતું.તે પોતાની હોંશીઆરી તથા મહેનતથી અનર્ગલ દોલત સંપાદન કરી હરેક રીતે સ્વતંત્ર થયો હતો.પૅટીના બહાર ગયા પછી તેણે ઈંગ્રેજના ખરા અન્તઃકરણથી વકીલને કહ્યું કે 'મારા વિચારો જેવા સ્વતંત્ર છે તેવોજ મારો પૈસો સ્વતંત્ર છે. મારે હવે કોઈ રાજા, રાણા કે ઉમરાવને પગે પડવાની જરૂર નથી. ખરૂં પૂછાવો તો મારે મારી કાકીની પણ આજીજી કરવાની જરૂર નથી. મારી કાકી પોતાનો સરસામાન તથા પૈસાટકાનો ઉપભોગ કરવા હજુ જીવે એમ હું ઇચ્છુછું. જો તેમની મરજી તેમનો પૈસો મને આપવાની હોય તો ઠીકછે; એમનો મારાપર મોટો ઉપકાર થશે. અને જો મને ના આપે તોયે ઠીકછે.કારણ કે એમનો ઉપકાર માનવાની મારે જરૂર નહીં પડે. અને તેમ થશે તોપણ તેમના પ્રત્યે મારૂં મન તો તેવુંને તેવુંજ રહેવાનું, કારણ કે કાનખજૂરાનો એક પગ ભાગ્યો તોયે શું ને સાજો તોય શું !

આ વિચારો પ્રગટ આવ્યા હતા તેથી મનમાં મિ૦ જો-શ્યુઆ ક્રમ્પે પોતાની કાકીને મળવાની ઉત્કંઠા દબાવી રાખી. હતી. તેણે મિ. બાર્લોને ફરીથી કહ્યું કે 'તે બિચારી ડોસી માટે હું અમેરિકાની ઉત્તમ જાતની મિઠાઈ લાવ્યો છું. હું જ્યારે નિશાળે ભણતો હતો ત્યારે મને એમણે મિઠાઈ આપી હતી એ હું ભૂલી ગયો નથી. હજુ એના દાંત સઘળા સાબૂત છે. ગયે વર્ષે મિઠાઈ મોકલવા એણે મારાપર કાગળ લખ્યો હતો, પરંતુ મને તેના કાગળના લખાણની રીતિ પસંદ પડી નહીં તેટલા માટે મેં તેની વાંછા પૂરી પાડી નહીં. એમાં દોષ 'મારોજ હતો. તે એક નબળું ગરીબ પ્રાણી છે. હવે તેનો મિજાજ ખૂશ રાખવો જોઈએ. તે ચિડાઉ રહેતી હોય તેની કાંઈ મારે પંચાત નથી. લ્યો આ મિ-ઠાઈ લેઈ જઈને તેને આપજો. પરન્તુ યાદ રાખજો કે જ્યાંસૂધી એણે એનું વશિયતનામું ન કર્યું હોય ત્યાંસૂધી એ એને ચાખવા દેશો નહીં એટલુંજ નહીં, પણ નજરે પણ પડવા દેશો નહીં. તેની મિલ્કત લેવાને લાંચ આપવા હું ઇચ્છતો નથી. પરમેશ્વરનો હું ઉપકાર મા-

નું છું કે મારે તેની મિલ્કતની જરૂર પડે તેમ નથી !'

મિ૦ **આર્લો** તરતજ **મિસિસ ક્રમ્પ**ને ત્યાં ગયો. જમીન વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાની હતી તેથી ત્રણ સાક્ષીની જરૂર પડે તેમ હતું. **પૅટીએ** કહ્યું કે ઘરમાં બે ચાકરો લખી વાંચી શકે તેવા છે, તેથી ત્રીજા માણસ તરીકે પોતાના ગુમાસ્તામાંથી કોઇકને સાથે લેવાનું વકીલે દુરસ્ત ધાર્યું. **ફ્રેન્ક** બહાર ગયેલો હતો, તેથી તેને બદલે બીજો ગુમાસ્તો લીધો. આ ગુમાસ્તાનું નામ **મેસન** હતું. તે **ફ્રેન્ક**નો મુખ્ય સોબતી હતો; અને નિષ્કલંક ચાલચલગત વાળો યુવાન હતો. તેણે આજ દિવસ સુધી પૅટીને જોઈ નહોતી. પરંતુ **ફ્રેન્ક** તેની સાથે પૅટી વિષે એટલી તો મમતાથી વાત કરતો હતો કે પૅટીને જોયા વગરજ **મેસન**ના મનમાં તેના વિષે ઘણો ઉત્તમ વિચાર બેઠો હતો. **મિસિસ ક્રમ્પની** દોલત વિષે એણે આવી મિ૦ **આર્લો**ને જે કહ્યું હતું તેને લીધે **મેસન** તેનાપર તદન મોહિત થઈ ગયો હતો. તે ઉમદા સ્વભાવનો તથા ભોળા મનનો હતો. તેણે પોતાના મનમાં ધાર્યું કે 'જો મને આ કરતાં કોઈ રૂપાળી સ્ત્રી મળી આવે તોપણ હું તેને મૂકી આ પૅટીને મારી સ્ત્રી કરવા વધારે પસંદ કરૂંછું. એની સાથે હું સ્નેહપાશમાં જોડાઉં તો કાંઈ હરકત જેવું નથી; માટે તેની સાથે વાતચિત કરતાં જવું એ ઠીક છે. વળી ઘોડો દોરીને તેની સાથે થોડેક રસ્તે ચાલવું એ પણ સારૂં છે કારણ કે 'એક પંથ દો કાજ' થશે. **મેસન** પૅટીની સાથે **મિસિસ ક્રમ્પ**ને ત્યાં જવા નીકળ્યો. બન્ને જણ વાતોમાં એવાં તો ગરકાવ થઈ ગયાં કે વખત શી રીતે વહી ગયો તે તેમને માલૂમ પડ્યું નહીં. **મેસન** થોડેક ચાલવાને બદલે આખે રસ્તે ચાલ્યો, અને **મિસિસ ક્રમ્પ**નું ઘર તેઓની નજરે પડ્યું ત્યારે બન્નેને વિસ્મય લાગ્યું. **મિસિસ ક્રમ્પ**નું બારણું ઉઘડવાની રાહ જોઇ તેઓ ઉભાં હતાં ત્યારે **મેસન** પૅટીના મુખપર નિહાળતો હતો. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું 'આટલું ચાલવાથી એના મોંપર કેવો સુંદર તંદુરસ્તી દાખવતો રંગ આવ્યોછે. અગર જો કે તેનું કોઈ પણ અંગ અતિ સુંદર નથી અને કોઈ પણ પુરૂષ તેને લાવણ્યમયી કહે નહિ, તથાપિ તેની મુખમુદ્રાપર એટલી તો ભલમનસાઈ છવાઈ રહી છે કે બીજી ઘણી સુંદર સ્ત્રીઓ કરતાં એનો ચહેરો મને વધારે સારો લાગે છે.' એટલામાં

બારણું ઉઘડ્યું. અને મિ૦ બાર્લો થોડીકવારથી આવેલા હતા તેમણે મેસનને કામ કરવા ઉપર બોલાવ્યો. તેઓ મિસિસફ્રેમ્પની ઓરડીમાં, નવા વસિયતનામાની વ્યવસ્થા પૂછવાને ગયા. પૅટીએ ઓરડો બતાવ્યો. મિસિસ ફ્રેમ્પે કહ્યું 'છોડી તું અહીંથી જઈશ નહીં. મારા પલંગને છેડે ઉભી રહે અને કંઈ પણ ઢોંગ કર્યા વગર તારા મનમાં જે કાંઈ હોય તે ખરેખરૂં કહી દે. આ ગૃહસ્થ કાયદાથી વાકેફ છે; તે તને કહેશે કે મારા ગમે તેટલા સગાઓ છે તથાપિ મારી દોલત હું મારી મરજી પડે તેને આપી જાઉં; તું સુખી થાય છે, તારા આખા જન્મારાનું દળદર જતું રહે છે, માટે મારૂં કહેવું 'પથ્થરપર પાણી' થવા નદે. મારાં સગાં સંબંધીની કાંઈ પણ બીક રાખતી નહીં.' પૅટી વચ્ચે બોલી ઉઠી 'નહીં શેઠાણી સાહેબ ! આજ સવારે મેં તમને જે કાંઈ કહ્યું તે બીકને લીધે નહિજ. અને હાલ પણ હું નાપાડુંછું તે પણ બીકને લીધે નહીંજ. અગર જો કે દુનિયામાં મારા વગર બીજું કોઈ જાણે નહીં તથાપિ જેને હું ગેરવાજબી ધારતી હોઉં તે હું મર્ણાગતે પણ કરવાની નહીં. મારા મનમાં જે હોય તે કહેવાનું જ્યારે તમે કહોછો ત્યારે કહુંછું કે, મારા પિતા ઘણા દુઃખમાં છે. તમે તેને માટે રૂ૫૦૦ મૂકી જશો તો મારાપર મોટો ઉપકાર થશે.

મિ૦ બાર્લોએ પૅટીને કહ્યું કે 'આવા મનઃસંયમ અને લાગણીઓને લીધે, વર્ષ દિવસે લાખ રૂપૈયાની આવકથી જેટલી મનને શાન્તિ મળે તેના કરતાં પણ વધારે શાન્તિ તથા સુખ તને છે.' મેસન એકે શબ્દ બોલ્યો નહીં. પરન્તુ તેના મનમાં આ વખતે શું ચાલતું હતું તે તેના ચક્ષુ ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું. ભ્રમિત ચિત્તે લખેલા વસિયતનામામાં તેણે જે અસંખ્ય ભૂલો કરી તેને માટે મિ૦ બાર્લોએ તેને માફી આપી.' અને આખરે ધીમે રહીને કહ્યું કે 'લાવ, મેસન કલમ લાવ, હું જાણુંછું કે હવે તું તારૂં મન સાધ્ય રાખી શકે એમ નથી. સારી અને ઉમદા ચાલને માટે તારા મનમાં જે અસર થઈ છે તેને માટે હું તારાપર વધારે રાજીછું. પરન્તુ લાગણી વગેરે હવે બંધ કરો. મારે હવે અત્રે કાયદાનોજ માણસ થવું જોઈએ. તારૂં ચિત્ત ઠેકાણે લાવવાને માટે જા જરીક હવા ખા.'

મિસિસ ક્રમ્પના વસિયતનામામાંની બીના તદ્દન છાની રાખવામાં આવી હતી. તેણે પોતાની દોલતની શી ગોઠવણ કરી હતી તે પૅટીના જાણવામાં આવ્યું નહોતું, તેમ મેસન પણ કંઈ જાણતો નહોતો; કારણકે જ્યારે મિ. બાર્લોએ તેના હાથમાંથી દયાની ખાતર કલમ લઈ લીધી ત્યારે તે ફક્ત ઉપોદ્‌ઘાતજ લખી રહ્યો હતો. મિસિસ ક્રમ્પે ધાર્યા કરતાં વધારે મહિના કાઢવા માંડ્યા; અને એ સઘળો વખત પૅટીએ ધીરજ તથા દયાથી તેની મરજી ઉઠાવવા માંડી. અગરજો કે એ ડોશી તેના ચાકરોના સુખ પ્રત્યે લાંબા વખતના એકલપેટાપણાને લીધે બેદરકાર હતી, તથાપિ પૅટીના સંબંધમાં તેમ નહોતું. તે ઘણીખરી વાર કહેતી કે 'છોડી! તારી ખરેખરી જુવાનીના વખતમાં આવા કેદખાનામાં તને ગોંધી રાખવી એ મને ઘણું સાલેછે. જ્યારે જ્યારે તારા ભાઇઓ તથા બહેનો તને બોલાવે ત્યારે ત્યારે તેઓની સાથે તું બેલાશક બહાર ફરવા જજે.' પોતાના ભાઇઓ તથા બહેનો સાથે ફરવા જવાથી પૅટીને ઘણો આરામ મળતો તથા રમુજ પડતી. અને મુખ્યત્વે કરીને જ્યારે મેસન સાથે હોય ત્યારે તેને ઠીક પડતું. મેસન પણ બનતા સૂધી સાથે જવાને ચૂકતો નહીં. દિવસે દિવસે તેનો પૅટીપર મોહ વધતો ગયો. કારણ કે રહેતે રહેતે તેને તેના સાલસ તથા મમતાળુ સ્વભાવની ખાતરી થતી ગઈ. તેના ભાઇઓ તથા બહેનો તેના તરફ જે પ્રીતિ તથા મમતા રાખતાં તે જોઈ મેસનને પૅટી વિષે ઘણી સારી અસર થતી હતી. તેણે ધાર્યું કે 'તેઓ સઘળાં બચપણથી સાથે ઉછર્યાં છે તેથી એની પ્રકૃતિ વિષે એમાંનું કોઈ છેતરાય એ અસંભવિત છે. જેઓ એને ઘણા વખતથી જાણે છે, તેઓ એને ઘણી સારી રીતે ચાહેછે એજ એક ઉત્તમ નિશાની છે. તે પોતાની રૂપાળી બેન ફૅનીને જે પ્રમાણમાં ચાહેછે તેપરથી સાબિત થાયછે કે તેનામાં ઈર્ષા કે હરીફાઇનો બિલકુલ અંશ નથી.'

આવા વિચારોથી મેસને પૅટીને પરણીને સારી રીતે ગૂજરાન ચલાવવાને યોગ્ય થવા સારૂ સખ્ત મહેનત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પૅટીએ મેસનને આડકતરી રીતે કહ્યું હતું કે 'હું તમને જેટલું ચાહુંછું તેટલું આજસુધી કોઈને ચાહતી નહોતી. પરન્તુ મારો પ્ર-

થમ પ્રયાસ તો એછે કે પૈસા ભેગા કરી મારા પિતાને ધર્મશાળામાંથી મુક્ત કરવા; કારણકે હું તેમને ત્યાં રહેલા જોઈ ખમી શકતી નથી. અમે સઘળાંઓ જ્યારે એમને ત્યાંથી મુકત કરવામાં જય પામીશું, ત્યારેજ પરણવાની વાત કરીશું. પ્રથમ ફરજ અને પછી પ્યાર'. મેસને જ્યારે તેને તેના બાપ પ્રત્યે આવા દ્દઢ વિચારની જોઈ ત્યારે તે તેને વધારે ચહાવા લાગ્યો. કારણ કે તે વિચારશીળ હતો અને જાણતો હતો કે જે પુત્રી, અને બહેન તરીકે સારી છે તે પત્ની તરીકે નિઃસંશય સારીજ નિવડશે.

પ્રકરણ ૮ મું.

'ઈર્ષાની ફતેહ તેના કર્તાના અપમાનનુંજ મૂળ નિવડે છે.'

આટલો વખત સૂધી ફેની શું કરતી હતી તેનો હેવાલ હવે કહીએ.

તેના ભાઈના મૃત્યુ પછી જ્યારે તે મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં આવી ત્યારે તેણે તથા તેનાં છોકરાંઓએ બેહદ મમતાથી તેનો સત્કાર કર્યો હતો. આ છોકરાંઓને અગર જોકે ફેની તેમને ગમતે, પરંતુ અયોગ્ય, કંઈ પણ કામ તેમની માની મરજીને અનુસરીને કરવા નહોતી દેતી તથાપિ તેઓ તેનાપર ઈતરાજી ન રાખતાં ઉલટા બહુ વહાલ રાખતાં. મિસિસ હંગરફોર્ડ રામઢોલની વાત ભૂલી ગઈ નહોતી. એક દિવસે સવારમાં તેણે તેના નાના છોકરાને કહ્યું 'ગુસ્ટાવસ, રામઢોલ તથા પડધમ જોવાની તારી જીજ્ઞાસા પૂરી પડશે. તમારો પિતરાઈ ભાઈ ફિલિપ થોડાક દિવસમાં અત્રે આવશે, અને મન્મથમાં જે લશ્કરની ટૂકડી રહેછે તેના કર્નલ સાથે તેને ઘણું સારૂં પિછાન છે, તેથી થોડા દિવસમાં એનું વાજું મોકલવા તે તેને કહેશે. આપણે તે વાજાને આપણા બાગને છેડે રાખીશું અને પેલા મંડપની નીચે તમે સઘળાં ભાઇઓ તથા બહેનો ફેનીની સાથે જમશો, કારણ કે એ ગમતમાં ફેનીને ખાસ ભાગ આપવો એ ઘટારતછે.' મિસિસ હન્ગરફોર્ડ જે ફિલિપ માટે વાત કરતી હતી તે ફિલિપ, ફ્રેન્ચલાંડનો અસલ દેશાઈ મિ. ફોલિંગ્સબી-

જ હતો. તે સુંદર ઘોડા તથા ગાડી ચાહતો હતો એટલુંજ નહીં, પરંતુ સુંદર લાડીઓનો પણ શોખીલો હતો.

પહેલે દિવસે જ્યારે તે મિસિસ હન્ગરફોર્ડને ત્યાં આવ્યો ત્યારે તે ફેનીની લાવણ્યતા જોઇને વિસ્મય થયો, અને દિવસે દિવસે તે તેને વધારે ખૂબસુરત દેખાવા લાગી. તે હમેશાં એના નાના ભાઇઓ સાથે વધારે આવજાવ કરવા લાગ્યો. જ્યારે ફેની તે છોકરાંઓની પાસે હોય ત્યારે કંઇને કંઇ બહાને તે પણ છોકરાંઓ પાસેજ રહેતો. તેના જેવી સ્થિતિની સુંદર છોડીને આવા ચેષ્ટાખોર ગૃહસ્થને દૂર રાખવાની જે મુશીબત નડે છે, તે મુશીબતો વચમાં ન લાવતાં, ફક્ત પોતે પોતાની સવિનય ચાલચલગતથીજ ફેની તેને દૂર રાખી શકી. જ્યારે તે મિસિસ હન્ગફોર્ડને ત્યાં આવ્યો ત્યારે ફકત એક અઠવાડિયુંજ રહેવાનો તેનો વિચાર હતો; પરન્તુ જ્યારે તે અઠવાડિયું પૂરૂં થયું ત્યારે બીજું અઠવાડિયું રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મિસિસ હન્ગરફોર્ડનું ઘર તેને ઘણુંજ મનપ્રસન્ન લાગ્યું. જ્યારે મિસિસ હન્ગરફોર્ડે બાગની અંદર વાજુ લાવવાનું તેને કહ્યું ત્યારે એ યોજના સાંભળી તે ખૂશ ખૂશ થઇ ગયો, અને મંડપની નીચે છોકરાંઓ સાથે ખાણું ખાવાને ઉત્સુક થયો. પરન્તુ આ બાબત તે વધારે તાણ કરી શકે તેમ નહોતું, કારણ કે તેઓને શક ઊપજશે એમ તેને ધાસ્તી હતી.

બાગમાં જમવાને જેઓ આવેલાં હતાં તેમાં મિસિસ ચેવિયટ કરીને એક આંધળી સ્ત્રી હતી; તેણે એક સોબતી તરીકે પોતાને ઘેર આવી રહેલી એક યુવાન છોડીને પોતાની સાથે લાવવાની છૂટ લીધી હતી. આ યુવાન છોડી જેસી બેટસ્વર્થ્સ હતી. જ્યારથી તેનો બાપ કેપ્ટન બેટસ્વર્થ્સની દોલતનો ધણી થયો હતો, ત્યારથી તેની મા જેસીને દુનિયામાં આગળ વધવા યત્ન કરવામાં કાંઇપણ મણા રાખતી નહોતી. તે નિઃસંશય માનતી કે જ્યારે સારી રીતે શૃણગાર સજે ત્યારે જેસીની ખૂબસુરતી કોઇ ગૃહસ્થને કે કોઇ મોટા દેશાઇને નક્કી મોહ પાશમાં નાખશે! તેટલા માટે તે જેસીને નવી નવી તરેહના પોશાક પહેરાવતી. જેસીનો મૂળ સ્વભાવજ કપડાં પ-

હેરવાની જુદી જુદી તરેહ તથા લીલામાં તદ્દન ગરક થઈ ગએલો હતો; 'તેમાં ભાવતું ને વળી વૈદ્યે કહ્યું' તેમ તેની માના કહેવાથી તેનું મગજ ફરી ગયું હતું. આ મૂર્ખાઈ દૃઢ થતી જતી હતી તેવામાં મન્મથના એક બૉલ (નાચ) માં તે કેપ્ટન બ્લુમિંગટનને મળી. તે એમ ધારવા લાગી કે 'તે તદ્દન મારા મોહપાશમાં પડેલો છે.' એની સાથે તે સ્ત્રીચરિત્ર લડાવવા લાગી. જેસી મિ૦ બ્લુમિંગટનને એટલું તો ઉત્તેજન આપવા લાગી કે 'થોડાક વખતમાં તેઓ પરણશે.' એમ દરેકજણ ધારવા લાગ્યું વારંવાર તે અને તેની બહેન સેલી મન્મથ શહેરમાં આ માણસ સાથે ફરતાં દીસતાં હતાં. અને આખો દિવસ તથા રાત મિ૦ બ્લુમિંગટને બક્ષીસ કરેલા ઈયર–રીંગ (લોળિયાં) પહેરતી હતી. એકવાર એવું બન્યું કે આ કેપ્ટનના કોઈ અમલદારને તેણે એવું બોલતો સાંભળ્યો 'જેસી તો વડા કેપ્ટનની સ્ત્રી થવા લાયક છે.' આ વખતથી તેણે આ કેપ્ટન સાથેનો સઘળો વ્યવહાર તોડી નાંખ્યો. એક ગામડાની છોડી તરફથી પોતાને થયેલો તિરસ્કાર જોઈ કેપ્ટન બ્લુમિંગટનને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. તેણે વેર વાળવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સેલી તરફ પોતાનું લક્ષ લગાડ્યું. કારણ કે તે ધારતો હતો કે બન્ને બહેનો વચ્ચે અદેખાઈ છે; તેથી તેની બહેન સાથે પ્યાર બાંધવો, તે એ પ્રપંચી છોડીને નાઉમેદ અને દુઃખી કરવાનો સુલભ તથા શ્રેય રસ્તો છે.' જેસીએ સેલીને કહ્યુ કે 'મારા તજી દીધેલા પુરૂષના પાશમાં તું પડી તેથી હું તને અભિનંદન આપુંછું.' ત્યારે સેલીએ કહ્યું કે 'તું હવે મારી દાસી થવાને યોગ્ય થઇછે તેથી હું પણ તને અભિનંદન આપુંછું. કારણ કે તારી આટલી અક્કડાઈ તથા સુંદર મુખમુદ્રા છતાં તું પત્ની થવાને લાયક નથી. 'ધોબીનો કુતરો નહીં ઘરનો ને નહીં ઘાટનો' એવો તારો ઘાટ છે, મિસિસ બેટરવર્થ્સ હમેશાં કબૂલ કરતી હતી કે 'જેસી મને સૌથી વધારે વહાલી છે.' ડાહી અને માયાળુ માતાનો ડોળ કરી તે આવી દરેક તકરારોમાં ભાગ લેતી હતી અને 'મારી જેસી મોટા માણસ સાથેજ લગ્ન કરશે' એમ કહી બળતામાં ઘી હોમી આ બન્ને બહેનોમાં વધારે ને વધારે અણબનાવ કરાવતી હતી.

જેસાને મોભાદાર માણસોના સહવાસમાં લાવવાને માટે મિસિસ બેટસ્વર્થ્સે તેનેકોઈ સ્ત્રીની સોબતી તરીકે કોઈ ઊંચ કુટુંબમાં મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. મિસિસ ચેવિયટના ઘરની વ્યવસ્થા રાખનાર મિસિસ બેટસ્વર્થ્સની કંઈક સગી હતી; તેથી તેણે તેને જેસીને સોંપવાને માટે કહ્યું.તે વ્યવસ્થાપકે કહ્યું કે 'મારી શેઠાણીના નિયમો સખ્તછે અને તારી જેસી કંઈક મોજીલી છે તેથી મારૂં મન હા પાડતું નથી. તમે તેમ અમે જાણીએ છે કે મન્મથમાં જેસીનીએક લશ્કરી અમલદાર સંબંધી બહુ વાતો ચાલતી હતી. મેં જાતેજ તેને ભપકાબંધ કપડાં પહેરી તેના સાથે ફરતી જોઇછે.'' મિસિસ બેટસ્વર્થ્સે કહ્યું કે 'હવે તેમાંનું કાંઇએ નથી. તે માણસ જેસીના રૂપગુણને છાજે તેવો નહોતો. મોતીના ચરનારા તો હંસજ હોયછે. એ પુરૂષ સેલાને માટે કાંઇક ઠીક છે. મારી જેસીએ તો હવે પોતાની ટેવ સૂધારવા માટે નિર્ણય કર્યોછે અને કોઈ સભ્ય ઘરમાં રેહેવાને ઇચ્છે છે.' વ્યવસ્થાપકને અગર જો કે જેસી માટે ઊંચો મત નહોતો, તથાપિ તેણે પોતાની ટેવ સૂધારવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી આગળ જતાં સારી નિવડે એમ ધારી, તથા તે પોતાની સગી હતી તેથી, મિસિસ ચેવીયટને મોઢે મિસ બેટસ્વર્થ્સની ભલામણ કરવાની તેણે હા પાડી. તેની ભલામણપરથી મિસિસ ચેવિયટે જેસીને પોતાના કુટુંબમાં રાખી. આંધળી સ્ત્રીની સોબતી તરીકે પોતે રહી તેને માટે જેસી ખાસ ખૂશીમાં હતી. પહેલેજ દિવસે જ્યારે તે મિસિસ ચેવિયટની સાથે બહાર ગઈ ત્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે તે અંધછે એટલુંજ નહી, પણ તેને ખૂશામત ઘણી વહાલી છે. જેસીએ તેની આ ખોડનો લાભ લીધો અને તેના મનમાં પોતા માટે એવો તો સરસ વિચાર બેસાડી દીધો કે તે તેને ઘણી ડાહી તથા વિચારશીળ છોડી માનવા લાગી.

જ્યારે આ પ્રમાણે સર્વ બીના હતી ત્યારે જેસી મિસિસ ચેવિયટની સાથે મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં પ્રમથજ આવી. કોઇ સભ્ય સ્ત્રીનો પોશાક કે રીતભાત પસંદ ન કરતાં તે હજુ પણ એવી તો ઠાઠમાઠ રાખનારી હતી કે બીજાઓનું લક્ષ તેની તરફ દોરાતું

જમતી વખતે જ્યારે તે પોતાની ચેષ્ટાઓ લડાવતી હતી ત્યારે મિ. ફોલિંગ્સબીની તથા તેની નજર એકઠી થઈ; અને જ્યારે તેઓ બાગમાં ફરવા જતાં હતાં ત્યારે ફોલિંગ્સબીએ એક અમલદારને પૂછ્યું કે 'પેલી છોડી કોણ છે?' તેની આંખો સુંદરછે તથા તેની ડોક પણ લાંબી અને ઘણી ખૂબસુરત છે. આ સાંભળીને જેસીને ઘણોજ સંતોષ થયો, તથા મિ. ફોલિંગ્સબીને પોતે વશ કરી લીધોછે એમ ધારવા લાગી. 'વાંદરાને વળી નિસરણી મળી' તેની માફક આ વિચારથી તે એટલી તો ઉન્મત્ત થઇ ગઈ કે તે પોતાની મગરૂરી સભ્યતાના ઘરમાં પણ રાખી શકી નહી. તેણે જ્યારે ફેનીને છોકરાંઓ સાથે માંડવાની અંદર જમતાં જોઈ ત્યારે ઘણા આશ્ચર્યની સાથે તે બોલી કે 'અરે ! ફેની ફ્રેન્કલાંડ, શું તુંજ છે કે ! તને અહીં આવેલી જોવાને કોણે ધાર્યું હતું ?' આથી પણ વધારે વિસ્મય ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એ હતું કે મિ. ફોલિંગ્સબીનું લક્ષ તદન ફેનીપરજ લાગેલું હતું અને તે એટલો તો એકાગ્રચિત્ત થઈ ગયો હતો કે પોતે ફૂલના ક્યારાપર ચાલતો હતો તેનું પણ તેને ભાન નહોતું.

જ્યારે જેસીને માલૂમ પડ્યું કે પોતાની હરીફ (ફેની) પોતાના પસંદ કરેલા પુરૂષપર બિલકુલે લક્ષ આપતી નથી, ત્યારે તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. તેણે ધાર્યું કે 'એ સદ્‌ગૃહસ્થ તેના મોહપાશમાં ફસાયો છે તેની જાણે પોતાને ખબર નથી એમ એ જણાવે છે. એ એની સ્વાભાવિક વર્તણુક નથી પણ સ્ત્રીચરિત્ર છે. પરન્તુ થોડાજ વખતમાં હું એની સઘળી યુક્તિઓ શોધી કાઢીશ.' આ પ્રમાણે પોતાના મન સાથે વિચાર કરીને તે વિચાર પાર પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. મિસિસ ચેવિયટ આંધળી હોવાને લીધે બીજી ગમતોપર તેને પ્યાર નહોતો; પરન્તુ ગાયનની તે બહુ શોખીન હતી. મિસિસ હન્ગરફોર્ડની એક પુત્રી વાજું ઘણું સરસ વગાડી જાણતી હતી. તેજ સાંજરે જ્યારે મિસિસ ચેવિયટ એ તરૂણીનું ગાયન સાંભળતી હતી ત્યારે જેસીએ તેને કહ્યું કે 'બાઇસાહેબ' આવું વાદિત્ર તથા ગાયન રોજ સાંભળીને તમે કેટલાં બધાં ખૂશ થાઓ !' ત્યારે

નાના ગુસ્ટાવસે વચ્ચે બોલી કહ્યું કે ગાયન શિક્ષક મારી બેનને શીખવવા આવેછે તે વખતે જો એ હમેશાં આવે તો ઘણુંએ ગાયન સાંભળે. હમણાં હું મારી મા પાસે જઇને તેની રજા લઇ આવુંછું; કારણ કે (તેણે ધીમે સાદે કહ્યું)જો હુંજ આંધળો હોઉં તો મને પણ ગાયન તથા વાદિત્ર બહુ ગમે.' **મિસિસહન્ગરફોર્ડ** સ્વભાવે ઘણી સારી હતી તેમ વિવેકી પણ હતી. તેથી તેણે **મિસિસ ચેવિયટની** જ્યારે જ્યારે ગાયન સાંભળવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે ત્યારે પોતાને ત્યાં ખૂશીની સાથે તેને આવવાનું કહ્યું. આથી **મિસિસ ચેવિયટને** ઘણો આનંદ થયો અને હમેશાં નિયમસર સવારમાં જ્યારે ગાયનશિક્ષક **મિસિસ હન્ગરફોર્ડને** ત્યાં આવતો ત્યારે પોતે ત્યાં જતી, અને સોબતની જરૂર તેથી **જેસીને** સાથેજ રાખતી.

પોતાની ઝેરી જીજ્ઞાસા પૂરી પાડવાની **જેસીને** ઘણી તકો મળી. તેને એમ માલૂમ પડ્યું કે **ફ્રેનીના** અતડા રહેવાથી **મિ. ફોલિંગ્સબીએ** અધીરા થઈ તેને પોતાના પાશમાં નાંખવાની સઘળી યુક્તિઓ કામ લગાડી છે. એના મનમાં ઇર્ષ્યા ઉત્પંન કરવાની આશાથી તે કોઈ કોઈ વાર **જેસી** સાથે હાસ્યવિનોદ કરતો. પરન્તુ તેને માલૂમ પડ્યું કે એ યુક્તિ બીજી સ્ત્રીઓની બાબતમાં પાર પડેછે તથાપિ **ફ્રેનીને** માટે તો તે તદન વ્યર્થજ છે. તેના કુદરતી વિનયથી તથા તેના સ્વભાવની માધુર્યતાથી **મિ. ફોલિંગ્સબીને** એટલી બધી પ્રીતિ ઉત્પંન થઈ કે તે પોતાનું મન કબજે રાખી શક્યો નહિ. તેણે **ફ્રેનીને** ખૂલ્લેખૂલ્લું કહ્યું કે 'હું તારા વગર રહી શકતો નથી.' જાણે તેણે ફક્ત મશ્કરીમાંજ કહ્યું હોય તેમ ગણી તેને ઉરાડી દેવા **ફ્રેની** હસતાં હસતાં બોલી કે 'તમે મારા વગર રહી શકતા નથી એ ખરે ખરૂં દયા ભરેલું છે; કારણ કે તમને સારી પેઠે માલૂમ છે કે મારી શેઠાણીની નોકરી બજાવવી, ને તમારી સેવા ઉઠાવવી એ બે કંઈ સાથે બને નહિ.' **ફ્રેનીનું** માનવું ભૂલ ભરેલું છે એવું સમજાવવા તથા ખાતરી કરવા **મિ. ફોલિંગ્સબીએ** પ્રયત્ન કર્યો અને સોગન ખાધા કે 'જ્યાંસુધી મારી પાસે પૈસો છે ત્યાંસુધી તને સુખ આપવાને હું જરાએ પાછો નહિ પડું.' **ફ્રેનીએ** કહ્યું 'સાહેબ! જે બાબત હું ખ-

રાખ ધારૂંછું, જે બાબત મારે માથે હમેશને માટે કલંક મૂકે, અને જે બાબત મારા ગરીબ પિતાનું અંતઃકરણ ભેદી નાંખે તે બાબત જો હું કરૂં તો તમારી અનર્ગળ દોલત હશે તો તે પણ મને લેશમાત્રે સુખ આપી શકશે નહિ.' મિ. ફોલિંગ્સબીએ કહ્યું 'પરંતું તારો પિતા એ સંબંધી કશું પણ જાણશેજ નહિ, સર્વ છાનું રાખીશ. મારી આબરૂપર ભરોસો રાખ.' ફ્રેનીએ કહ્યું 'આબરૂ! સાહેબ, આબરૂની વાત તમે મારે મોંઢે શું કરોછો? શું તમે એમ ધારોછો કે હું ગરીબ છું તેથી આબરૂ એ શું ચીજ છે તે ઓળખતી નથી? અગર શું તમારા મનમાં એમ છે કે તમને તમારી આબરૂની કિંમત છે, અને મને મારી આબરૂની કિંમત નથી? શું તમે 'કાળા એટલા ભૂતના સાળા' સમજોછો! તમારી આબરૂ વિશે શક લાવનાર માણસ સાથે લઢાઈ કરી તમે તેને મારી નહિ નાંખો? તેમ છતાં તમે મારી આબરૂને ધોકો પહોંચાડવાની ઇચ્છા જણાવોછો, તેનીજ સાથે તમારાપર મારી પ્રીતિ ઉપજાવવાની આશા કેવી ખોટી રાખોછો!!' આ સાંભળી મિ. ફોલિંગ્સબી થોડીકવાર ચૂપ રહ્યો. પરંતુ જ્યારે ફ્રેની ત્યાંથી ઉઠીને જવા લાગી ત્યારે તેને ઉભી રાખી બોલ્યો કે 'આબરૂ વિશે તેં મનોરંજક ભાષણ કર્યું છે, અને વળી જ્યારે તું બોલતી હતી ત્યારે ઘણીજ ખુબસુરત દેખાતી હતી મેં તને જે કહ્યું છે તેપર તું થોડીકવાર વિચાર કરીને જવાબ દેજે. અને તને સોગન દઉંછું કે મને કાલે કંઈ પણ ઉત્તર દે તેના પહેલાં આ ચોપડીમાં જે છે તેનું બરાબર ધ્યાનથી મનન કરજે.'

મિ. ફોલિંગ્સબી ત્યાંથી ગયો, એટલે ફ્રેનીએ તે ચોપડી લીધી અને ઉઘાડ્યા સિવાય તરતજ પાછી આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેજ વખતે તેણે મિ. ફોલિંગ્સબીપર એક ચીઠી લખી. એ ચીઠી અને ચોપડી એક કાગળમાં તે વીંટતી હતી તેટલામાં જેસી, ગાયનશિક્ષક અને મિસિસચેવિયટ ત્યાં આવ્યાં. જેસી જ્યારે ઓરડામાં આવી ત્યારે ફ્રેનીનું મોં ઉતરી ગયેલું હતું. જ્યારે તે મિસિસ ચેવિયટને માટે ખુરશી લાવવા ગઈ ત્યારે દુષ્ટ બુદ્ધિથી જેસીએ મેજપર પડેલી ચોપડી ઉઘાડી જોઈ, તો તેના દરેક પાનમાં રૂ૫૦)નું એક

એવાં ૨૧ નોટ તેને માલૂમ પડ્યાં. આ સઘળો વખત ફેની કંઈપણ શક આણ્યા વગર છોકરાંઓ માટે ગાયતની ચોપડીઓ ખોળતી હતી. જેસીએ કરડાકીથી તેને કહ્યું કે 'કેમ ફેની, ફિલિપ ફોલિંગ્સબીએ આ ચોપડી તને આપીછેકે? ખરેખર એ ચોપડી તો ઘણીજ અમૂલ્ય જણાયછે બેશક એ તને આપવાનું કંઈ ખાસ કારણ હશેજ !' ફેની આ અણધારેલા ભાષણથી રાતીમાતી થઈ ગઈ અને મિ. ફોલિંગ્સબીને દોષમાંથી મુક્ત કરવા શું કહેવું તે વિશે તેના મનમાં ઢચુપચુ થવા લાગ્યું. આખરે તેણે કહ્યું કે 'તેણે એ ચોપડી મને આપી દીધી નથી; એનો મને ફક્ત મનન કરવા આ-પીછે અને હું તરતજ પાછી આપવાનીછું.' જેસીએ મશ્કરીમાં કહ્યું કે 'ત્યારે પ્રથમ મનેજ વાંચવા આપ. મિ. ફોલિંગ્સબીએ જેવી રીતે તને આપી તેવી રીતે મને પણ તે ખૂશીની સાથે આ-પશેજ. (ચોપડી પોતાના હાથમાં મજબૂત ઝાલી રાખીને બોલી) બીજા માણસોની માફક મને પણ હવે વાંચવાનો શોખ લાગ્યોછે.' ફેની વધારે ખીજવાઇને બોલી 'મિ. ફોલિંગ્સબી તને તે વાંચવાને આપશે. હમણાં એમણે મને સોંપી છે તેથી મારે સહીસલામત તેમને તે પાછી આપવી જોઇએ. લાવો, ચોપડી છોડો.' જેસીએ કહ્યું 'ખરેખર ! સહીસલામત તમારે પાછી આપવી છે ! મને એ બાબત બિલકુલ શક નથી!' આટલું વારેવારે કહીને તે ચોપડી જ-મીનપર ખંખેરવા મંડી, તેથી અંદરનાં બધાં નોટ જમીનપર પડ્યાં અને આમતેમ ઉડવા માંડ્યાં. પછી તેણે પોતાની શેઠાણીને કહ્યું કે 'ઘણીજ દિલગિરીની વાતછે મિસિસ ચેત્રીપટ, કે તમે આવી સુંદર ચોપડી જોઈ શકતાં નથી ! આખી ચોપડી નોટોથીજ ભરેલી છે. પરંતુ હું આશા રાખુછું કે મિસિસ હન્ગરફોર્ડ કાંઈ આંધળાં નથી ! આ વખતે મિસિસ હન્ગરફોર્ડ અંદર આવી. તે આ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ઉભી રહી. જેસી પોતાની વૈરબુદ્ધિની ફતેહ જોઈ ખૂ-શખબીમાં ઉભી હતી. ફેનીનું મોં લેવાઈ ગયું હતું, તથાપિ નિર-પરાધી માણસ જેવી શાન્તિ રાખેછે તેવીજ શાન્તિ રાખી તે ઉભી. છોકરાંઓ તેની આસપાસ વિંટલાઈ વળ્યાં. એટલામાં મિસિસ

ચેવિયટ કહેવા લાગી કે 'આ શું ચાલે છે ? **જેસી** આ શી ગડબડ છે તે કોઈ મને નહિ કહો ? તું શેની વાત કરેછે?' **જેસી**એ મલકાતે મોઢે કહ્યું, 'શેઠાણી, હું એક ઘણીજ નોટોથી ભરેલી કીમતી ચોપડીની વાત કરૂંછું ! **ફ્રેની** કહેછે કે તે ચોપડી **મિ. ફોલિંગ્સબી**એ એને મનન કરવા આપીછે, અને તે તેને પાછી આપવાને એક કાગળમાં તે વીંટતી હતી, તેટલામાં ભોગજોગે તે ચોપડી મેં લઈને જલાવી.'

મિસિસ હન્ગરફોર્ડે પોતાના દીકરા **ગુસ્ટાવસ**ને કહ્યું કે એ સઘળાં નોટ તું ભેગાં કરીલે. **ફ્રેની** વિશે જેટલું મેં જાણ્યું છે તેટલાથી મને ખાતરી છે કે જે જે તે કહેછે તે ખરૂંજ હોયછે. જ્યારથી તે મારી પાસે રહીછે ત્યારથી એક જુજ બાબતમાં પણ તે જૂઠું બોલી નથી;તેપરથી મારે તે કહે તેનાપર પૂર્ણ આધાર રાખવાનો છે.' તરતજ સઘળાં છોકરાંઓએ સાથેથી કહ્યું 'હા, બા ! તમે એનાપર પૂર્ણ આધાર રાખજો.' **મિસિસ હન્ગરફોર્ડે ફ્રેની**ને કહ્યું '**ફ્રેની**, તું મારી સાથે ચાલ. અગર જો કે તું જે કહીશ તે સંતોષકારકજ હશે, તથાપિ તારે જે ખુલાસો કરવાનો હોય તે આ સઘળાંની વચ્ચે કરવાની જરૂર નથી.' **જેસીની** દ્વેષદ્રષ્ટિથી દૂર જવાને **ફ્રેની** ઘણી ખૂશી હતી તેથી પોતાપર મૂકેલા વિશ્વાસ તથા કૃપાને માટે **મિસિસ હન્ગરફોર્ડ**નો ઘણો ઉપકાર માન્યો. પરન્તુ જ્યારે ખુલાસો કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તે ઘણા ગભરાટમાં પડી. કારણ કે એથી **મિ. ફોલિંગ્સબી** અને તેની કાકી વચ્ચે કલહ ઉત્પન થવાની તેને ધાસ્તી હતી. તેનો વાંક બતાવ્યા વગર પોતાને નિર્દોષ શી રીતે ઠરાવવી તેની તેને ગમ પડી નહિ. તેને આ વખતે 'સુડી વચ્ચે સોપારી' જેવું હતું. **ફ્રેની** બોલવાનું શરૂ કરશે એવી આશા રાખી થોડીક મિનિટ સુધી રાહ જોઈ **મિસિસ હન્ગરફોર્ડે** કહ્યું '**ફ્રેની**, શરમાય છે કેમ ? રડેછે શું કરવા ? કેમ કંઈ બોલતી નથી ? તને મારી તરફથી ન્યાય મળવાની શું ખાત્રી નથી? તેમ તું શું એમ ધારેછે કે તારે માથે કોઈ પણ તરેહનું કલંક આવતું હોય તો હું તારૂં રક્ષણ નહિ કરૂં ! મારા ભત્રિજાપર તહોમત

છે એ વાત ખરી; પણ જ્યારથી મારાં છોકરાં તારા હાથ નીચે સોંપ્યાં છે ત્યારથી તેં એમની જે સંભાળ લીધી છે તેને માટે હું તારી આભારી છું. તેથી જો તારે મિ. ફોલીંગ્સબી માટે કંઈ પણ ફરિયાદ કરવાની હોય તો તે ખુલાસાથી કહી દે." ફેની બોલી 'શેઠાણી સાહેબ ! તમારી મારા પ્રત્યેની મમતાને માટે હું આભારી છું. ખરેખર, તેઇને માટે ફરિયાદ કરવાની મને બિલકુલ ઇચ્છા નથી.મને આખી દુનિયાનું રાજ્ય મળે તોપણ હું તમારી અને તમારા ભત્રિજાની વચ્ચે અણબનાવ ઉત્પન્ન કરનારે નથી. (ડસકાં ખાતે ખાતે કહેવા લાગી) તેમ કરવા કરતાં મારે તમારૂં કુટુંબ તરતજ છોડવું એ મને સૌથી ઉત્તમ લાગેછે. ખરે મારે તેમજ કરવું જોઇએ.' શેઠાણીએ કહ્યું 'નહિ ફેની આજે જે જે બન્યુંછે તેનો ખુલાસો કર્યા વગર તું મારે ત્યાંથી જાય એ ઠીક નહિ; કારણકે જો તું એમ કરીશ તો તારૂં માન અપમાન જેસીના હાથમાં રહેશે.' ખરેખરા ભયથી પાંદડાના માફક થરથરતાં ફેની બોલી 'ઇશ્વર એવું ન કરે! શેઠાણી ! હું તમને વિનતિ કરૂંછું કે મારાપર કૃપા કરીને આ ચોપડી તથા નોટો મિ. ફોલીંગ્સબીને પાછાં આપશો, તથા આ કાગળ પણ તેને પહોંચાડશો. હું આ કાગળ તે ચોપડી સાથે વીંટતી હતી તેટલામાં જેસી આવી અને મેં કદી નહિ જોયેલાં તે બેન્કનોટ તેણે ચોપડીમાં જોયાં. આ નોટ મારે જે કંઈ જવાબ દેવાનો છે તેમાં ફેરફાર કરાવી શકે તેમ નથી. તેથી જો તમે કહેતાં હો તો પ્રથમ લખેલોજ કાગળ હું તમને આપું,

પછી તે કાગળ તથા નોટવાળી ચોપડી મિસિસ હન્ગરફોર્ડે પોતાના ભત્રિજા મિ. ફોલીંગ્સબીને મળીને તરતજ તેના હાથમાં મૂકી, ત્યારે તે ઘણો વિસ્મય પામ્યો. ચોપડી જેસીની નજરે શી રીતે પડી તથા ફેનીપર તે કેવાં તહોમત મૂકવાની હતી તે સંબંધી સર્વ હકીકત તેની કાકીએ તેને કહી. અને વળી કહ્યું કે 'ફેની મારી તથા તમારી વચ્ચે કલહ થવાની ધાસ્તી રાખે છે તેથી જે ખુલાસા જોઇએ તે ખુલાસો ઘણી સમજાવ્યા છતાં તેણે મને આપ્યો નથી; પણ હું ધારૂંછું કે તે નિર્દોષજ હશે.' મિ. ફોલિંગ્સ-

બીએ કહ્યું 'મારે તમે આ કાગળ જોયો નથી ? એણે પોતાના મનથીજ નિર્ણય કર્યો હોય એમ લાગે છે. વાહ ! ઘણીજ સારી છોડી છે ! તમે મારે માટે ગમે તે ધારો તોપણ એણે જે લખ્યુંછે તે મારે તમને બતાવવું જોઇએ. તેપરથી હું કેટલો ઠપકાપાત્ર છું તથા તમે એનાપર જે વિશ્વાસ રાખોછો તે વિશ્વાસને તે કેટલીબધી લાયક છે તે તમને સહેજ માલૂમ પડશે.' આટલું કહી તેણે તે કાગળ **મિસિસ હન્ગરફોર્ડ**ના હાથમાં મૂકયો, અને તેણે તે વાંચ્યો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

"સાહેબજી—તમે જે ચોપડી મારા માટે મૂકી હતી તે હું આ સાથે પાછી મોકલુંછું. કારણ કે એની અંદર ગમે તે હશે તે, થોડી વારપર મારે તમારે જે વાતચિત થઇ હતી તે સંબંધીના મારા વિચાર ફેરવી શકવાનું નથી. હું આશા રાખુછું કે હવે પછી તે પ્રમાણે તમે મારે મોંઢે એકે શબ્દ પણ નહિ બોલો. સાહેબ! વિચાર કરો કે હું એક ગરીબ અનાશ્રિત છોડીછું. થોડા વખતથી તમે મારી સાથે જેવી વર્તણુંકે વર્તવા લાગ્યા છો તેજ પ્રમાણે હવે પછી વર્તશો તો મારે દિલગીરીની સાથે મારાં મિત્ર અને રક્ષક **મિસિસ હન્ગરફોર્ડ**નું ઘર તજવાની જરૂર પડશે. એવાં સારાં મિત્ર મને કયાંથી મળશે ! મારો વૃદ્ધ પિતા બિચારો ધર્મશાળામાં રહેછે. અને જ્યાં સૂધી તેનાં છોકરાં એના ગૂજરાન યોગ્ય રળીને પેદા ન કરે ત્યાં સૂધી એ ત્યાંજ રહેશે. સાહેબજી! એમ નહિ ધારતા કે આ વાત હું તમારા મનમાં દયા ઉપજાવવાને અને મદદ માગવાને માટે જણાવુંછું. જ્યાં સૂધી તમારા આવાજ વિચાર તથા રીતભાત રહેશે ત્યાં સૂધી હું અગર મારા પિતા તમે ગમે તે આપવાનું કહેશો તેમાંથી એક લાલ પાઈ પણ લેવાનું કબૂલ નહિ કરીએ. મહેરબાન સાહેબ ! મારાપર દયા રાખો, અને જેમને તમે કાંઈ ગુણ કરી શકવાના નથી તેમને નાહક દુઃખ ઉત્પન્ન ના કરો.

હું છું,
તમારી આજ્ઞાંકિત સેવક,
"ફેની ફ્રેન્કલાંડ."

મિસિસ હન્ગરફોર્ડ આ કાગળ વાંચી રહી કે તરતજ મિ. ફોલિંગ્સબીએ પોતાનો ઘંટ વગાડ્યો, અને પોતાના ઘોડા તૈયાર કરવાનો ચાકરને હુકમ આપ્યો. તે બોલ્યો હું હમણાંજ અત્રેથી જાઉંછું, તેથી ફેનીને તમારૂં ઘર છોડવાની જરૂર નહિ પડે. આ નોટ તમે તમારી પાસેજ રાખો. તેણે લખ્યુંછે કે 'મારો બાપ ઘણા દુઃખમાં છે.' અને હવેથી હું કંઈ સારા વિચારપર ચડવા લાગ્યો હોઊં એમ મને માલૂમ પડેછે; તેથી તે મારી મદદ ધિક્કારી કાઢશે નહિ. આ પૈસા જ્યારે અને જેવી રીતે તમને ઠીક લાગે ત્યારે અને તેવી રીતે એને આપજો. મને ખાતરી છે કે આ રૂ. ૧૦૫૦ નો ઉપયોગ હું આથી સારો કરી શકત નહિ. હું પરમેશ્વર પાસે માગુછું કે હવેથી તે મારા પૈસાનો કંઈપણ ખોટો ઉપયોગ કરાવે નહિ. આટલું કહી મિ ફોલિંગ્સબી શહેર તરફ ચાલી નીકળ્યો. તેની કાકીએ ધાર્યું કે તેણે નિષ્કપટપણું તથા ઉદારતા બતાવી પોતાના ગુન્હાને માટે કેટલોક પશ્ચાતાપ કર્યો એ ઠીક થયુંછે.

મિસિસ હન્ગરફોર્ડને ફેની શો ખુલાશો આપેછે તે સાંભળવાની રાહ જોતી જેસી દુષ્ટબુદ્ધિથી અધીરાઈ રાખી ઉભી હતી. પરન્તુ જ્યારે તેણે આવીને ફેનીનાં હદપાર વખાણ કર્યાં ત્યારે તેને કેટલો બધો આશ્ચર્ય પેદા થયો હશે? તથા તે કેટલી નાઉમેદ થઈ હશે? તેનો વાંચનારેજ ખ્યાલ કરવો. નાના ગુસ્ટાવસે પોતાના હાથ જોડીને કહ્યું 'માજી, તમે એને માટે એવું ધારોછો તે સાંભળી હું ઘણોજ ખુશી થઈ ગયોછું; કારણ કે અમે સઘળાં એને એવીજ ધારીએ છીએ. જો એ દોષિત થઈને ઘરમાંથી ગઈ હોત તો હું ઘણોજ દિલગીર થાત.' મિસિસ હન્ગરફોર્ડે કહ્યું 'એ બાબતની તારે કંઈપણ ચિન્તા રાખવી નહિ. જ્યાં સુધી આ ઘરમાં રહેવાની એની મરજી હશે ત્યાંસુધી હું એને કાઢવાની નથી. ખરૂં કારણ જાણ્યા સિવાય હું કોઈને મારા રક્ષણ નીચે લેતી નથી, તેમ તેને કાઢતી પણ નથી.' આ સાંભળી જેસી પોતાની જીભ કરડવા મંડી. તથા મનની વાત મનમાં રહી ગઈ તેને માટે બેહદ દિલગીર થઈ. સ્વાભાવિક રીતે તેનો ચહેરો ખૂબસુરત હતો

તે અત્યારે કાળો શાહી સરખો થઈ ગયો. ઇર્ષ્યા અને પાપાશયે તેને કદરૂપી કરી નાંખી. જે વખતે તે ઓરડામાં પેઠી હતી તે વખતે તેની મુખમુદ્રા જેટલી ફતેહથી ભરેલી હતી તેટલીજ બલ્કે તેથી પણ વધારે તે જ્યારે મિસિસ ચેવિયટની સાથે પાછી ગઈ ત્યારે કાળી શાહી સરખી થઈ ગઈ હતી.

પ્રકરણ ૯ મું.

સીધી વર્તણુકનો ગમેતેટલી મમતાથી ઉપયોગ કર્યો હોય તોપણ ઘણીવાર પ્રથમ તે ખોટું લગાડે છે; પરંતુ પાછળથી યશદાયક થાયછે.

જેસી અને **મિસિસ ચેવિયટ** ત્યાંથી ગયાં કે તરતજ એક નાની છોડીએ કહ્યું "મને પેલી **મિસબેટસ્વર્થ્સ (જેસી)** ગમતી નથી; કારણ કે તે મને પૂછતી હતી કે 'બરોબર પાક્યા વિનાનું ફળ માગ્યુ તે છતાં ફેનીએ તને ના આપ્યું તેટલા માટે તે અહિંથી જાય તો તું ખૂશી થાય કે નહિ ?' પણ મા! **ફેની** હમેશાં આપણા ઘરમાં રહે તો સારૂં." આ વાતચિત વખતે એક પુરૂષ ત્યાં હતો તેણે એ છોડીની ઇચ્છાને બહુ પસંદ કરી. આ પુરૂષ **મિસિસ હંગરફોર્ડનાં** છોકરાંનો શિક્ષક **મિ. રેનોલ્ડસ** હતો. કેટલાક વખતથી એના વિચારો ફેનીની તરફ વળ્યા હતા. પ્રથમ તે એ તરૂણીની લાવણ્યતાથી મોહિત થયો હતો; પરંતુ જ્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે **મિ. ફોલિંગ્સબી** એને બહુ ચહાયછે, ત્યારથી તે એની વર્તણુક બરોબર લક્ષમાં રાખતો. એણે એમ નિશ્ચય કર્યો હતો કે આ વાતમાં ખરૂં ખોટું શું છે તે જ્યાંસૂધી માલૂમ ન પડે ત્યાંસૂધી મારે કંઈ પણ બોલવું નહિ. પણ હવે ફેનીની મર્યાદા અને ડહાપણ તેના જાણવામાં આવ્યાથી તે પોતાનો પ્યાર એને દેખાડવાને આતુર થયો. આ પુરૂષ ઘણા સારા સ્વભાવનો તથા રૂડી ચલચલગતનો હતો. એની ચંચળાઈ અને બુદ્ધિ, એની સ્ત્રીને તથા કુટુંબને સ્વતંત્રતાનું સાચુ સુખ ભોગવાવે એવાં હતાં.

મિસિસ હંગરફોર્ડ જોકે મગરૂર હતી તથાપિ તે સ્વાર્થી ન-

હોતી. **ફ્રેનીની** પ્રીતિ સંપાદન કરવાની **મિ. રેનોલ્ડસની** આકાંક્ષા જોઈ તે બહુ ખૂશી થઈ; અને **ફ્રેની** જેવું ઉપયોગી માણસ પોતાના ઘરમાંથી જાય તે વાત મનમાં લાવતી નહોતી. **ફ્રેની** એ શેઠાણી પાસે બે વર્ષ રહી, તેટલા વખતમાં તે એની હદપાર માનીતી થઈ પડી હતી. આ વખતે **મિસિસ હંગરફોર્ડનો** એક સગો મરણ પામ્યો. એ બાપનાં પાંચ છોકરાં હતાં તે દરેકને માટે તે રૂ.૧૦૫) મૂકી ગયો હતો. નાના **ગસ્ટાવસને** પોતાના ભાગના રૂપિઆનું ઘડીઆળ લેવાની બહુ ઇચ્છા હતી; તથાપિ તેણે પોતાનો ભાગ **ફ્રેનીને** આપવાની મરજી જણાવી. તેનાં ભાઈ બેનોએ એની ઇચ્છા પસંદ કરી અને તે દરેક જણે પોતપોતાનો ભાગ **ફ્રેનીને** આપવા કહ્યું. એ પાચ ભાંડુના ભાગના રૂ. ૫૨૫ માં તેમનો માએ પોતાના ખાનગી રૂ. ૫૨૫ ઉમેરી **ફ્રેનીને** આપતાં કહ્યું કે મારા ઓરડામાં મૂકવાને એક સુંદર આરસો લાવવા આ રૂપિઆ મેં રાખી મૂકયા હતા; પરંતુ જે માણસ મારા કુટુંબને બહુજ ઉપયોગી થઈ પડયું છે તેને બદલા તરીકે આપવાથી એ ઘણા સારા કામમાં આવશે. **મિ. ફોલિંગ્સબીએ** રૂ. ૧૦૫૦ પોતાની કાકી **મિસિસ હંગરફોર્ડની** મારફતે તેને અપાવ્યા હતા તે, અને હાલના રૂ૧૦૫૦ મળી **ફ્રેની** પાસે રૂ૨૧૦૦ ની રકમ એકઠી થઈ; તેથી તેના આનંદ તથા ઉપકારનો પાર રહ્યો નહિ. કારણ કે તે ધારતી હતી કે 'આ પૈસાથી હું મારા પિતાને ધર્મશાળામાંથી મુક્ત કરીશ.' તેના મનની મોટી ઇચ્છા આજ હતી. તેની આ ઇચ્છા જાણીને **મિ. રેનોલ્ડસ** એટલો બધો ખૂશી થયો કે **ફ્રેની** તેના સામું જોઈ હસી અને બોલી કે 'હવે મને ખાત્રી થઈ કે તમે ખરા અંતઃકરણથી મને ચાહોછો.' **મિ. રેનોલ્ડસે** કહ્યું ચાલ, આપણે હમણાંજ તારા પિતા પાસે જઇએ. જ્યારે તું આ પૈસા એમને આપે ત્યારે મને પણ ત્યાં હાજર રહેવા દેજે. **ફ્રેનીએ** કહ્યું ખચિત હું તમને સાથે તેડી જઇશ; પરંતુ પ્રથમ મારે મારાં ભાઈ બેનોની સલાહ લેવી જોઇએ, કારણ કે અમારે સર્વને સાથેજ ત્યાં જવાનું છે. અમારો ઠરાવજ એવો છે. આવતા માસની પહેલી તારીખે મારા પિતાની

જન્મગાંઠ છે, તે દિવસે અમે સઘળાં એમના મુકામ ઉપર મળવાનાં છીએ. અહા ! એ દિવસ કેવો રળિયામણો થઈ પડશે !!

હવે **જેમ્સ** આટલા વખતસૂધી શું કરેછે તે જોઇએ. તેના શેઠ **મિ. ક્લેગહોર્ન** સાથે તે કેવી રીતે વર્તેછે તેનું હવે આપણે અવલોકન કરીએ.

અઢાર મહિના **જેમ્સ** પોતાના શેઠ પાસે રહ્યો તેટલા વખતમાં એના વિષે કંઇપણ ફરિયાદ કરવાને શેઠને કારણ મળ્યું નહોતું. એ યુવાનીઆ શેઠનું કામ તે પોતાનુંજ ગણતો; તેથી તે તેના સંપૂર્ણ ભરોંસાને પાત્ર થયો હતો. **મિ. ક્લેગહોર્ન** સાથે સલાહ સંપથી વર્તવું એ કાંઈ નાનીસૂની વાત નહોતી; કારણકે કોઇપણ બાબતમાં એનાથી વિરૂદ્ધ પડે તે એને ગમતું નહિ. પરંતુ ભોગજોગે નીચેની બાપતને લીધે તેને **જેમ્સ** ઉપરથી કેટલોક વખત તદન વિશ્વાસ ઉઠી ગયો.

એક સાંજે લગભગ અંધારૂં થવા આવ્યું હતું અને **જેમ્સ** દૂકાન બંધ કરવાની તૈયારીમાં હતો; તેટલામાં વિચિત્ર દેખાવનો અને મોટાં મોટાં ગજવાંવાળો ડગલો પહેરેલો એક ઘણો જાડો માણસ દૂકાનમાં આવ્યો. તે **જેમ્સ**ની સામેના પૈસા ગણી લેવાના પાટિયાપર ટેકો દઈ ઉભો રહીને બોલ્યા ચાલ્યાવિના ટગરે ટગર એનાસામું જોવા લાગ્યો. પાટિઆપર પડેલા પૈસા **જેમ્સે** ઉપાડી લઈ ગલ્લામાં નાંખ્યા તે જોઈ પેલા માણસે હસીને એમ બતાવ્યું કે 'એ વાત મારી અજાણમાં નથી.' ચહેરા ઉપરથી એ દગાખોર તથા કંઈક રમુજી જણાતો હતો; તેમાં પણ રમુજ કૃત્રિમ અને દગલબાજી સ્વાભાવિક દેખાતી હતી. **જેમ્સે** તેને પૂછ્યું કે તમારે શું જોઇએ છીએ ? તે બોલ્યો કે એક પ્યાલો બ્રાન્ડી મને પાઓ અને તમારા શેઠને બોલાવો. **જેમ્સે** ઉત્તર દીધો 'મારા શેઠ ઘેર નથી અને અમે બ્રાન્ડી વેચતા નથી; રસ્તે જતાં પણે એક દૂકાન આવેછે ત્યાં તમને સારો બ્રાન્ડી મળશે,' આ ઉત્તરથી જાણે પોતાને ગુસ્સો ચઢ્યો હોય અને તેથી **જેમ્સ**ને ધમકાવતો હોય તે પ્રમાણે પેલો માણસ બોલ્યો કે 'તેં તારા આખા જન્મારામાં ચાખ્યો પણ નહિ હોય એવો સારો બ્રાન્ડી ક્યાંથી

ખોળી કાઢવો એ તારા કરતાં હું બહુ સારી રીતે સમજુછું. મારે તારો બ્રાન્ડી જોઇતો નથી, પણ તું કેવો છોકરોછું, તે જોવા માટેજ મેં એ તારી પાસે માગ્યો હતો. હું કોણછું તે તને ખબર નથી કેમ?' **જેમ્સે** કહ્યું, 'ના સાહેબ, મને બિલકુલે ખબર નથી.' પેલો માણસ બોલ્યો, શું **એડમિરલ ટીપ્સીનું** નામ તેં કોઈ દિવસ સાંભળ્યુંજ નથી ! જેનું પેટ એક **લાપલાંડર**ના કરતાં પણ મોટું છે તેના વિષે તું કાંઈ જાણતોજ નથી એ શું ! વારૂ, ઠીક; મને આ પાછળના ઓરડામાં જવા દે; તારા શેઠ આવશે ત્યાંસૂધી ત્યાં બેશીને હું એમની રાહ જોઇશ. **જેમ્સે** ઓરડાનું બારણું સજ્જડ ઝાલીને કહ્યું કે સાહેબ! એ ઓરડામાં તમારાથી જઈ શકાય તેમ નથી, કેમકે મારા શેઠની એક યુવાન દીકરી ત્યાં ચાહ પીએછે. તેને હરકત કરવી એ સારૂં નથી. એમ કહીને તે બારણું રોકીને ઉભો રહ્યો; કારણકે તેને એમ લાગ્યું કે આ બંધા માણસે કાંઈ નિશો કર્યો છે અથવા એવું ડોળ કરેછે. આ રકઝક ચાલતી હતી તેટલામાં મિ. **ક્લેગહોર્ન** ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને **જેમ્સને** અચંબો પમાડે તેમ ઘરવટથી બોલ્યો કે અરે **એડમિરલ** ! તેમજ છો કે ! ! **જેમ્સ**, અમને બંનેને જવાદે. તું આ **એડમિરલને** ઓળખતો નથી ? !

આ **એડમિરલ ટીપ્સી** દાણચોરી કરનાર હતો. તેના કબજામાં દાણચોરીનાં બેત્રણ નાંના વહાણ હતાં તે પરથી તે પોતાને **એડમિરલ** કહેવડાવતો. જ્યારે એની લાકડી એના હાથમાં હોય ત્યારે કોઇપણ માણસ એના એ હોદ્દાનો ઇનકાર કરતું નહોતું. એના **'ટીપ્સી'** નામને માટે તો કોઈ અન્યાયથી બોલતુંજ નહિ, કારણકે રાત દિવસ તે નિશામાં ચકચૂર રહેતો.

આ **એડમિરલે** અંદર જઈ ચાહ પીધા પછી પોતાનો ડગલો કાઢી નાંખ્યો, અને કૃત્રિમ જાડાપણું ધીમે ધીમે ખોલવા માંડ્યું તે જોઈ **જેમ્સને** ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેણે (**એડમિરલે**) પોતાના શરીર ઉપર શણનાં ઝીણાં કપડાં વીંટી લીધાં હતાં, તે સઘળાં જ્યારે છોડી કાઢ્યાં ત્યારે તે એવો તો પાતળો થઈ ગયો કે ઓળખી શકાય પણ નહિ. પછી તેણે કેટલુંક ઘાસ મંગાવ્યું, અને પ્રથમના જેવો

જાડો દેખાવા માટે તે ઘાસ શરીરે વીંટાળીને બાંધી લીધું. તેણે કહ્યું કે મેં તમને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે મારા ડગલાની અંદર એવી એવી ચીજો છે કે મૂર્ખ માણસને તે આશ્ચર્ય પમાડ્યા સિવાય રહે નહિ. જુઓ આ કોર છે તે તમને બજારમાં જે કીમતે મળે તેનાથી અર્ધી કીમતે પડશે. આ શણના કપડાની તો વાતજ કરતો નથી. હવે હું જાઉંછું; આપણો હિસાબ નકી કરવાને આવતી કાલે હું પાછો આવીશ, પણ તમારા મુનીમે આજ જેવી રીતે બારણું વાસી મને અંદર આવવા દીધો નહિ તેમ કાલે ના કરે એવું કહેજો. પછી **જેમ્સ**ના સામું જોઇને તે બોલ્યો કે લે, આ કપડું હું તારા માટે લાવ્યોછું; મારી સાથેની તારી આજની વર્તણુક હું મનમાં લાવતો નથી. તને પણ હવે હું મારો માણસ ગણુંછું. ઘણીવાર તેણે **જેમ્સ**ને કહ્યું કે આ કપડું તું તારે પહેરવા રાખજે અથવા વેચી મારજે. પણ **જેમ્સે** તે જરાએ નહિ ગણકારતાં બારણાસૂધી જઇને તેનું કપડું તેને પાછું આપ્યું. જ્યારે તે ત્યાંથી ગયો ત્યારે **મિ. ક્લેગહોર્ને** કહ્યું કે 'કેમ **જેમ્સ**, તને એ **એડમિરલ** ગમતો નથી ?' **જેમ્સે** જવાબ દીધો 'સાહેબ! એ એક દાણચોર છે એ સિવાય એના વિષે બીજું કાંઈ પણ મારા જાણવામાં નથી અને તેટલા માટેજ તેની સાથે કંઈ પણ સંબંધ રાખવાને હું ખૂશી નથી.' લજ્જાયુક્ત ગુસ્સાવાળો ચહેરો કરી **મિ. ક્લેગહોર્ન** બોલ્યો કે 'હું ઘણો દિલગીર છું કે તું ખૂશી નથી. મારૂં અંતઃકરણ પણ બીજા માણસોના જેવુંજ છે, તથાપિ એ દાણચોરની સાથે કામ પાડવાને મારૂ મન ઘણું લલચાય છે; અને જો હું ભૂલતો ના હોઉં તો એના સંબંધથી હું અનર્ગળ દોલત પેદા કરીશ. અત્યારસૂધી મેં કોઇપણ દાણચોર સાથે કામ પાડ્યું નથી; પણ **મન્મથ** શહેરમાં તેમની મદદથી ઘણાને પૈસાદાર થયેલા મેં જોયાછે. જોને, આપણો પડોશી **મિ. રેઈક્સ** એમ કરવાથી કેટલો બધો પૈસાદાર થઈ ગયોછે !! જ્યારે આમ છે ત્યારે મારે અગર તારે બીજાઓ કરતાં વધારે ડાહ્યા શા માટે થવું જોઇએ? ઘણા ગૃહસ્થોનો એની સાથે સંબંધ છે ત્યારે એક દૂકાનદારે તેમના કરતાં દોઢડાહ્યો થવાનું શું પ્રયોજન?

બોલ, તારો શો વિચાર છે તે મારે સાંભળવો છે.' **જેમ્સે** જેટલા માનસહિત બોલાય તેટલા માનથી કહ્યું '**એડમિરલ ટીપ્સી** અગર કોઈપણ દાણચોર સાથે કંઈપણ કામ ન પાડવું એમાંજ લાભછે. જેઓ ગેરકાયદે વેપાર ચલાવેછે, અને જેઓ હમેશાં ઠગવાનો ધંધો કરેછે, અગર જેઓ જૂઠા સોગન ખાયછે, તેઓને ભાગીદાર કરવા એ જરાએ સલામત નથી. નીતિ ભરેલું છે કે નહિ તે વાત એક કોરે મૂકીએ તોપણ દાણચોરીનો વેપાર એ એક જુગાર બરોબર છે. એ ધંધામાં એક વર્ષ માણસ તવંગર થઈ પડેછે અને બીજે વર્ષે ભીખારી થઈ જાયછે.' આ સાંભળી **મિ. ક્લેગહોર્ને** મશ્કરી કરી કહ્યું, ઠીક, તું ઘણી ડાહી ડાહી વાતો કરેછે! આટલી નાની ઉમરમાં આટલું બધું ડહાપણ તને કોણે શીખવ્યું! **જેમ્સે** દૃઢતાથી કહ્યું "સાહેબજી! મારા પિતાએ એ શીખવ્યું છે. જે જે સારૂં છે, અને જે જે હું જાણુંછું તે સઘળું મને તેમણેજ શીખવ્યું છે. મારે એક કાકો હતો તે દાણચોરની સાથે કામ પડવાથી ખરાબ ખસ્ત થઈ ગયો; અને જો મારા પિતા વચ્ચે પડ્યા ન હોત તો તે બંધીખાનામાંજ સડ્યા કરત. જ્યારે આ વાત બની ત્યારે હું બાળક હતો. જ્યારે મારા કાકાને પકડ્યા, અને તેથી મારી કાકી તથા તેમનાં છોકરાં રડતાં હતાં, ત્યારે મારા પિતાએ મને કહ્યું હતું કે '**જેમ્સ** આ પરથી તારે શીખામણ લેવાનીછે. કોઈ દીવસ તારે પણ વેપારમાં પડવાનું છે; માટે 'પ્રમાણિકપણું એજ ઉત્તમ માર્ગ છે' તે તું કદી ભૂલી જતો નહિ. લાંબી મુદ્દતે પ્રમાણિકપણે વર્તનારેજ ફતેહ પામે છે." **મિ. ક્લેગહોર્ન** વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે, 'હવે આ સંબંધી વધારે બોલવાની જરૂર નથી; બહુ થયું માટે બસ કર. દાણચોર સંબંધિ ઉપદેશ હવે જે બાકી રહ્યો હોય તે મારી છોડીને કહેજે; કારણ કે એવો ઉપદેશ મને નહિ પણ તેને વધારે પસંદ પડેછે.'

બીજે દિવસે જ્યારે **મિ. ક્લેગહોર્ન** દૂકાન ઉપર આવ્યો ત્યારે **જેમ્સનો** વાંક કાઢવા સિવાય બીજું કંઈ પણ તે બોલ્યો નહિ. પરંતુ એનું સઘળું કહેવું **જેમ્સ** ધીરજ રાખી ખમી રહ્યો; કારણ કે તેને ખાત્રી હતી કે 'હું કરૂંછું તે ખરૂંજ છે અને વખત આવ્યે મારા

શેઠ પણ ઠેકાણે આવશે. અંતે સત્યનોજ જય થશે. **મિ. ક્લેગહોર્ને** તેને કહ્યું, 'મારા કહ્યા પ્રમાણે સઘળી બીંદડીઓ તેં મોકલીછે અને તેનાં ભરતિયાં તૈયાર કર્યાં છે તેમાં કાંઈ ભૂલતો તો નથી? તું શું શું કરેછે તે તને માલૂમ તો હશેજ. 'પ્રમાણિકપણું એજ ઉત્તમ માર્ગ છે' એ તારા પિતાની કહેવત પ્રમાણે શા માટે તું મારી સાથે ખૂલ્લા દિલથી વર્તતો નથી? **એડમિરલટીપ્સી** અને બીજા દાણચોરની સામેની જે સલાહ કાલે તેં મને આપી તેમાં તારો ગુહ્યઉદ્દેશ શો છે તે તું મને કેમ ખૂલ્લો કહી દેતો નથી?' **જેમ્સે** જવાબ દીધો કે 'સાહેબજી! મારો કંઇ પણ ગુહ્યઉદ્દેશ નથી. તેમ **ગુહ્યઉદ્દેશથી** તમે શું કહેવા માગોછો તે પણ હું સમજી શક્તો નથી. જો હું તમારા લાભ કરતાં મારાજ લાભ ઉપર નજર રાખું તો મારામાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલી શક્તિ દાણચોરનો તમારી સાથે સંબંધ વધારે ગાઢ કરાવવામાં વાપરૂં. આજ સવારે એ **એડમિરલે** એક કાગળ મને મોકલ્યો હતો, તેમાં મારી દોસ્તી બાંધવાનું તેણે લખ્યું હતું તથા તે સાથે ૱૧૦૦)ની નોટ મોકલી હતી.પરંતુ મેં તે કાગળ તથા નોટ બંને પાછાં મોકલ્યાં છે.' **જેમ્સે** આ હકીકત એવા શુદ્ધ અંતઃકરણથી કહી કે તેના શેઠને તે માનવી પડી.

ખૂલ્લાદીલથી તથા નિખાલસપણાથી **જેમ્સે** જે કહ્યું તે સાંભળી મિ. **ક્લેગહોર્ન** સંતોષ પામ્યો; અને શાંત થઈ બોલ્યો કે '**જેમ્સ**. હું તારી ક્ષમા માગુછું. તારૂં કહેવું મેં ઊંધું માની લીધું. કાલ રાત્રે તેં મને જે સલાહ આપી તેમાં તું પ્રપંચ નહોતો રમતો એ વિશેની મારી ખાત્રી થઈ. મારી દીકરીની મુખમુદ્રા જોઇને હું એમ આડે માર્ગે દોરાયો હતો. મેં એમજ ધાર્યું કે સલાહ આપવામાં મારા કરતાં તે છોડી તરફ તારી નજર વધારે હતી. પરન્તુ જો તેમ હોય તો તેં મને ખૂલ્લેખૂલ્લું ક્યારનુંએ કહ્યું હોત.' પોતે **એડમીરલ ટીપ્સી** અને દાણચોરના સંબંધી જે સલાહ આપી હતી તે સલાહ **મિ. ક્લેગહોર્નને** લાગુ ન પડતાં **મિસ ક્લેગહોર્નને** શી રીતે લાગુ પડી તે ખોળી કાઢવાને **જેમ્સ** ગુંચવણમાં પડયો, તેથી વધારે ખૂલાસો સાંભળવાની આકાંક્ષાથી તે છાનોમાનો બેસી રહ્યો.

મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું કે 'ત્યારે તને માલૂમ નથી કે જેટલી દોલત હું મારી દીકરીને માટે મૂકી જાઉં તેના કરતાં ઘણી વધારે દોલત એડમિરલ ટીપ્સી તેના ભત્રિજા મિ. રેઈકસ માટે મૂકી જાય એમ છે! કાલ રાત્રે એને તેં જે પોશાક પહેરેલો જોયો તે પ્રમાણે પહેરી ફરવાનો એને એક તુરંગ છે. તથા જે દાણચોરીથી એણે આટલો પૈસો પેદા કીધોછે તે દાણચોરી કરવાનો એને શોખ છે. ખરી રીતે જોતાં તે ઘણો પૈસાદાર વૃદ્ધ માણસ છે. તેણે મારી દીકરી તેના ભત્રિજા વેરે પરણાવવાનું માગું કર્યુંછે. તે છોકરો ઘણો ચાલાક છે; અને આજ સાંજરે અત્રે આવવાનો છે. હું ધારૂંછું કે તું હવે મારૂં કહેવું સમજવા લાગ્યોછું. માટે એના વિષે મારી દીકરીના મનમાં કાંઈ ખોટો વિચાર બેસારીશ નહિ. હું આજીજી કરી કહુંછું કે દાણચોરી સંબંધી એક શબ્દ પણ તેને કહીશ નહિ.' જેમ્સે કહ્યું 'તમારા કહેવા પ્રમાણેજ હું વર્તિશ.' પણ આટલું કહેતાં કહેતાં તો તેનો અવાજ બદલાઈ ગયો અને ચહેરો ફીક્કો પડી ગયો. આ ફેરફાર તેના શેઠે પણ જોયો.

જ્યારે યુવાન રેઈકસ અને તેનો તવંગર દાણચોર કાકો બંને મળવાને આવ્યા ત્યારે મિસ ક્લેગહોર્ને તેમને માટે ઘણો તિરસ્કાર બતાવ્યો. આથી તેનો પિતા મિ. ક્લેગહોર્ન ઘણો ચીડાઈ ગયો અને ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં બોલ્યો કે 'તું જેમ્સ ફ્રેકલાંડ સાથે પ્યારમાં પડીછું; પણ એ છોકરો દગાખોર તથા દુષ્ટ છે; અને જો ત્રણ દિવસની અંદર તું મારા પસંદ કરેલા માણસ સાથે લગ્ન નહિ કરે તો હું તને મારા ઘરમાંથી કાઢી મૂકીશ.' આના ઉત્તરમાં છોડીએ કહ્યું કે 'જેમ્સ આ બાબતમાં નિર્દોષ છે. તેણે કોઈપણ દિવસ પરોક્ષ યા પ્રત્યક્ષ રીતે મારી પ્રીતિ સંપાદન કરવા કંઈ પણ કહ્યું નથી; તેમ મિ. રેઈકસ માટે મારા મનમાં ખોટો વિચાર ઠસાવવા એકે શબ્દ પણ કહ્યો નથી.' પરન્તુ આ સઘળું કહેવું આટા લૂણે ગયું. આ પ્રસંગે મિ. ક્લેગહોર્નનો નીચા ઊંચા દરજ્જાનો વિચાર પોતાની છોડી તથા પોતાના મુનીમની બાબતમાં સતેજ થયો. તેણે એ બંનેને કૃતઘ્ન તથા બેઅદબ ધાર્યાં.

ગુસ્સાથી તે ઓરડામાં આમ તેમ ફરતો હતો ત્યારે એમ

બડબડતો હતો કે 'વાહ! ખરેખર! મારો મુનીમ મનેજ ઉપદેશ કરે! તે શા વિચારમાં હતો તે બધું હું જાણતો હતો; પરન્તુ તેમ થવા દેવાનો નથી. નકી એમ નજ થવા દઊં! મારી છોડીએ મારૂં કહ્યું કરવુંજ જોઇએ. હવે જોઊશું કે એ કેવી નથી કરતી! શું મેં મારી આખી જીંદગી એનેજ માટે પૈસા ભેગો કરવામાં નથી ગાળી? અને હવે એ મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા ના પાડે! જો આ માણસ (જેમ્સ) મારા ઘરમાંથી જાય તો ખચિત તે મારૂં કહ્યું કરશેજ. ત્રણ દિવસમાં જો એ છોડી ઠેકાણે નહિ આવે તો તેને કારો પાણી મૂકવો એમાં કાંઇએ વાંધો નહિ. એના પહેલાંનો મુનિમ મને છેતરી મારા પૈસા લઈ ગયો; પરન્તુ આતો મારી છોડી લેઈ જવા મને છેતરવા ચહાય છે! પણ તેમ હું છેતરાવાનો નથી! બસ, એતો અહીંથી જવોજ જોઈએ! આતો દૂધ પાઇને સાપ ઉછેર્યા જેવું થાયછે. એક ગુમાસ્તો પોતાના શેઠની છોડીને પરણવાની ઇચ્છા કરે! અને તે પણ તેની (શેઠની) મરજી વગર! વાહ! શું ઉદ્ધતપણું! શો વખત બારીક આવ્યો છે! મારા જન્મારામાં આવી બીના કદી બની હોય એમ મને યાદ નથી. હું સોગન ખાઇને કહી શકુ કે મેં મારા શેઠની છોડી પરણવાને બિલકુલ વિચાર કર્યો નહોતો! આ દગાખોર માણસ સઘળી રમત કેવી છાનીછપની રમેછે! આ સિવાય બીજું ગમે તે હોય તે હું એને માફ કરી શકું. જો ત્રણ દિવસમાં આ છોડી એ છોકરા સંબંધી સઘળા વિચાર છોડી નહિ દે તો તેટલા વખત પછી એને ઘેરજ બેસારવો.'

અગર જો કે જેમ્સે ઘણે પ્રકારે તેને સમજાવી ને કહ્યું કે 'મેં તમારી દીકરીને પરણવાનું કદી સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નથી,' તથાપિ મિ. ક્લેગહોર્ન એટલો બધો ગુસ્સે થઈ ગયો હતો કે તેણે કાંઈપણ સાંભળ્યું નહિ. તેણે કહ્યું કે 'તું એને ચાહેછે તે શું ના કહી શકે છે? કાલે તેં મને હુકમ માન્ય કરવા હા પાડી, ત્યારે તું ફીક્કો પડી ગયો હતો તે પણ તું શું ના કહેવા માગેછે?' જેમ્સ આ બેમાંથી કશાની ના કહી શકે તેમ નહોતું. પરન્તુ પોતે દગાખોર નથી તે વાત સમજાવવાને વારે વારે કહેવા મંડ્યો. તેણે કહ્યું કે 'મેં તમારી દીકરીને છાનીમાની મારી કરી લેવા કદી પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી. તે ગરીબ છોડી

જાણતી પણ નથી કે હું તેને ચાહુંછું.' મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું આ બધી બાબત સાબિત કરવાનો એક સહેલો રસ્તો છે; તે એ કે ગમેતેમ કરીને મારી છોડીને મારી આજ્ઞાને તાબે થઈ મિ. રેસ-ઈકસને પરણવાનું સમજાવ. અને તેમ થાય તો પછી સઘળાં સારાં વાનાં થશે.' જેમ્સે નમ્રતાથી પરંતુ દઢતાથી કહ્યું 'સાહેબજી! તે મારી શક્તિની બહાર છે. કોઈની બાબતમાં મારે વચ્ચે પડવાની જરૂર નથી, અને તેમ કરવા હું ઇચ્છતો પણ નથી. બીજા કોઈ મા-ણસ માટે મિસ ક્લેગહોર્નને હું કંઈ સારૂં કહેવા જાઊં તો તેમાં હું પોતાનેજ ફસાવી પાડું એમ છે. આ કામ એવું છે કે જો મને મિ. રેઈકસનો ઘણો સારો વિચાર હોત તોપણ હું માથે લઈ શકત નહિ એ યુવાન વિષે હું કંઈપણ જાણતો નથી. અને તેટલા માટે ફક્ત તમનેજ સારૂં મનાવવા તેના માટે સારૂં બોલું તો હું દોષિત ઠરૂં. બકરા જીજીતો કે જીજી કરવાનું મને શીખવ્યું નથી. સાહેબજી! મને ઘણી દિલગિરી થાયછે જે વિશ્વાસને હું પાત્ર હતો તે વિશ્વાસ આપે મારામાં રાખ્યો નથી. પરંતુ વખત આવશે ત્યારે તમને તમારી ભૂલ માલૂમ પડશે ને તમે મને ન્યાય આપશો. હવે તો હું તમને જેમ વહેલા છોડું તેમ તમે વધારે સંતોષ થશો. તમારી મરજી વિ-રૂદ્ધ ત્રણ દિવસ તો શું પણ ત્રણ મિનિટ તમારા ઘરમાં રહેવાને હું ખુશી નથી.' જેમ્સ જે લાગણી અને યોગ્ય આત્માભિમાનથી બોલ્યો તે જોઈ મિ. ક્લેગહોર્નપર કંઇક અસર થઈ. તેણે કહ્યું 'હું જેમ કહું તેમ કર; કંઈ વત્તુ ઓછું કરવાની જરૂર નથી. તું ત્રણ દિવસ આ ઘરમાંથી બહાર રહે, અને ઇશ્વર કરશે તો તેટલા વખતમાં આ હઠીલી છોડી ઠેકાણે આવશે. તું એને ચાહેછે એ વાત એ જાણતી નથી ત્યારે આ બાબતમાં તારો એટલો બધો વાંક કાઢવા જેવું નથી.'

મહેતલના ત્રણ દિવસ વહી ગયા; અને જે દિવસે જેમ્સને તેના શેઠનું ઘર છોડવાનું હતું તેની સવાર થઈ. મિસ. ક્લેગહોર્ન પોતાના વિચારમાં દૃઢજ રહી હતી. મિ. રેઈકસને પરણવાની તેણે માથામાં વાગે તેવી ના પાડી; તથા પોતાને સારૂ ગરીબ જેમ્સપર જે અન્યાય ગૂજારવામાં આવ્યો હતો તેને માટે એણે બહુ દિલગીરી બતાવી. તેણે બાપનું ઘર છોડીને ઉત્તર ઇંગ્લાંડમાં પોતાની માસી

રહેતી હતી તેને ત્યાં થોડા દીવસ ગાળવા જણાવ્યું. જેમ્સ તેને પ્રણોજ મનગમતો માલુમ પડ્યો હતો તે વાત તેનાથી ના કહેવાઈ નહિ; પરંતુ તેની સાથે આ પણ જાહેર કર્યું કે 'એ છોકરા સાથે પરણવાનું મારા મનમાં કંઈ આવ્યું નહોતું; કારણ તે (જેમ્સ) મને ચહાય છે એવું એકે ચિન્હ અત્યાર સુધી તેણે બતાવ્યું નથી.' મિ. ક્લેગહોર્નનું મન આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું હતું, પરન્તુ જેમ્સને કાઢવાનો વિચાર ફેરવી શકાય તેમ નહોતું. જ્યારે જેમ્સ તેની ઓરડીમાં રજા લેવા ગયો ત્યારે તે બોલ્યો કે 'શું તું ખરેખાત જાયછેજ! તેં તારી પેલી ગાંસડી એક મૂર્ખ માણસની માફક બાંધી છે. લાવ હું ઠીક કરી બાંધી આપું. વેગળો ઉભો રહે. ત્યારે તું ખચિત જાય છે! વાહ! આ બહુ દિલગિરી ભરેલી વાત છે! પરંતુ તારી બુદ્ધિ તને કહેતીજ હશે કે આ વાત આ વાત (આ દરેક વખતે અટકીને મિ. ક્લેગહોર્ન તમાકુની ચપટી ભરેતો, પરન્તુ તેમ કરવાથી તે પોતાનો ડૂમો ડાબી શક્યો નહિ) આ વાત બનવીજ જોઇએ. (આટલું કહેતાં તેનીઆંખમાંથી ડળક ડળક આંસુ ટપકવા માંડ્યાં) ખરેખર આમ કરવું એતો હસવા સરખું છે. મારા વખતમાં—મારી યુવાનીના વખતમાં —ગમે તે માણસ પોતાના મુનિમથી જેમ પોતાનું જૂનુ મોજું કાઢી નાખે તેમ જૂદો પડે. મને ખાતરી છે કે મારા શેઠ મારાથી જૂદા પડતી વખતે જો આંસુ ઢાળ્યાં હોત તો તે પોતાને દેવાળીઓ થયેલો સમજત. હું બીજા ગુમાસ્તા જેવોજ સારો હતો. તોપણ તું જેટલો સારો છે તેટલો તો નહિજ. પરન્તુ હવે તારા સારાપણાનો વિચાર કરવાનો વખત નથી. હવે આપણે અહિંઆં કેમ ઉભા રહ્યા છીએ? જો કંઈ પણ કામ કરવાનું છે તો તે જેમ વહેલું થાય તેમ ઠીક. લાવ આપણે હાથ મેળવીએ.' મિ. ક્લેગહોર્ને જેમ્સના હાથમાં ૨૫૦૦) નું નોટ તથા લિવરપૂલના એક પ્રખ્યાત વેપારીપર ભલામણનો કાગળ મૂક્યો. જેમ્સ મિસ ક્લેગહોર્નની રજા લીધા સિવાય ચાલ્યો ગયો ઔીસન્માનની એ ખોડને માટે એ છોડીએ તેને માટે હલકો વિચાર બાંધ્યો નહિ. જેમ્સના શેઠે લીવરપૂલની એક શ્રેષ્ટ પેડીપર તેને ભલામણ પત્ર આપ્યો હતો. ત્યાં તેને બમણો પગાર મળવાનો હતો. તેમ છતાં તે જન્મથ શહેર છોડી

જવાને ઘણો દિલગીર હતો; કારણ કે અહિં તેના ભાઈ, બેન, બાપ વગેરે હતાં. મિસ ક્લિગહોર્ન સંબંધી તો આપણે કંઈ બોલતાજ નથી.

મોડી રાત્રે જેમ્સ લીવરપૂલ જતી ગાડીઓ જે વીશીમાં ઉભી રહે છે તે વીશીએ જવા નીકળ્યો; કારણ કે આખી રાત તેને ત્યાં સુવાનું હતું. વેન નદીમાં પડતી એક નેળ અગાડી થઈને તે જતો હતો ત્યારે કેટલાક માણસોને તેણે લડતાં સાંભળ્યા. પાસેની દારૂની દૂકાનમાંથી એક માણસ નીકળ્યો, તેને જેમ્સે પૂછ્યું કે 'આ શી ગરબડ છે?' ટંટાખોરની પાસેથી નાશી જવાની ઉત્સુકતા ધરાવતો તે માણસ બોલ્યો કે 'એતો દાણચોરનારા કંઈ માલ ચોરી લાવ્યા છે તેના ભાગ પાડવામાં માંહેમાંહી લડે છે.' તરતજ જેમ્સે પણ પોતાનાં પગલાં ઝડપથી ઉપાડવા માંડ્યાં. પરન્તુ તે થોડે દૂર નહિ ગયો હોય તેટલામાં 'ખુન! ખુન! મદદ!' એવા પોકાર તેણે સાંભળ્યા. તરતજ સઘળું શાન્ત થઈ ગયું. થોડી વાર પછી જાણે કોઈ અરે! અરે! ના પોકાર કરતું હોય એમ માલૂમ પડ્યું. એવા દયામણા પોકાર કરનારને કંઇ પણ ખપમાં આવી પડવાની આશાથી જેમ્સથી તે જગા તરફ જવા વગર રહેવાયું નહિ. પરન્તુ તે ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે સઘળું ચૂપચાપ થઈ ગયું હતું. તેણે આસપાસ જોયું, પરંતુ નદીમાં હોડીમાં બેશી જોરથી હલેસાં મારતાં માણસ સિવાય કોઈ બીજું તેની નજરે પડ્યું નહિ. કંઇ પણ વધારે સાંભળવાની આશા રાખી જેમ્સ કિનારે ઉભો હતો, ત્યાં થોડી વાર તો હલેસાં સિવાય કંઇએ અવાજ તેને કાને પડ્યો નહિ. પરંતુ તે પછી હોડીમાં બેઠેલામાંનો એક માણસ સોગન ખાઈને બોલી ઉઠ્યો કે 'જુઓ પેલો તો એ રહ્યો! એ રહ્યો! એતો જીવતોજ છે. આપણે કામ બરોબર કર્યું નથી! જો આપણે એનું કાટલું બરોબર નહિ કરીએ તો એ આપણું કાટલું કરશે!' તરતજ હોડીવાળાએ જોરથી હલેસાં મારવા માંડ્યાં, અને જેમ્સને ફરીથી 'અરે અરે' ના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. પરન્તુ તે ઘણા ધીમા હતા. તેણે ખોળ કરી ત્યારે એક ઘાયલ થયેલો આદમી મળી આવ્યો. તેને હોડીમાંથી નાંખી દીધો હતો, અને કંઈ સામર્થ્ય લાવી તરીને કિનારે આવ્યો કે તરતજ તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો હતો.

થોડીક વારમાં જ્યારે તે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે જેમ્સને વિનતિ કરી કહ્યું કે દયાની ખાતર મને અહિંથી કોઈ પાસેની ધ-ર્મશાળામાં લઈ જાઓ અને મારા ઘાપર મલમપટા કરવા કોઈ શસ્ત્રવૈદ્યને તેડાવો. જેમ્સે તેના કહેવા મુજબ એક વૈદ્યને બોલાવ્યો તેણે તે માણસને જોઇને કહ્યું કે 'ભાગ્યે એ ચોવીસ કલાક જીવી શકશે.' તે માણસ કંઇક સમજાય તેવું બોલી શકે તેવી સ્થિતિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'હું દાણચોરની એક ટોળી સાથે બેસી દારૂ પીતો હતો. તેઓ નવી તરેહના બ્રાન્ડીનું એક નાનું પીપ લાવેલા હતા. એવો બ્રાન્ડી આ દેશમાં લાવવાની મનાઈ છે તેથી તે લોકો સાથે મારે સખ્ત લડાઈ થઈ. તેમાં તેમણે મને આવા પ્રાણઘાતક ઘા માર્યાછે. હું તેમને સારી રીતે ઓળખુંછું.'

આ હકીકત જાણી કે તરતજ તે દાણચોરોની પાછળ હોડી-ઓ છૂટી, અને થોડીવારમાં તેમને પકડી આણ્યા. જ્યારે તેઓને પેલા ઘાયલ માણસની ઓરડીમાં આણ્યા, ત્યારે જેમ્સે જે માણ-સોને ત્યાં મળવાનું સ્વપ્નામાં પણ નહોતું ધાર્યું તે ત્રણ માણસો તેને માલૂમ પડ્યા. તે ત્રણ જણ **આળસુઇસાક, જંગલીઉવીલ,** તથા **ધાંધળીયોબોબ** હતા. પેલા ઘાયલ માણસે સોગન ખાઇને કહ્યું કે આજ ત્રણ માણસે મને ઘાયલ કર્યો છે. **ધાંધળીયાબોબે** મને આ મૃત્યુજનક ઘા કર્યો; પરંતુ પ્રથમ મારાપર ધસારો કરનાર **જં-ગલીઉવીલ** હતો; અને **આળસુઇસાકે** તો મને હોડીમાંથી નાખી દીધો હતો. ત્રણે જણા આ અપરાધની અંદર સામેલ હતા. તેઓ પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરાવવાને બદલે ઉલટા કોનો વાંક વ-ધારે છે તેની ભાંજગડ કરવા મંડ્યા. **જેમ્સને** સાક્ષી તરીકે બોલા-વવામાં આવશે એમ ધારી દરેક જણે તેને પોતાની તરફેણમાં લેવા તેની ખુશામત કરવા માંડી. **આળસુઇસાકે** તેને વેગળો લઈ જઈ આ પ્રમાણે કહ્યું કે "મારા ભાઇઓના લાભમાં ઉતરવાનું તમારે કંઈ કારણ નથી; કારણ કે હું તમને એક છાની વાત કહુંછું તે સાંભળો. તે તમારા કુટુંબના કટ્ટામાં કટ્ટા શત્રુ છે. તમારા બાપની ઘાસની ગંજીને આગ લગાડનાર તેઓજ હતા. **ફેનીએ ઉવીલને** પરણવાની ના પાડી તેથી તે ઘણો ગુસ્સે થઈ ગયો અને તેને

એચી લેઈ જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તમારી ગંજીને આગ લગાડી તેના ગભરાટમાં તમે સઘળાં પડ્યાં હતાં તે વખતે તેઓ એને લઈ જવાની તૈયારીમાં હતા; પણ તેવામાં **બોબ** અને **ઉવીલ** બંને લડી પડ્યા, તેથી તેમના મનની ધારણા મનમાંજ રહી. મેં આ બાબતમાં બિલકુલ ભાગ લીધો નહોતો; કારણ કે તે વખતે તો હું મારી પથારીમાં ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો. માટે તમારે મારા ભાઈઓનો પક્ષ ન ખેંચતાં મારો પક્ષ ખેંચવો એ વધારે સારૂં છે. જ્યારે અમારી તપાસ ચાલે ત્યારે તમે મારી ચાલચલગત માટે સારૂ બોલજો.' **ઈસાકની** વાત પૂરી થયા પછી **જંગલીઉવીલે** પોતાની વક્તૃત્વ શક્તિ અજમાવી. જ્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે **ઈસાકે** સઘળી વાત **જેમ્સને** કહી દીધી, ત્યારે તે **જેમ્સ** પાસે ગયો અને કહ્યું કે 'તમને જે નુકસાન થયું તે ફક્ત અકસ્માતથીજ થયું હતું. એ વાત ખરી કે ગમતની ખાતરે તથા **ફ્રેનોને** બહાર લાવવા માટે મેં આગ લગાડી હતી, પરંતુ એ મશ્કરીનું પરિણામ જે નિપજ્યું તે જોઈ મને ખરેખરો થરથરાટ વછૂટ્યો હતો.' **ધાંધળીઆબોબે** છાતી કાઢીને કહ્યું કે '**ફ્રેંકલાંડના** કુટુંબે મારૂં અપમાન કર્યું હતું તેથી તેમનાપર એવું વેર લેવાની મને તક મળી તેથી હું ઘણો ખુશી થયો હતો. જો હજુ ફરીથી તેવું કામ કરવાનું હોય તો હું તે ખૂબીની સાથે કરીશ. તારી મરજીમાં પડે તેવો મત તું અમારે વિષે માજીસ્ત્રેટ પાસે આપજે. તેની મને દરકાર નથી; કારણ કે માણસને દુનિયામાં એકજવાર મરવું છે.' આ પ્રમાણેના બોલ તે પોતાની બહાદૂરી જણાવવા બોલવા લાગો, અને કેટલાક એકઠા થયેલા દારૂડીઆ તેનો આવો જુસ્સો જોઈ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. થોડા કલાક પછી તેના ભાઇઓ સહિત તેને એક માજીસ્ત્રેટ પાશે લઈ જવામાં આવ્યો. કેસ તૈયાર કર્યા તે પહેલાં તેમના મનમાં એમ હતું કે અમને જામીનપર છોડશે. તેઓ એમ કહેતા હતા કે 'અમે **એડમિરલ ટીપ્સીના** માણસ છીએ.' અને એ **એડમીરલને** બોલાવવા એક માણસ પણ તેમણે મોકલ્યું હતું. તેઓને એવો ભરોંસો હતો કે માજીસ્ત્રેટ માગશે તેટલા રૂપિઆની જામીનગીરી આપવા **એડમિરલ** કબૂલ થશે. પરન્તુ **એડમિરલ ટીપ્સીની** જામી-

નગીરી માજીસ્ટ્રેટને યોગ્ય લાગી નહિ. તેણે કહ્યું કે 'પ્રથમ તો આ માણસોને જામીનગીરીપર છોડી શકાય નહિ. અને કદાચ હું છોડી શકું એમ હોય તોપણ શું આવા માણસની જામીનગીરી કબૂલ કરૂં!' જેમ્સે ધીમે સાદે કહ્યું મને એવી ખબર મળી હતી કે એ માણસ બહુ પૈસાદાર છે.' માજીસ્ટ્રેટે કહ્યું 'એ બાબતમાં તમારી ભૂલ છે. ખરી રીતે જોતાં એ એક ભાગી ગયેલો માણસ છે. આ બાતમી મને પાયાદાર મળેલી છે. મિ. રેઈકસ કરીને એને એક ભત્રિજો છે, તે બડો જુગારી છે. કાકો પોતાની જીંદગીને જોખમે દાણચોરીનો ધંધો ચલાવેછે, ત્યારે એક સદ્‌ગૃહસ્થ નિવડવા ઓકસફર્ડ મોકલેલો તેનો ભત્રિજો વીશ વર્ષ સૂધી આવી ચોરી કરીને કાકાનો એકઠો કરેલો પૈસો જુગારમાં ઉડાવી દેછે. અંત્યે આવા માણસનું કંઈપણ ઊંચું આવતું નથી. ટીપ્સીની પાસે હવે લાલ પાઈપણ નથી.'

જેમ્સ આ સાંભળીને ઘણો વિસ્મય પામ્યો અને પોતે જે સાંભળ્યું હતું તે જાહેર કરી મિ.ક્લેગહોર્નને સાવચેત કરવા તેણે નિશ્ચય કર્યો. ત્યાંથી તરતજ તે તેને ઘેર ગયો. તેણે મિ ક્લેગહોર્નને કહ્યું કે 'મને જોઈને તમે જાણે નાખૂશ થયા હો એમ જણાય છે, અને હું જે કહીશ તેમાં મારો કાંઈ ખરાબ હેતુ હશે એમ કદાપિ તમે ધારશો; પરંતુ આપના પ્રત્યેની મારી ફરજ મેં જે સાંભળ્યું છે તે સર્વ તમને વાકેફ કરવાની જરૂર પાડેછે. હું જે ખબર આપને આપુંછું તેનો ઉપયોગ કરવો કે ના કરવો તે આપની મરજી ઉપર છે.' આટલું કહીને માજીસ્ટ્રેટ આગળ બનેલી હકીકત સવિસ્તર તેને કહી સંભળાવી. જેમ્સ સઘળું કહી રહ્યો ત્યારે મિ. ક્લેગહોર્ને પોતાના તરફ તેની આટલી બધી દરકારને માટે ઘણી મમતાથી તેનો ઉપકાર માન્યો, તથા થોડાક વધારે દિવસ મન્મથ શહેરમાં રહેવાની તેને વિનતિ કરી. જેમ્સ પાસેથી પોતે જે હકીકત સાંભળી હતી તેનાથી દિલગિર થયેલા મિ. ક્લેગહોર્ને મિ. રેઈકસ અને તેના કાકા સંબંધી કેટલીક છાની તપાસ ચલાવી. યુવાન રેઈકસે જુગટુ રમી પોતાને જે દુઃખના ધરામાં ઝોકાવી દીધો હતો તે વાત તેણે પોતાનાં સગાંઓથી તદન ગુપ્ત રાખી હતી. પોતાની ચાલચલગત વિષે તેઓને છેતરવા એ સહેલું હતું; કારણ કે તે તેણે પોતાનો સઘળો વખત તેમનાથી ઘણેજ દૂર

ગાળેલો હતો. **પોતે સંપૂર્ણ કેળવાયેલો થઈને આજ વર્ષે તે ઘેર આ-વ્યો હતો. જે માર્જીસ્ટ્રેટ પાસેથી મિ. રેઈકિસના** ઉડાઉપણા વિષે **જેમ્સે ખબર સાંભળી** હતી તે **માર્જીસ્ટ્રેટનો** છોકરો **ઓક્સફર્ડમાં** હતો; અને તેણે આ બીના પોતાના પિતાને કહી હતી. માર્જીસ્ટ્રેટે **જેમ્સને** જે જે કહ્યું હતું તે સઘળું તેણે **મિ. ક્લેગહોર્નને** દાખલાદલીલ સહિત કહી સંભળાવ્યું. તે સર્વ સાંભળ્યું ત્યારે તેને કંપારો છૂટ્યો અને એમ લાગ્યું કે અરેરે ! હું મારી દીકરીને દુઃખના દરિઆમાં હોમવાનો હતો ! જે પુત્રીને હું પ્રાણાધિક ગણુંછું તથા જેના સુખપર મારા સુખનો આધારછે તે છોડીને આવા ઉડાઉ, જુગારી, બસની તથા દુષ્ટ વર્તનવાળા પુરૂષ સાથે લગ્ન કરવાથી ખરેખર સાપના રાફડા-માં ચેતાવ્યા છતાં હાથ ઘાલવા જેવું થાત !! ને તેમ થયે મારા પણ મનખાના કાંકરા થાત !! તરતજ તેણે મિ. **રેઈકિસ** સાથેનો પોતાની પુત્રીનો વિવાહ ફોક કર્યો, અને **એડમિરલ ટીપ્સી** તથા બીજા દા-ણચોર સાથેના સંબંધનો ત્યારથી અંત આણ્યો.

તેણે (**મિ. ક્લેગહોર્ને**) સ્વાભાવિક ઉમળકાથી **જેમ્સનો** ઉ-પકાર માન્યો અને કહ્યું કે 'તું પાછો આવ અને મારી પાસે રહે. તેં મને તથા મારી પુત્રીને નાશના પંજામાંથી બચાવ્યાં છે. હવેથી હું તને મુનિમ નહિ ગણું પણ મારો ભાગીઓ કરીશ. અને જ્યારે તું મારો ભાગીઓ થાય ત્યારે પછી મારી દીકરી સંબંધી વિચાર કરવાની તને કોઈ મના કરી શકે એમ નથી. તું મારો મુનિમ રહ્યો હોત, અને જો તે છોડીએ તારી સાથે લગ્ન કર્યું હોત તો હું કદીપણ તેનું મોં જોત નહિ; પરંતુ ભાગીઆ સાથે લગ્ન કરવું એ એક જૂ-દી વાત છે. તેં તારા ગુણથી પોતાને માટે દુનિયામાં સારો રસ્તો શોધી લીધો છે, અને તેને માટે હું તને અભિનંદન આપુંછું. હવે આપણે કંઈ પંચાત નથી. તારાથી હું છૂટો પડ્યો હોત તો ખરેખર મારૂં અંતઃકરણ ભેદાઈ જાત. મારા કુટુંબમાં હું મારી સત્તા બજા-વવાને લાયકજ હતો તે તો તારા મગજમાં બરોબર ઠસ્યુંજ હશે. પરંતુ હવે તે સઘળું ફરી ગયું છે. હું ખૂશીથી હા પાડુંછું અને તેની વચ્ચે પડવાનો કોઈ બીજાને અખ્તિયાર નથી. મારી છોડી જેને પસંદ કરે તે મને પસંદ પડે એટલે બસ. ફકત એક બાબતજ એવી છે કે

તેથી મારે નીચું જોવાજેવું થાયછે; તે એ કે, તારો બાપ—જેમ્સ એકદમ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો 'અરે સાહેબ! જો આપ મારા પિતા સંબંધી કંઈ અપમાનના શબ્દો કહેતાહો તો મેહેરબાની કરી બંધ રાખો. હું તેવું કથન સાંભળી કે સહન કરી શકતો નથી; ખરેખર હું ખમી શકવા ઇચ્છતો પણ નથી. તે સૌથી ઉત્તમ પિતા છે.' મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું 'મને ખાતરી છે કે તેને સૌથી ઉત્તમ છોકરાં છે. એથી વધારે માંગળ્યકારી દુનિયામાં બીજું કશુંએ નથી. હું તેમને માટે કંઈ પણ અપમાન ભરેલું કહેવા નહોતો જતો. તે એક ધર્મશાળામાં રહેલા છે તેને માટે ફક્ત મારો શોક બતાવવાનો મારો ઇરાદો હતો.' જેમ્સે કહ્યું 'મારા પિતાએ નિશ્ચય કર્યો છે કે અમને (તેમનાં છોકરાંને) કાંઈપણ હરકત પડે નહિ એવી રીતે અમે તેમનું ગુજરાન ચલાવવાને શકિતવાન્ થઇએ ત્યાંસુધી તેમણે ધર્મશાળામાંજ રહેવું. હું, મારો ભાઈ અને મારી બન્ને બેનો, એ સઘળાં આવતા મહિનાની પહેલી તારીખે મારા પિતાની જન્મગાંઠ છે તે દિવસે તેમને રહેવાની ધર્મશાળામાં મળવાનાં છીએ. તે વખતે અમારા બધાની કમાઈ ભેગી કરીશું અને જોઇશું કે તેથી શું થઇ શકેછે.' મિ. કલેગહોર્ને કહ્યું 'તારે યાદ રાખવું જોઇએ કે હવે તું મારો ભાગીઓ થયો છે. માટે તે દિવસે તારે મને સાથે લઈ જવો. તારાપરની મારી મહેરબાની એ એક તારી કમાઈ છે અને એ મહેરબાની કંઈ નકામા શબ્દોમાંજ બતાવવાની નથી.'

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વારસો મેળવવાની અયોગ્ય ઇચ્છા કરતાં સ્વાર્થીપણું વધારે નિંદ્ય નથી.

હવે બેટસ્વર્થેસના કુટુંબનો સહેજ ચિતાર આપવો જરૂરનો છે. તેઓનાં આળસ, ઉડાઉપણું, વઢવાડ અને નાશ એ સર્વેનું વર્ણન જેમ બનશે તેમ ટૂંકામાંજ પતાવી દેઇશું.

કપ્તાન બેટસ્વર્થ જે વારસો મૂકી ગયો હતો તે લગભગ રૂ ૨૦૦૦૦૦)નો હતો. જ્યારે તેઓને આ દોલત મળી ત્યારે તેઓના મનમાં એમ હતું કે તે કદીપણ ખૂટવાની નથી. દરેક જણને તે પૈ-

સા ખર્ચવાની જૂદી જૂદી યોજના યોગ્ય લાગી, અને તેથી તેમને દરેકને જૂદા જૂદા પૈસા આપવા પડતા. બુઢ્ઢા બેટસ્વર્થે કોઈ એક દેશાઇનું ઘર પોતાની જુવાનીમાં જોયું હશે. તે તેને ઘણું ગમી ગયું હતું. તેથી તેવુંજ ઘર પોતે બાંધવાનો તેણે વિચાર કર્યો હતો; અને તે વિચાર હવે અમલમાં આવશે એમ ધારી તે બેહદ ખૂશી થયો. તેની સ્ત્રી તથા છોકરા આ વિચારની સામે થયાં. "જીંદગીમાં એકવાર પણ હું મારૂં ધાર્યું કરીશ" એમ કહી તે પોતાની ધારણામાં વધારેને વધારે દૃઢ થતો ગયો. ઘર બંધાવવાના કામમાં તે તદન અજાણ્યો હતો; અને તેના હમેશના આળસુ સ્વભાવને લીધે મજુરોની દેખરેખ રાખવામાં બિલકુલ નાલાયક હતો. જો બરોબર કાળજી રાખી હોત તો રૂ૧૫૦૦૦)માં એ ઘર તૈયાર થયું હોત. પરંતુ તેને બદલે તેને રૂ૨૦૦૦૦) ખર્ચ થયા. જ્યારે તે તૈયાર થયું ત્યારે છાપરામાંથી ઘણીખરી જગોએ વર્ષાદનું પાણી ચૂવા લાગ્યું. નવી છત તથા કાંગરાને નુકસાન થયું; તેથી છાપરાપર સીસાની પરનાળ મૂકવામાં તથા દુરસ્ત કરવામાં વળી બીજા કેટલાક વધારે રૂપિઆનું ખર્ચ કરવું પડ્યું. ઘરમાં રાચરચીલું લાવવાનું કામ મિસિસ બેટસ્વર્થે માથે રાખ્યું; અને પોતાની મા જે જે ચીજ લાવે તે તે ચીજને વખોડવાનું કામ સોસીસેલીએ ઉપાડી લીધું ! ! આ વઢવાડો ઘણી મોટી, સખ્ત તથા આખરે મન ઊંચાં કરીદે તેવી હતી. એક તખતો હતો તે માને અમુક ઓરડામાં મૂકવો હતો, અને છોડીએ બીજા ઓરડામાં મૂકવાની હઠ લીધી. લડતાં લડતાં તે તખતો ભાગી ગયો. તખતો ભાગ્યાનો વાંક સેલીપર મૂકવામાં આવ્યો; તેથી તેણે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં કહ્યું કે 'હું આ ઘરમાં રહી શકતી નથી અને રહેવાને ખૂશી પણ નથી.' તેની મા તેને ઘરમાંથી નીકળેલી જોવાને ઘણી ખૂશી હતી. વીશેક દિવસથી એક પાડોશી લેફ્ટેનન્ટની સ્ત્રી સાથે તેને ઓળખાણ થયું હતું. તેને ઘેર તે રહેવા ગઈ અને પોતાના પિતાને કંઈક ધમકાવીને, અને કંઇક આજીજી કરીને રૂ૨૦૦૦૦) પોતાના વારસા તરીકે લીધા. પરન્તુ તે એવી સરતથી કે 'હવેથી કોઈ પણ વખત પૈસા માટે હું તમને સતાવીશ નહિ.'

સેલી ઘરમાંથી ગઈ કે તરતજ મિસિસ બેટસ્વર્થે નવા ઘરમાં

રહ્યાની ખૂશાલીને બહાને પોતાના ઓળખીતાઓને જમવા તેડ્યા; અને નાચ પણ કરાવ્યો. ઘરમાંની છો બરાબર સૂકાઈ ગઈ નહોતી; તેથી સઘળાં માણસને શરદી થઈ તેમાં **મિસિસ બેટસ્વર્થ્સને** ઘણી સખ્ત થઈ હતી. તે વખતે એવો રીવાજ હતો કે સેજસાજ કપડાં અને તે પણ ઝીણાં પહેરીને બહાર ફરવામાં મોટાઈ ગણાતી. અને આ સ્ત્રી તો ઘણી મગરૂર તથા ટાપટીપને ચાહાનારી હતી, તેથી ઠાઠ કરવામાં બાકી રાખતી નહિ. તેણે નાચ કરાવ્યો તે પછીના રવિવારે સખ્ત શરદીથી પીડાતી હતી તે છતાં, પોતાની નાની છોડી **જેસીના** જેટલી તરૂણ જણાવા માટે ઘણા આનંદથી ફક્ત એકજ બદન અને પાતળું ગવન પહેરીને દેવળમાં ગઈ. તેનો આવો વેશ જોઇને સર્વે હસવા લાગ્યાં, અને મુખ્યત્વે કરીને **જેસીને** તો ઘણુંજ હસવું આવ્યું. પરન્તુ પરિણામે એ હસવાનું ખસવું થઇ ગયું. **મિસિસ બેટસ્વર્થ્સને** ઘાતક શરદી થઇ. બીજા દિવસથી એટલે સોમવારેથી તે ખાટલે પડી અને શનિવારે સ્વધામ પહોંચી.

જેસીને કોઈ મોટા ઉમરાવ સાથે પરણવાનું ઘણું મન હતું; તેથી તેવાની સોબત મળે એવી આશાથી અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે તે આંધળી **મિસિસ ચેવિયટની** પાસે રહેવા ગઈ હતી. ત્યાં તેણે તેની માની શિખામણ પ્રમાણે પોતાના મોટમપણાથી રહેવા માંડ્યું હતું. તેણે પણ પોતાની સાથે રૂ૨૦૦૦૦) એવી સરતથી લીધા હતા કે હવે પછી પોતાના બાપને સતાવવો નહિ. તેના ભાઇઓને માલૂમ પડ્યું કે જે પિતા હેતને લીધે કે ન્યાય પ્રમાણે ન આપતાં ફક્ત પોતાની નબળાઇને લીધેજ મેં માગ્યા પૈસા આપેછે, તેને રીબાવી રીબાવીને પૈસા કઢાવ્યા સિવાય બીજો રસ્તો નથી. થોડા વખતમાં તેઓ ઘણા દુઃખકર્તા થઈ પડ્યા. **આળસુ ઈસાક** શિકારી થયો. શિકારી કૂતરાની એક જોડ તેને જોઇએજ. દરવર્ષે આ કૂતરાઓ માટે રૂ ૨૦૦૦) ખર્ચ થતા. પછીથી તેણે સરતના ઘોડા લેવા માંડ્યા, અને તેમાં પણ થોડાક હજાર ખોયા. તે પૈસા માટે તેને કેદ પકડવામાં આવ્યો અને તેના બાપને તેનું દેવું ભરવાની જરૂર પડી. **ધાંધળિયો બોબ** અને **જંગલી ઉવીલ** ધારવા લાગ્યા કે ઈસાક માટે ઘણા પૈસા ખરચાયછે, અને આપણે માટે બિલકુલે ખર્ચ થતું નથી એ ઠીક

નહિ; તેથી જંગલીઉવીલ લાલાજી થયો અને ધાંધળીઆબોબે કૂકડા લડાવવાનો ધંધો માંડ્યો. પૈસા સંબંધી તેઓની માગણી વારંવારની અને વગર વિચારની હતી. તેઓ હમેશ એજ બાહાનું કાઢતા કે ઈસાકે ઘોડાની સરતોમાં તથા ઘોડાં કૂતરાંમાં પુષ્કળ પૈસા ખરાબ કીધા તે તમે આપ્યા, અને અમને અમારો ભાગ કેમ આપતા નથી! આથી તેમના કર્મમાં પણ ઘણા પૈસા ઉડ્યા. આખરે વૃદ્ધ ડોસા પાસે ફક્ત દસ હજાર રૂપિઆ બાકી રહ્યા. તેણે પોતાની આંખમાં આંસુ આણી પોતાના છોકરાઓને કહ્યું કે 'છેવટે મારે કેદખાનામાંજ રહેવું પડશે!!' આ તેનું કહેલું કોઈએ ગણકાર્યું નહિ, કારણ કે સઘળાઓનું મન ટેબલપર સામે મૂકેલાં આ છેલ્લાં રહેલાં રૂપિઆ દસ હજારનાં નોટપર હતું. જંગલીઉવીલે કંઇક મશ્કરીમાં અને કંઇક ગંભીરાઈથી તે નોટમાંની એક બીંડડી ખેંચી લીધી, અને બોબે તેને અર્ધોઅર્ધ ભાગ વહેંચી આપવાનું કહ્યું. ઉવીલ ઘરમાંથી નાશી ગયો એટલે બોબ તેની પાછળ પડ્યો અને તેઓ પોતાના વંડા આગળ પેટીમલની પેઠે ખૂબ લડ્યા.

જે દિવસે વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડ પોતાના છોકરાઓ સાથે બહાર ફરવા નિકળ્યો હતો, અને ભૂલથી બેટરવર્થસના ઘર આગળ આવી ચઢ્યો હતો, તેજ દિવસે આ બનાવ બન્યો હતો. તેમણે આ ભાઇઓ વચ્ચેની લડાઈ તે દિવસે જોઈ હતી. તે ભાઇઓએ શરમને લીધે એક ક્ષણ માટે એક બીજા સાથે સલાહ બતાવી અને પછી તરતજ તેઓ એકઠા થઈ પોતાના બાપ તરફ ઉતરી પડ્યા. સઘળા આડોશીપાડોશીઓને એમ કહી બતાવ્યું કે 'અમારો બાપ ઘણોજ ઘાતકી અને લોભી છે.' આમ કહેવાનું કારણ ફક્ત એટલુંજ કે તેઓના ઉડાઉપણામાં મદદ કરવાને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને બચાવી રાખેલા પૈસા તે આપી દેતો નહોતો.

જ્યારે તેઓનાં મન આમ એક બીજા સાથે ઊંચાં હતાં ત્યારે ઉવીલને દાણચોરી કરનાર લોકની એક ટોળી સાથે ઓળખાણ થઈ. તે લોકોનું અવ્યવસ્થિત જીવનચરિત્ર જોઈ તેનું મન પણ તેઓ સાથે ભળવાને લલચાયું. તેણે પોતાના ભાઇઓને પોતાની સાથે ઘર છોડીને એડમિરલ ટીપ્સીની ચાકરીમાં રહેવા સમજાવ્યું.

ત્યાં ગયા પછી તેઓની વર્તણુક વધારે ઘાતકી થઈ. તેઓ અવિ-ચારી સાહસિક માણસોની માફક વિચારવા, વર્તવા, તથા જીવવા લાગ્યા. પરિણામ શું થયું તે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. બ્રેન્ડીના એક નાના પીપ માટે પીઠામાં તેઓએ લડાઈ કરી. તેઓનો મિજાજ ત્યાં જતો રહ્યો, અને હોડીમાં બેસતાં તેમણે જે ગુન્હો કર્યો હતો તેને માટે હમણાં તેમને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ મિ. બાર્લોને વકિલ થવા માટે તથા તેઓની તપાસ વખતે સઘળી ગોઠવણ કરવા માટે વિનતિ કરી; પરન્તુ મિ. બાર્લો-એ માથામાં વાગે તેવી ના પાડી. જંગલી ઉવીલ તથા ધાંધળિયો બોબ એ બે જણ ફ્રેન્કલાંડની ગંજી સળગાવી ઘર બાળી મૂકનાર હતા એવું તેણે જેમ્સના મોંથી સાંભળ્યું કે તરતજ તેણે તેઓના ગુન્હા માટે તેઓપર ફરિયાદ માંડવા ફ્રેન્કને સમજાવવા માંડ્યું. તેણે કહ્યું 'પ્યારા ફ્રેન્ક ! જ્યારે તને તેમનાપર ફક્ત વહેમજ આવતો હતો ત્યારે તેઓનાપર ફરિયાદ માંડવાની મેં તને સાફ ના પાડી હતી, અને તારૂં મન ભાગી નાંખ્યું હતું; પરન્તુ હવેતો તું બ્યચિત ફતેહમંદ નિવડીશ, અને થયેલા નુકસાનનો સર્વ બદલો ભરીપૂરી પામીશ' ફ્રેન્કે ઉદાર મનથી જવાબ દીધો કે 'સાહેબજી! એ બનવું અશક્ય છે; કારણ કે મારા ધારવા પ્રમાણે બેટસ્વર્થનું કુટુંબ પાયમાલ થઈ ગયું છે.' મિ. બાર્લોએ કહ્યું 'એ બીનાને લીધે હું તારે માટે ઘણો દિલગીર છું, પરન્તુ હું ધારૂંછું કે સાર્વજનિક ન્યાયને માટે તારે તેઓપર ફરિયાદ માંડવીજ જોઇએ. એવા લોકોને વગર શિક્ષાએ બચી જવાદેવા ઘટારત નથી.' ફ્રેન્કે ઉત્તર વાળ્યો કે "જે ગુન્હાને માટે હાલ તેઓને કોર્ટમાં ઉભા કરવામાં આવ્યાછે તેને માટે તેઓને પૂરતી શિક્ષા થશેજ. તેઓના દુઃખની વખતે હું તે-ઓપર મારૂં અગર મારા પિતાનું વેર વાળી શકતો નથી, અગર તેમ કરવા ખૂશી પણ નથી. ને કદાચ હું તે વેર વાળું તો મારા પિતા ઘણાજ દિલગીર થાય. કારણકે મેં તેમને ઘણીવાર એમ કહેતાં સાંભળ્યાછે "પડ્યાપર કોઈ દિવસ પાટુ મારતા નહિ." મિ. બાર્લો બોલી ઊઠ્યા 'તું ઘણો સારો અને દયાળુ માણસ છે. જે પિતાએ તમારા મનમાં આવા વિચારો ઠસાવ્યા, તથા નીતિના

નિયમો શિખ્યા, તે પિતાને તમે આટલા બધા ચાહો તેમાં કંઇપણ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ આવો પિતા એક સાર્વજનિક ધર્માદાપર ધર્મશાળામાં રહે એ કેટલીબધી દયાની વાત છે! તેં મને કહ્યું હતું કે તે પોતાના છોકરા સિવાય કોઇના આશ્રિત રહેવા ને ખુશી નથી. આ એક તરેહનું અભિમાન છે, પરન્તુ તે અભિમાન પ્રસંશનીયછે; અને એક ઇંગ્રેજ બેટાને યોગ્ય છે. આ બાબત હું તેને માથે દોષ મૂકી શકતો નથી. મારા પ્યારા ફ્રેન્ક! તારા પિતાને કહે કે જેવી રીતે એ તારા પૈસા સ્વીકારે તેવીજ રીતે તારા મિત્રના પૈસા પણ તેમણે સ્વીકારવા જોઇએ. તારી શાખ મારી સાથે એવી તો સારી પડી ગઇછે કે ગમે તે વખતે તારી મરજીમાં આવે ત્યારે તું મારી પાસેથી રૂ૫૦૦૦) લઈ જજે. ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. અત્યાર સૂધી એક કલાર્ક તરીકે તેં જે પ્રમાણિકપણે તથા નીમકહલાલીથી નોકરી ઉઠાવીછે તેથી અર્ધા પૈસા તો વસૂલ થઈ ચૂક્યાછે, અને હવે પછી પણ તું તેવીજ રીતે ઉદ્યોગથી અને ફતેહમંદીથી તારૂં કામ કર્યે જઇશ એવી મને ખાતરી છે તેથી બીજા અર્ધા પણ મને વસૂલ થઈ ચૂક્યા ગણુંછું. એક યા બે વર્ષમાં તું તે વાળી શકીશ. તને તથા તારા પિતાને ખૂશી કરવા માટે ફક્ત અર્ધા પૈસાનું ખત હું તારી પાસેથી લખાવી લઇશ.'

આ મમતાળુ અનુગ્રહથી ફ્રેન્કનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેનું અંતઃકરણ એવું હતું કે મમતા કે દયાથી અત્યંત નમ્ર થઈ જવું. તે ઉપકાર માનવાનું શરૂ કરતો હતો તેટલામાં મિ. બાર્લો વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો 'ચાલ ચાલ, આપણે કાયદા સંબંધી કામ કરવામાં જે વખત કાઢવો જોઇએ તે વખત શું કરવા પોતાની લાગણીઓ બતાવવામાંજ કાઢી નાંખવો. જો આ એક કામ છે તે ઘણી ઉતાવળથી કરવાનુંછે. લગ્ન કરાર તૈયાર કરવાનો છે. કોને માટે હશે તે તારી ધ્યાનમાં આવ્યું?' મન્મથ શહેરમાં ફ્રેન્કને જેટલાં ઓળખાણ હતાં તે સર્વ સંબંધી વિચાર કરી તે કહેવા લાગ્યો; પરન્તુ જ્યારે તેણે સાંભળ્યું કે બે મહિનાપર ફ્રેનીફ્રેન્કલાંડપર જે તરૂણ દેશાઈ મોહિત થઈ પડ્યો હતો તે ફોલિંગ્સબી આ લગ્નકરારમાં વર છે, ત્યારે તે કંઇક વિસ્મય પામ્યો. ફ્રેન્કે તે કરારનો મુસદ્દો

ઘડવા માંડ્યો. જ્યારે તે અને **મિ. બાર્લો** લખતા હતા ત્યારે મિ. **જોસ્યુઆક્રમ્પ** ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ત્યાં આવીને કહ્યું કે '**મિસિસ ક્રમ્પ** ગુજરી ગઈ છે અને તેનું વસિયતનામું ઉઘાડવું છે માટે તમે ત્યાં ચાલો.' આ બિચારી સ્ત્રી ધારવા કરતાં વધારે દિવસ મંદવાડ ભોગવી મરણ પામી હતી. તેના સઘળા મંદવાડ વખતે માંદગીમાં ઉત્પન્ન થતા દરેક તરેહના તુરંગ અને ચિડાઉપણાને **પૅટી** ઘણીજ દ્રઢતા અને ઉદાર સ્વભાવથી સાંખી રહી હતી. જેઓ એમ ધારતા હતા કે **પૅટી** સ્વાર્થને લીધે આવી નોકરી ઉઠાવેછે તેઓના મનમાં એવી ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે તે **મિસિસ ક્રમ્પને** તદન પોતાને વશ કરી લેશે અને તેથી એ ડોસી પોતાની મિલ્કતનો ઘણો ભાગ તેનેજ આપી જશે. જ્યારે તેના મુવા પછી તેનું વસિયતનામું સાંભળવા સઘળા હકદારો એકઠા થયા ત્યારે તેઓ અંદરે અંદર એમ બોલવા લાગ્યા કે 'આપણે વસિયતનામું રદ ગણીશું; તેનાપર ફરિયાદી માંડીશું; જ્યારે વસિયતનામું કર્યું ત્યારે **મિસિસ ક્રમ્પનું** કાળજું ઠેકાણે નહોતું; બેવાર તો તે બેશુધ્ધિમાં પડી હતી; આપણે તે સાબિત કરી આપીશું ને વસિયતનામું ખોટું ઠરાવીશું.'

આવી રીતનો બડબડાટ **મિ. જોસ્યુઆ ક્રમ્પ** કરતો નહોતો. તે એકલો પોતાની લાકડીપર ટેકો દઇને વેગળો છાનોમાનો બેસી રહ્યો હતો. **મિ૦ બાર્લોએ** વસિયતનામાનો સિક્કો તોડ્યો, તે ઉઘાડ્યું અને શું લખ્યું છે તે સાંભળવા આતુર થઇ રહેલાઓને તે વાંચી સંભળાવ્યું. જ્યારે તેઓને માલૂમ પડ્યું કે સઘળો વારસો **જોસ્યુઆ ક્રમ્પને** આપવામાં આવ્યોછે ત્યારે તેઓને ઘણો અચંબો લાગ્યો. આવી રીતે પોતાની મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવાનું કારણ **મિસિસ ક્રંપે** એમ જણાવ્યું કે "હું મરવા પડી હતી તે વખતે મને કોઈ પણ રીતે નહિ સતાવનાર સગો ફક્ત **જોસ્યુઆ ક્રમ્પજ** હતો. મને ખાતરી છે કે તે મારી નિમકહલાલ સદ્‌ગુણી દાસી **મિસ પૅટી ફ્રૅન્કલાંડ** માટે એક ગૃહસ્થને છાજે તેવો બંદોબસ્ત કરશે. આ બાબત તે મારી સઘળી ઇચ્છા જાણેછે તેજ પ્રમાણે વર્તશે. **પૅટીની** મરજીથીજ મેં તેને કંઈપણ વારસો આપ્યો નથી. માત્ર તેના પિતાના ઉપયોગને માટે રૂ૫૨૫) મે જૂદા કાઢ્યા છે."

કોઈપણ તરેહની લાગણી અથવા તર્કવિતર્ક કર્યા વગર વિલ સાંભળવામાં ફક્ત **જોસ્યુઆ ક્રમ્પ** એકલોજ હતો. બાકીમાંનાં કેટલાંક મરનાર બાઈને ઠપકો દેવા લાગ્યાં; તથા કેટલાંક ડાહ્યાં મોં રાખી સભ્યતાની ખાતર, પરન્તુ બળતે પેટે, **મિ૦ જોસ્યુઆ ક્રમ્પને** અભિનંદન આપવા લાગ્યાં. વસિયતનામું કાયદેસર ઘડવામાં આવ્યું હતું, અને સઘળી ખાંચખૂચોનો એવો તો સારો નિકાલ કરેલો હતો કે તે રદ કરાવવાના વિચાર કરનારાંની સઘળી આશાઓપર પાણી ફરી વળ્યું. નિરાશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો સોરબકોર બંધ પડ્યો એટલે **મિ૦ જોસ્યુઆ ક્રમ્પ** ઉભો થયો, અને ત્યાં કેટલાં માણસ હાજર છે તે પોતાની લાકડીથી ગણી જોયું. પછી તે બોલ્યો કે 'અહીંઆં તમે દશ જણછો. ઠીક, તમે દરેક જણ મને ધિક્કારોછો; પરન્તુ તે સંબંધી મારે હમણાં કંઈ બોલવાનું પ્રયોજન નથી. તમારી ખાતર નહિ પરન્તુ મારા પોતાના ભલાને માટે એક ખરા ઈંગ્રેજ વેપારીની રીતભાતને હું અત્યારે પણ વળગી રહીશ. મરનાર બાઈના પૈસાની મારે બિલકુલ જરૂર નથી. વારસો મેળવવાની હાયપીટ કર્યા વગર પ્રમાણિકપણાથી સંપાદન કરેલા મારી પાસે પુષ્કળ પૈસાછે. તે ગરીબ બિચારી મરતી ડોસીને તમે શું કરવા સતાવી ? જો તમે તેની સાથે સારી રીતે વર્ત્યાં હોત તો તમને સારો ફાયદો થાત. પરન્તુ તેનું હવે કાંઈ નથી. તમને દરેક જણને હું રૂ૧૦૦૦૦) આપીશ. તે એવી સરતથી કે તમારે દરેક જણે તેમાંથી પાંચસેં રૂપિઆ પૅટી ફ્રૅંકલાંડને આપવા. મને ખાતરી છે કે તમે એ છોડીને જે અન્યાય આપ્યોછે તે તમને બરોબર સાંભરતો હશેજ.' **મિ૦ ક્રમ્પ** ઉપર હવે ઉપકાર કરવો એ અગત્યનું છે એમ ધારી પૅટીને ન્યાય આપવામાં તેઓ એકબીજા સાથે હરિફાઈ કરવા મંડ્યાં. કેટલાંકે કહ્યું એને માટે તો અમને લેશમાત્ર પણ શક નહોતો. કેટલાંકે એમ કહ્યું કે એમાં અમારો દોષ નહોતો; કારણ કે અમે પેલી ખટપટિયણ **મારથાના જૂઠા કહેવાપર ભરોંસો રાખ્યો હતો. આખરે દરેક જણે દસ દસ હજાર રૂપિઆ કબૂલ રાખ્યા, અને પૅટીના સદ્ગુણ માટે જાણે પાંચસેં પાંચસેં રૂપિઆનો કર ભરતાં હોય તેમ તેને ગણી આપ્યા.**

પાંચ હજાર રૂપિઆ મળવાથી પૅટી બોલી કે 'અરે મારા

વહાલા પિતા! હવે તમારે કોઇપણ દિવસ ધર્મશાળામાં રહેવું પડશે નહિ. આવતી કાલે મારી જીંદગીમાં મારે અત્યાનંદનો દિવસ થઈ પડશે.' પોતાનાપર ઉપકાર કરનાર **મિ૦ ક્રમ્પ** તરફ જોઇને કહ્યું કે 'મારે તમારો ઉપકાર શી રીતે માનવો તેની મને સૂઝ પડતી નથી.' તે નિખાલસ મનના માણસે કહ્યું કે મને મનગમતો અને યોગ્ય ઉપકાર તો તું માની ચૂકીછું. હવે એ સંબંધી વાતચિત આપણે બંધ કરો,'

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જે વખાણ ડાહ્યા અને સદ્ગુણી મનુષ્યો તરફથી મળેછે તે વખાણથી થતો આનંદ સર્વોત્તમ છે.

મિ૦ ક્રમ્પની આજ્ઞાને અનુસરીને પૅટીએ તેને એકે શબ્દ કહ્યો નહિ. પોતાના સુભાગ્યની ખૂશખબર પોતાના ભાઈ ફ્રેન્કને તથા પોતાના આશક **મિ૦ મેસનને** કહેવા તે ઘણી ઇંતેજાર હતી. તેઓને તરતજ મળવાની આશાથી તે **મિ૦ બાર્લો** સાથે **મન્મથ** શહેરમાં આવી. ઓફિસમાં ગઈ ત્યાં **મિ૦ બાર્લોએ** તેને કહ્યું કે 'એક લગ્ન સંબંધિ કરારનો મુસદો ઘડી કહાડવા માટે તારો ભાઈ કેટલાંક કાગળીઆં તપાસવામાં ગુંથાયો છે. તે પોતાનું કામ કરી રહે ત્યાં સુધી તું તારી ખૂશખબર તારી પાસેજ રાખજે; નહિતો એક દિવસે જેમ અમારા મિત્ર **મિ૦ મેસને મિસિસ ક્રમ્પનું** વસિયતનામું લખવામાં ભૂલો કરી હતી તેમ તે પણ ભૂલો કરશે. (પછી જરીક મોં મલકાવીને કહ્યું) **પૅટી ફ્રેન્કલાંડ!** મારા ગુમાસ્તાઓ પાસે જવાની મારે તને નાજ પાડવી જોઇએ. કારણ કે તેઓ તને દૂરથી જુવેછે એટલેજ પોતાના કામમાં ભૂલો કરવા માંડેછે.'

મિ૦ બાર્લોએ પૅટીને આ પ્રમાણે કહ્યું, પરન્તુ **મિ૦ બાર્લો** વિલ વાંચવા ગયા પછી તરતજ **ફ્રેન્કને** તો **બેટસ્વર્થ્સના** છોકરાઓના કેસ વખતે હાજર રહેવાને ન્યાયાધિશે બોલાવી મંગાવ્યો હતો.

આ ભાગ્યહિન જુવાનોને માલૂમ પડ્યું હતું કે તેમણે **ફ્રેન્કના** પિતાની ઘાસની ગંજી બાળી નાંખી હતી તે તેના જાણવામાં

આવ્યા છતાં તેણે કામ ચાલાવ્યું નહોતું. આથી તેઓએ ફ્રેન્કની ભલમનસાઇપર આધાર રાખી તેમની વર્તણુક સંબંધી સારો વિચાર કોર્ટમાં જણાવવાની તેને ભલામણ કરી. ઉવીલે કહ્યું 'પ્રિય ફ્રેન્ક! વિચાર કરો કે તમારા જેવાનો ફકત એકજ સારો શબ્દ અમારા જેવાના હકમાં કેટલો બધો લાભકર્તા થઇ પડશે! તમે કેટલા બધા વર્ષ સૂધી અમારા પડોસી હતા! જો તમે માત્ર એટલુંજ કહો કે 'આ છોકરાએને મેં કદી જંગલી, આળસુ, અને ધાંધળીયા જોયા નહોતા' તો કેવું સારૂં થાય! કેમ એમ કહેશોજ કની? ફ્રેન્કે કહ્યું 'મારાથી એમ કેમ કહેવાય?' તેમ છતાં કદાચ હું એમ કહું તો તે કોઇ માને નહિં, કારણ કે તમારા ગુણદોષ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. માટે મને માફ કરો. આવી વખતે હું તમને ઠપકો આપવા ઇચ્છતો નથી, પરંતુ સઘળા લોકો જાણેછે કે તમને જંગલીઉવીલ, ધાંધળીયોઑય અને આળસુઇસાક એમજ સૌ કહેતા.' બેટસ્વર્થસનો જે વકિલ હતો તે બોલી ઉઠ્યો કે 'અહિયાંજ પંચાત છે. ખૂલી કોર્ટમાં આ વાત બહાર પડશેજ અને ન્યાયાધિશ વગેરે એનાપર ઘણું વજન રાખશેજ.' વૃદ્ધ બેટસ્વર્થે કહ્યું 'અરે મિ. ફ્રેન્ક! મિ. ફ્રેન્ક! અમારાપર રેહેમ નજર રાખ. આ મારા છોકરાની તરફેણમાં બોલજે, ઘડપણના વખતે મારે મારા છોકરાઓને આવા કેસની અંદર કોર્ટમાં અપરાધી તરીકે ઉભા કરેલા જોવા એ મને કેટલું શરમ ભરેલું છે! અને જો કદાચ તેઓને દેશનિકાલ કરવામાં આવે તો પછી બાકીજ શું રહ્યું! અરે ફ્રેન્ક? તું એમને માટે જેમ કરી શકે તેમ કરજે. તારો સ્વભાવ જન્મથીજ ભલમનસાઇનો છે. તું ઘણો ડાહ્યો છોકરો છે.'

આ દુઃખી પિતાની આજીજી અને આંસુથી ફ્રેન્કના મનમાં ઘણું લાગ્યું; પરંતુ તેનો સારો સ્વભાવ એવો નહોતો કે તેને જૂઠું બોલવા માટે હા પડાવે. તેણે કહ્યું કે 'આ કેસની વખતે તેઓના લાભમાં બોલવાનું મહેરબાની કરીને મને કહેશો નહિ. તેઓને લાભકર્તા થઇ પડે તેવું મારાથી કશું કહેવાવાનું નથી. મારાથી તેમને લાભ કરતાં હાનિ વધારે થશે.' ફ્રેન્કે આમ કહ્યું તે છતાં પણ તેઓના મનમાં એમ હતું કે અણીના વખતે તેનો સારો સ્વભાવ

તેના પ્રમાણિકપણાને દબાવી દેશે, ને તે લાભમાંજ બોલશે. આથી તેને કોર્ટની રૂબરૂ બોલાવવામાં આવ્યો.

સાક્ષિદાર તરીકે ખડો કર્યા પછી બેટસ્વર્થ્સના વકિલે તેને પૂછ્યું કે કેમ સાહેબજી ! તમે આ બંધવાઓના લાભના સાક્ષી છો ? હું ધારૂંછું કે તમે તેમને તમારા બચપણથી ઓળખોછો. તમારી ચાલચલગત એવી છે કે તમે જે કંઈ આ બંધવાઓના લાભમાં કહેશો તેથી ન્યાયાધિશ અને પંચ (જ્યૂરી)ને ઘણી સારી અસર થશે. ફ્રેન્ક શું કહેછે તે સાંભળવાની આશાથી સઘળા ચૂપ રહી ગયા. પોતાના પડોસી તથા બાળસ્નેહીઓના લાભકર્તા થઈ પડવાની આશા, અને પોતે જે ખરેખરૂં જૂઠું જાણેછે તે કહેવાની બીક, એ બેની વચ્ચે એનું મન એવું તો હિલોળે ચડ્યું કે તેનાથી એકે શબ્દ બોલાયો નહિ; પરંતુ તેની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ વહેવા માંડ્યાં. જ્યૂરીમાંથી એક જણે બીજાઓને કહ્યું કે આ પૂરાવો બંધવાઓની તદન વિરૂદ્ધ છે !!

ન્યાયાધીશે આખરે તેઓને અપરાધી ઠરાવી દેશનિકાલની શિક્ષા ફરમાવી.

જ્યારે ન્યાયાધિશ ઉપરની શિક્ષા ફરમાવતો હતો ત્યારે વૃદ્ધ બેટસ્વર્થ્સને કોર્ટમાંથી ઉચકી જવામાં આવ્યો, કારણ કે તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો હતો. અગર જો કે તેના છોકરાઓ તેની સાથે ઘણીજ ખરાબ રીતે વર્ત્યા હતા તથાપિ તેઓનાં અપમાન અને નાશની સ્થિતિ તેનાથી જોઈ શકાઈ નહિ. માતાપિતાનું હેતજ એવું હોયછે. તેઓ છોકરાં માટે ગાંડાઘેલાં થઈ જાયછે. પિતા પોતાની જીંદગીપર્યંત વૈતરૂં કરી, ગમે તેવાં સંકટ સહન કરી, અને પેટે પાટા બાંધી લૂખુંપાખું ખાઈ પૈસા એકઠા કરેછે તે પોતાનાં છોકરાં માટેજ. છોકરાં નાનાં હોયછે ત્યારે માબાપ લાડકોડથી તેમને ઉછેરેછે, તેમને માટે પૈસા ખરચેછે, તેમના સુખને માટે પોતે અસહ્ય દુઃખ વેઠેછે, તેઓ માંદાં થાયછે ત્યારે તેમનો જીવ બહુ બળેછે અને તેમને સાજાં કરવા માટે ઘણી ઘણી વિપત્તિઓ વેઠેછે, તે સઘળું તેમની રળેલી બાજરી ખાવાની, કે ઘડપણમાં તેઓ સુખ આપશે એવી આશાથી કાંઈ કરતાં નથી; પરંતુ તેઓ મોટાં થાય,

સારૂં નામ કાઢે, પોતાનું ઘર માંડી રહે, દુનિયામાં જન્મ્યાનું સાર્થક કરે, તથા ભાંડુઓને સુખરૂપ થઈ પડે તેવીજ આશાથી તેટલું કરેછે. બચપણમાં માબાપ આટલું કરે તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું કદાચ ન ગણીએ, તથાપિ છોકરાં મોટાં થાયછે અને તે પોતાનું ઘરબાર માંડી છોકરાં છૈયાં સાથે જૂદાં રહેછે, તોપણ તેઓનાપર તેમનું હેત તેવુંજ રહેછે; તેઓ ગમે તેટલાં મોટાં થાય તોપણ પોતે તેમને છોકરાંજ ધારેછે તે સઘળું તેમના સ્વાભાવિક નિર્મળ પ્રેમને લીધેજ. જો કોઈ છોકરૂં જન્મની કે પછીની કાંઈ ખોડથી પીડાતું હોય તો તેની પણ તેટલીજ બલ્કે તેથી પણ વધારે સંભાળ લેછે. પરભાર્યા મનુષ્યને કદાચ એવા છોકરા માટે કંટાળો ઉત્પન્ન થાય, પરન્તુ માબાપને તો તે વહાલુંજ હોયછે. છોકરાં મોટપણે સારાં નિવડે ત્યારે તેઓનાપર હેત હોય તેમાં તો શી નવાઈ, પરન્તુ તેઓ દુર્ગુણી નિવડેછે, કુમાર્ગે ઘસડાઈ જાયછે અને લોકના ધિક્કારમાં આવેછે ત્યારે પણ તેમના તરફ તેટલોજ પ્રેમ રહેછે. આવાં છોકરાં અગર જો કે પોતાનાં માબાપને ધિક્કારે છે, તેમના સામું બોલેછે, માર મારે છે, તથા હરેક રીતે વૃદ્ધાવસ્થાની વખતે તેમને દુઃખરૂપ તથા દુશ્મન જેવાં થઈ પડેછે, તથાપિ તે છોકરાંના સંકટની વખતે, માબાપ પોતાનાપર ગૂજારેલો જૂલમ, કૃતઘ્નપણું વગેરે સર્વ વીસરી જઈ, તેમને બાળકજ ગણી પોતાનું તન મન અને ધન તેમનું ભલું કરવા માટે ખૂવાર કરેછે, ગમેતેવી વિપત્તિ માથે વહોરી લેછે, તથા ગમેતેમ કરી તેમને સંકટમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કરેછે. આજ માબાપના પ્રેમની ખૂબી છે! એ પ્રેમ જેણે અનુભવ્યો હોયછે તેજ જાણી શકેછે; ને તેવું આપણે આ બેટસ્વર્થસના સંબંધમાં જોયું. અગર જો કે વૃદ્ધ બેટસ્વર્થસને તેના દરેક છોકરાએ હદ ઉપરાંત દુઃખ દીધું હતું, તેઓ તેનાથી તદ્દન છૂટા પડી કુમાર્ગે ઘસડાઈ જઈ લુચ્ચા, બ્યસની, જુગારી, તથા આખરે આવું ક્રૂર કર્મ કરનારા નિવડ્યા હતા, તથાપિ તેનું મન તેઓ તરફ પ્રથમના જેવુંજ હતું. તેવીજ પ્રેમાળ દૃષ્ટિથી તે તેમના તરફ જોતો હતો, તથા છેવટે તેમને માટેજ અહિં બેશુદ્ધ થઈ ગયો હતો. દુર્ગુણી છોકરાઓને વાજબી શિક્ષા થઈ તે પણ તેનાથી ખમાઈ નહિ, કારણકે તે

પિતા હતો. છોકરાના દુર્ગુણ પણ તેને નાના ભાસતા હતા અને તેથીજ તે બેશુદ્ધ થઇને પડ્યો હતો.

જ્યારે તે (મિ. બેટસ્વર્થ્સ) શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે ફ્રેન્કને ટેકો દેઇને કોર્ટની સામેની પત્થરની પાટલીપર પોતે બેઠેલો છે. ગામના ઘણા માણસો તેની આસપાસ ટોળે મળ્યા હતા. બીજા લોકની કંઇપણ બીક કે દરકાર ન રાખતાં પોતાની મનોવૃત્તિને અનુસરીને નિરાશાથી તે બોલ્યો કે 'મારા ઘડપણના વખતમાં મારી પાસે એકે છોકરૂં રહ્યું નહિ! મારા છોકરાઓ તો દુનિયામાંથી નીકળીજ ગયા; પરન્તુ મારી છોડીઓ ક્યાંછે ?! આવી વખતે તેઓ પોતાના વૃદ્ધ પિતાની પાસે કેમ આવી નથી ?! શું તેમના મનમાં સ્વભાવિક પ્રીતિ નથી ? ખરેખર નથીજ ! ? ખરૂં પૂછાવો તો તેઓને મારે માટે શાની પ્રીતિ હોય ? જ્યારે તેઓ નાની હતી ત્યારે મેં તેમની બિલકુલ સંભાળ લીધી નહિ; તેથી મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓ મારી સંભાળ નથી લેતી તેમાં કંઇ વિસ્મય થવા જેવું નથી ! ખરેખર ! મારા ભલા પડોસી ફ્રેન્કલાંડનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય હતું. યોગ્ય રીતે તેણે પોતાનાં છોકરાંને કેળવ્યાં તેનાં રૂડાં ફળ હાલ તે ભોગવે છે. અને મારા છોકરાની કેવી દુર્દશા થઇ!! તેમણે મારાં ધોળાં પળીઆંમાં ધૂળ નાંખી આવી રીતે મને મરણ પથારીમાં સૂવાડ્યો છે !!' પછી તે ડોસો છાતીફાટ રડવા લાગ્યો. આસપાસ જોઈ પોતાની છોડીઓ માટે તે કહેવા લાગ્યો કે 'તેઓ આ ગામમાંજ છે અને મારી પાસે આવતાં તેમને ઘણી મેહેનત પડે તેમ નથી. જેમણે પ્રથમ કોઈપણ દિવસ મને જોયલો નહિ તેવા અજાણ્યા માણસોને પણ મારી દયા આવે છે, પરન્તુ મારાં પોતાનાં ફરજંદોને મારે માટે બિલકુલ દયા નથી !! અરે ! તેઓમાં એકબીજાને માટે પણ દયા નથી ! પોતાના ભાઇઓને થયેલી શિક્ષાની તે છોડીઓને ખબર પડી હશે ?! અરે ! તેઓ ક્યાં છે ? જસીએ તો આ વખતે મારી પાસે જરૂર હાજર રહેવું જોઇએ, કારણ કે હમેશાં હું તેનાપર વધારે પ્રીતિ રાખતો !!'

જેસીનું શું થયું હતું તે જાણનાર કેટલાક માણસો ત્યાં ઊભા હતા, પરંતુ આવા દુઃખદાયી સમયે તેની ખબર કહેવા તેઓ ખુશી

નહોતા. આગળમાછળ વીંટલાઈ વળી જોનારમાં મિસિસચેસ્પિયટના બે ચાકરો હતા. તેમાંના એકે ફ્રેન્કના કાનમાં કહ્યું કે 'તમે આ વૃદ્ધ માણસને ગમેતેમ ફોસલાવી સમજાવી તેને ઘેર મોકલો, અને એ પોતાની છોડીઓ માટે કંઈપણ ખબર ન પૂછે તેવું કરો; કારણકે તેમના સમાચાર સાંભળીને તે વિશેષ દુઃખી થશે.' આથી ફ્રેન્કે તે ડોસાને તેને ઘેર જવા સમજાવ્યો, તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેને દીલાસો દીધો. તે દુઃખી ડોસો બોલ્યો કે 'આ દુનિયામાં હવે મારે માટે કંઈપણ સુખ રહેલું નથી! અરેરે ખરાબ છોકરાં કેવાં દુઃખરૂપ થાયછે?!! મારાં છોકરાંએ મારા હૃદયને કારી ઘા માર્યો છે. પણ અરે! તેમાં મારોજ દોષ છે! તેઓ નાનાં હતાં ત્યારે મેં તેમની કંઈપણ સંભાળ લીધી નથી. અને હવે હું ઘરડો થયોછું ત્યારે તેઓ મારી ખબર લેતાં નથી!! ખેર; પરન્તુ કોઈ કહો કે મારી છોડીઓનું શું થયું તે કોઈને માલૂમ પડ્યુંછે કે નહિ!' ફ્રેન્કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉડાવી દઈને કહ્યું કે 'આજની રાત તમે નિશ્ચિંત ઊંઘો; કારણ કે તેથી તમારા મનની દિલગીરી અને તર્કવિતર્ક ઓછાં થશે.' શોક તથા દિલગીરીથી તે તદ્દન થાકી ગયો હતો તેથી આખરે તે એક તરેહની બેશુદ્ધિમાં પડ્યો. તેને ઊંઘ તો ભાગ્યેજ કહી શકાય. પોતાના શેઠ મિ. બાર્લોનું કામ તૈયાર કરવા માટે ફ્રેન્કને પોતાને મુકામે વેળાસર જવાની જરૂર પડી. જે દુઃખમય દેખાવને તે દયાદ્રષ્ટિથી જોઈ શકે પરંતુ તેનો છૂટકો કરી શકે નહિ તેવા દેખાવથી દૂર થવાથી તે ઘણો ખૂશી થયો.

વાંચનારને યાદ હશે કે ફ્રેન્ક અગાઉ જેસી ઉપર મોહિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો હતો; પરંતુ પોતાના પિતાની શીખામણથી એ વિચાર માંડીવાળી એ ઉદ્ધત છોકરી સાથેનો સઘળો સંબંધ તેણે ત્યાગ કર્યો હતો. એમ કરવાથી ફ્રેન્ક ભવિષ્યની ઘણી ભારે આફતોથી બચી ગયો. કેટલાક તરૂણોને છળભેદથી છેતરી,આખરે તે ખરેખરી ફસાઈ પડી. છેવટે એક સાધારણ સારજન્ટની સાથે પ્યારમાં પડી. તેની સાથે આજ સવારે તે નાશી ગઈ. આ સારજન્ટ તેનાપર કાંઈ પ્યાર રાખતો નહોતો. પરંતુ તેના ૨૦૦૦૦ રૂપિઆ પડાવી લેવા માટે ઉપરથી વહાલ બ-

તાવતો હતો. તે એટલો બધો અવિચારી તથા ઉડાઉ હતો કે 'પૈસા મળે તો પરણવું, નહીં તો કેદમાં જવું' એવો તેણે ઠરાવ કર્યો હતો. આવા માણસ સાથે નાશી જઈ લગ્ન કરવામાં કંઈપણ શુક્રવાર થવો મુશ્કેલ હોયછે. તેમ જેસીને પણ અંદર અંદર વઢવાડ થવા લાગી તથા એકબીજાથી મન ઊંચા રાખી જાણે તેઓને ઘરમાં રહ્યા છતાં કાંઈપણ સંબંધ નથી એમ વર્તવા લાગ્યાં. જેસીના પૈસા પૂરા થયા એટલે તેઓને અજાને ને દાંતને પણ વેર થયું ને દુષ્ટાચરણથી વર્તી પોતાની અપકીર્તિમાં વધારો કરતીજ ગઈ.

સેલીને આ વખતે તેના પિતાનું કે ભાઈઓનું કંઈપણ ભાન નહોતું. તે તો પોતાના આશક સાથે લગ્ન સંબંધી લડાઈમાં ગૂંથાઈ હતી. મિસીસ ક્રમ્પે ઓળખી ના કહ્યાછતાં કેપ્ટન ફ્લુમિંગટનને તેના ઓરડામાં મોકલનાર સેલી હતી એ વાત અગાઉ આવી ગઈ. અને ફ્લુમિંગટનને એ બાઈએ કંઈપણ વારસો આપ્યો નહિ એ પણ આપણે વાંચ્યું. આથી ચીડાઇને તેણે સેલીને કહ્યું કે 'તારે લીધે મારે એક સારો વારસો ખોવો પડ્યો.' આ તોહમતથી ગુસ્સે થઈ સેલીએ ના બોલાય તેવા શબ્દોમાં તેનો ઉત્તર વાળ્યો. આ વાક્યુદ્ધ એટલે સૂધી વધી પડયું કે આખરે કેપ્ટને સોગન ખાધા કે 'કોઈ જંગલી સ્ત્રી સાથે પરણીશ, પરંતુ તારા જેવી શંખણીને મરણાન્તે પણ નહિ પરણું!' આ પ્રમાણે તેના સંબંધનો છેડો આવ્યો, તેથી સોસિસેલીનાં ઓળખીતાંને ઘણી રમુજ થઈ પડી. તેના ખરાબ સ્વભાવને લીધે સઘળાં આડોસીપાડોસી તેને ધિક્કારતાં હતાં; તેથી કેપ્ટનના સંબંધમાં સેલીને નિપજેલી નિરાશા વધારવાને તેઓ દ્વેષબુદ્ધિથી તેની મશ્કરી કરતાં; અને ઘણીખરી વખતે એમ કહેતાં કે 'પ્યાર કે પૈસા માટે હવે તેને કોઈ પણ વર મળવાનો નથી.' બન્નેની વચ્ચે સલાહ સંપ કરવાને માટે જે જે દરખાસ્તો કરવામાં આવી તે સઘળી દરખાસ્તોપર મિ. ફ્લુમીંગટને બિલકુલ ધ્યાન આપ્યું નહિ. આ કર્કશાથી છૂટવાને લીધે તે ઘણો ખૂશી થયો. આપણા વાંચનારે એનું શું થયું તે જાણવાની બહુ જીજ્ઞાસા નહીં રાખતા હોય એમ ધારી કાળના સપાટામાં તેને રઝળતો મૂકી આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ.

હવે આપણે **મિ. બાર્લોની** ખબર લઇએ. આપણે એના વિષે છેલ્લું વાંચ્યું ત્યારે તે **મિ.ફોલિંગ્સબીના** લગ્ન કરારની ગોઠવણ કરવામાં ગૂંથાયો હતો. જ્યારે સઘળો કરાર બરોબર ઘડાયો ત્યારે તે સઘને તેણે ફ્રેન્કને **મિ. ફોલીંગ્સબી** પાસે મોકલ્યો. આ વખતે **મિ. ફોલીંગ્સબી** એકલોજ હતો. તેણે ફ્રેન્કને કહ્યું 'આવો બેસો. મેં તમને કોઈ દિવસ જોયા નથી, તથાપિ તમારા નામથી હું બરોબર માહિતગાર છું. તમે ફ્રેની ફ્રેન્કલાંડના એક ભાઈ છો. તમારી એ માયાળુ બેન ઘણી સ્વરૂપવાન અને સદ્‌ગુણી તરૂણી છે, અને તમે તેને માટે મગરૂર થાઓ તેમાં નવાઈ નથી. મારાપર તેનો ઘણોજ ઉપકાર થયેલો છે.' આટલું બોલી તેણે **મિસિસ હન્ગરફોર્ડને** ત્યાં જે જે બન્યું હતું તે સઘળું ફ્રેન્કને વિસ્તાર સહિત કહ્યું; અને છેવટે જણાવ્યું કે 'તમને અગર તમારા કુટુંબને કંઈપણ લાભકર્તા થઈ પડવાથી મને બેહદ સંતોષ ઉત્પન્ન થશે. માટે મને કહો કે હું તમારે માટે શું કરૂં? ફ્રેન્ક કંઈપણ ઉત્તર આપ્યા વિના નીચું જોઈ બેસી રહ્યો. તેણે વિચાર્યું કે 'મારા વૃદ્ધ પિતાને તેના ક્ષેત્રમાંથી કાઢી મૂકી આ ગૃહસ્થે અગર તેના મુનીમે જે અન્યાય ગૂજાર્યો હતો તે અન્યાય તેણે યાદ લાવવો જોઇએ.' જ્યાં પોતાને માટે ન્યાય માગવાનો હતો ત્યાં કોઈપણ તરેહની મહેરબાની માગવી એ ફ્રેન્કના ઉમદા સ્વભાવને ઘણું નિરર્થક લાગ્યું. ખરી રીતે જોતાં **મિ. ફોલિંગ્સબીએ** પોતાનો વહિવટ પોતાના મુનીમને સોંપી દીધો હતો; અને પોતાના ખેડુતોનાં કામકાજ તથા નામઠામ વીગેરેની તેને ઘણીજ થોડી માહિતી હતી. આ વખતે તેને લેશમાત્ર પણ ખબર નહોતી કે ફ્રેન્ક એ તેના એક જૂનામાં જૂના અને હોંશિયાર ખેડુતનો છોકરો છે. તેને માલૂમ નહોતું કે પોતાના મુનીમના અન્યાયને લીધેજ વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડને એક ધર્મશાળામાં રહેવાની જરૂર પડીછે. તેથી ફ્રેન્ક નિસ્પૃહી રહી ચૂપચૂપ બેશી રહ્યો. તે જોઈ **મિ. ફોલિંગ્સબી** અચંબો પામી વારે વારે તેને પૂછવા મંડ્યો. આખરે તેને સઘળું માલૂમ પડ્યું અને બધું સાંભળીને તે ઘણો લજવાયો તથા આશ્ચર્ય પામ્યો. તે બોલ્યો કે 'તમારા પિતાને આટલું બધું દુઃખ પડ્યું તેનું કારણ શું મારી બેકાળજીજ છે? તમે કહોછો ત્યારે મને યાદ આવેછે કે

જ્યારે હું આસ્કોટની સરતો રમવા જતો હતો ત્યારે માથે સુંદર ધોળા વાળવાળો એક વૃદ્ધ માણસ કંઈ કામ સારૂ મને મળવા આવ્યો હતો. એજ તમારા પિતા હતા કે શું? 'મારે હમણાં ઉતાવળ છે ને મારો મુનીમ મિ. ડીલ જે રીતસર હશે તેજ કરશે' એવું મેં તેમને કહેલું મને હાલ યાદ આવે છે. આ બાબતમાં મેં મોટી ભૂલ થાપ ખાધી છે. મુનીમપર મેં વિશ્વાસ મૂક્યો હતો તેનું ફળ મને મળી ચૂક્યું છે. પણ ઈશ્વર કરે તે સારૂંજ કરે. હવે મારૂં સઘળું કામ હું મારાજ હાથમાં રાખીશ. હવે મારા કામ પાછળ મંડવાનો મારો વિચાર છે. ઘોડા, ગાડી, સરતો વિગેરેમાં હવે મારૂં મન ગોઠતું નથી તેમ ગોઠવાનું પણ નથી. દરેકનો સમય હોયછે. હવે મારો ઉન્મત્ત મિજાજ ઠેકાણે આવ્યો છે. હું એવુંજ ઈચ્છું છું કે મારા અવિચારીપણાથી મારા સિવાય બીજા કોઈને હાનિ ન થઈ હોત તો ઘણું સારૂં થાત. હવે જે કંઈ હું કરી શકું તે એજ કે પાછળ થઈ ગયેલાનો મારે બદલો વાળવો. પ્રથમ તમારા પિતાની બાબતજ હાથમાં લઈશું. સુભાગ્યે મારી પાસે તેમ કરવાનાં સાધન છે. તમારૂં ક્ષેત્ર મારી પાસે પાછું આવ્યુંછે, તે કાલે તમારા પિતાને સોંપવામાં આવશે. વૃદ્ધ બેટવર્થ્સ હમણાંજ તે ક્ષેત્ર મને પાછું સોંપવા આવ્યો હતો. તેની પાસે સાંથના ઘણા પૈસા લેણાછે, પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે તેણે એ જગોપર એક સુંદર ઘર બાંધ્યું છે, તેથી તમારા પિતાના ભલાને માટે હું ઘણોજ ખૂશી થાઉંછું. તેમને કહો કે એ ઘર તથા ક્ષેત્ર તમને આપવામાં આવશે. મારા નામથી તમને જે અન્યાય આપવામાં આવ્યો છે તેનો બદલો વાળવા હું ઘણોજ ઉત્સુક છું.'

આથી ફ્રેન્ક એટલો બધો ખૂશી થઈ ગયો કે ઉપકારનો એકે શબ્દ તે બોલી શક્યો નહિ. આ ખૂશખબર પોતાની બેનોને જાહેર કરવા તે મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ગયો. અને બીજે દિવસે તેઓ પોતાના પિતાને મળવાનાં હતાં તેથી સઘળાંએ તે વખતે ત્યાં હાજર થવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બીજે દિવસે સવારમાં દરેકજણ પોતપોતાના શેઠ શેઠાણીની રજા લઈ સારા કપડાં પહેરી, પોતાનું ઉપાર્જીત કરેલું સાથે લઈ, પોતાના

પિતાને ધર્મશાળામાંથી મુક્ત કરવાની આશાએ હર્ષસહિત એકઠાં થઈ સઘળાં ત્યાં જવા ચાલી નીકળ્યાં. જ્યારે પોતાનાં પ્રિય છોકરાંનો અવાજ કાને પડ્યો ત્યારે વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડ પોતાના નાના બાગમાં કામે વળગેલો હતો. ફેની ! પેટી ! જેમ્સ ! ફ્રેન્ક ! મારાં વહાલાં છોકરાં! તમે ભલે આવ્યાં ! મને માલૂમજ હતું કે તમે તમારા વૃદ્ધ પિતાની ખબર લેવા આજ અત્રે આવશો; તેથી તમને આવકાર આપવાને આ છડીઓ હું તૈયાર કરતો હતો. પરન્તુ આ ધર્મશાળામાં આવતાં તમને શરમ ન આવી તે જોઈ હું વિસ્મય પામુંછું ! મારાં ડાહ્યાં છોકરાં ! તમારે માટે હું ઘણો મગરૂર થાઊંછું. ખરેખર ! શરીરે આવાં સારાં મારી આખી જીંદગીમાં મેં તમને કોઈ પણ દિવસ જોયાં નહોતાં.'

ફ્રેન્કે ઉત્તર વાળ્યો 'પિતાજી ! તમે કોઈપણ દિવસ અમને સઘળાંને એકજ વખતે આટલાં બધાં સુખી નહિ જોયાં હોય તેથી તમને આમ લાગતું હશે. તમે હવે આ તમારા લતાગૃહમાં બેસો. અમે સઘળાં તમારા પગ પાસે આ નીચેના ઘાસપર બેસીશું અને અમારે જે જે વિતકવાત તથા શુભ સમાચાર કહેવાના છે તે સર્વ કહીશું.' તે વૃદ્ધ ડોસાએ પૂર્ણ આનંદથી કહ્યું કે 'મારાં વહાલાં છોકરાં ! મારા સંબંધમાં તમારી મરજીમાં આવે તેમ કરો અને તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું. તમને સર્વને આટલાં બધાં આનંદમય તથા સુખી થઈ મારી આસપાસ વિંટળાઈ વળેલાં જોઈ મારૂં હૃદય આનંદના ઉભરાઓથી છલકાઈ જાયછે !' આટલું કહી તે ડોસો લતાગૃહમાં બેઠો અને તેનાં છોકરાં તેના પગ પાસે નીચે બેસીને પોતાનું વૃત્તાન્ત કહેવા લાગ્યાં. પ્રથમ પેટીએ પોતાની હકીકત કહી. ત્યારબાદ અનુક્રમે ફેનીએ, જેમ્સે તથા ફ્રેન્કે પોતાની સર્વ વાત કરી. જ્યારે સઘળાં પોતાની ટુંકી ટુંકી વાત કહી રહ્યાં ત્યારે તેમણે પોતાના સદ્વર્તનથી છૂટક છૂટક ઉપાર્જીત કરેલું દ્રવ્ય એકઠું કરી પોતાના પિતાને આપ્યું. આનંદાશ્રુ વહેતે ચહેરે ફ્રેન્કલાંડે કહ્યું "મારાં પ્રાણપ્રિય છોકરાં ! આ આનંદ મારા ધારવા કરતાં ઘણોજ વધારે છે. મારી આખી જીંદગીમાં આટલો બધો આનંદ તેમ સુખ મને મળ્યાં નહોતાં ! મારી મનોવૃત્તિ આ વખતે કેવા

પ્રકારની છે તથા આ વખતે મારૂં હૃદય કેવું પ્રફુલ્લિત થાયછે તે તમારા જેવાં છોકરાંના માબાપ સિવાય બીજું કોઈ કળી શકશે નહિ!! દુનિયાદારીમાં તમારી ફતેહ જોઈ મને દશઘણો આનંદ થાયછે, કારણ કે એ સઘળું તમારા સદ્‌વર્તનને લીધેજ છે!" બધાં છોકરાં એકે અવાજે બોલી ઉઠયાં કે 'નહિ! નહિ! વહાલા પિતા! એમ કાંઈજ નથી! અમારી ફતેહ તમારે લીધેજ છે! જે જે અમારી પાસે છે તે સર્વ તમારે લીધેજ છે; એટલે અમારી બાલ્યાવસ્થામાં તમે અમારી જે રૂડીસંભાળ લીધેલી છે તે સંભાળને લીધેજ અમે આવી સ્થિતિએ પહોચ્યાં છીએ. જો તમે અમારા કલ્યાણ તરફ એટલી નજર ના રાખી હોત અને અમને સારી કેલવણી ના આપી હોત તો અમે લેશમાત્ર પણ સુખી થાત નહિ. ગરીબ બ્રેટર્સ!!'

આવી વાત ચાલતી હતી તેટલામાં ભલી દાસી હાના દોડતી દોડતી ત્યાં આવી. આ દાસી નિમકહલાલીથી વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડની પાસેજ રહી હતી. તે ઘણીજ ઝડપથી દોડતી દોડતી બાગમાં આવી હતી. જ્યારે તે લતાગૃહ આગળ આવી પહોંચી ત્યારે તેને એટલો બધો શ્વાસ ચડી ગયો હતો કે તેનાથી બિલકુલ બોલી શકાયું નહિ. તેનો શ્વાસ જરીક હેઠો બેઠો એટલે તે બોલી કે 'અરે મારાં વહાલાંઓ! ઇશ્વર તમારૂં ભલું કરો! પરન્તુ હાલમાં અત્રે બેસી રહેવાનો વખત નથી. દયાની ખાતર અંદર આવો! અરે ઝટ અંદર આવો અને તૈયાર થાઓ! હાનાનાં આવાં અતિ ગભરાટ ભર્યાં વચન સાંભળી સર્વેએ અધીરાઇથી પૂછ્યુ કે 'શાને માટે તૈયાર થવાનું કહેછે?' દાસીએ જવાબ દીધો કે 'આનંદ પામવા અને અભિનંદન લેવાને તૈયાર થાઓ, સુખની સમીપ જવાને તત્પર થાઓ. ઉઠો, ઉઠો! અંદર ચાલતાં થાઓ એટલે કહુંછું. અરે! આ ઝાડવાંમાં થઇને દોડી આવતાં મારા હાથ કેવા થઈ ગયા છે તે જૂવો! પરન્તુ તેની કાંઈ ફિકર નહિ. મારી આટલી બધી ઉતાવળ ઉપરથી બહાર શું થાયછે તે તમને લેશમાત્ર પણ માલૂમ નથી પડતું? પણ અરે! હું ભૂલુંછું. તમને તે ક્યાંથી માલૂમ પડે! વારૂ, પણ તમે અત્રે આવ્યાં ત્યારે મારી ખબર પણ ન પૂછી

કે?' બધાં છોકરાં સાથે બોલી ઉઠ્યાં, 'અરે ભલી હાના! અમને માફ કર. અમારા પિતાને મળવા માટે અમે એટલાં બધાં અધીરાં થઈ ગયાં હતાં કે અમને બીજા કોઈ સંબંધી કાંઇપણ યાદ આવ્યું નહિ.' હાનાએ કહ્યું, 'કાંઈ નહિ. એ તો સ્વાભાવિકજ થયું છે! ઠીક. મિસ ફ્રેની! હું તો તમારી શેઠાણી મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં અત્યારસૂધી હતી. એના જેવી ભલી સ્ત્રી કોઇજ નહિ હોય હો! તમને માલૂમ છે કે? એમણે મને કંઈ કંઈ કહેવા માટે તેડવા મોકલ્યું હતું! કેટલીક બાબતો તમને હાલ માલૂમ નથી તે બધી હું જાણુંછું. હમણાં તો તમને એટલુંજ કહુંછું કે મારા શેઠને એમને નવે ઘેર લઈ જવા સારૂં એક સુંદર ગાડી અત્રે આવેછે. અને સુંદર સામન માંડી તૈયારે કરેલા ઘોડા (બધા તરફ વારા ફરતી આંગળીઓ કરીને) તમારે, તમારે, તમારે અને મારે માટે આવે છે! મિસિસ હંગરફોર્ડ પોતાના કોચમાં બેસીને અત્રે આવેછે! યુવાન મિ. ફોલીંગ્સબી પોતાની ગાડીમાં બેસીને આવેછે. મિ. બાર્લો વકીલ મિ. જેસ્પ્યુઆક્રમ્પની ગાડીમાં બેસી તેની સાથે આવે છે. મિ ક્લેગહોર્ન અને તેની હસમુખી દીકરી વળી એક જુદીજ ગાડીમાં આવેછે. એ સિવાય મિસિસ હંગરફોર્ડનાં ઓળખીતાંઓની ઘણીએ ગાડીઓ આવેછે. અરે! મોહોલ્લામાં ઘણીજ ગરદી થઈ રહી છે! હું તો મારી મેળે નાસ્તાની તૈયારી કરવા જાઉંછું.'

ફ્રેન્ક એકદમ બોલી ઉઠ્યો 'વહાલા પિતા! ઉતાવળ કરો; તેઓ આવે તે પહેલાં આ કોટ કાઢી નાંખો, અમે તમારે માટે યોગ્ય કપડાં લાવ્યાં છીએ.' આટલું કહી ફ્રેન્કે તેના પિતાનો પહેરેલો કોટ કાઢી નાંખ્યો, અને 'હવે મારા પિતા તને કોઈપણ દિવસ પહેરશે નહિ' એમ કહી તે ફેંકી દીધો. ફ્રેનીએ ગળપટો કાઢી ઠીક કરીને પિતાને ગળે વીંટાળ્યો, અને પૅટીએ પોતાના વૃદ્ધ પિતાના સફેત થયેલા વાળ ઓળ્યા. આટલું કામ થઈ રહ્યું તેટલામાં ગાડીનાં પૈડાંના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. હાનાએ તેમને જે જે કહ્યું હતું તે તે સઘળું ખરૂંજ હતું. આવા હર્ષોત્સવના પ્રસંગે ભાગ લેવા મિસિસ હન્ગરફોર્ડે પોતાના મિત્ર વર્ગને તથા જેઓ ફ્રેન્કલાંડના કુટુંબથી વાકેફ હતા તેઓને આમંત્રણ મોકલ્યું હતું. આ આમંત્રણ

પ્રમાણે સર્વ મિસિ હન્ગરફોર્ડને ત્યાં એકઠાં થયાં હતાં. ત્યાં તે બન્ની બાઇએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું "કોઈ કામમાં વિજય મળ્યાથી કાઢેલા વરઘોડા અને સાજનો સાધારણ રીતે મૂર્ખાઇ ભરેલાં છે; કારણ કે અહંકારને તૃપ્ત કરવાનાંજ ફક્ત તે સાધન છે. પરન્તુ આજના વરઘોડો અહંકારને માન આપવાને માટે નથી, પણ સદ્ગુણના માનાર્થે ચડાવવાનો છે. સદ્ગુણ ગમે તે સ્થિતિના મનુષ્યમાં હોય તથાપિ તે પૂજનીય અને પ્રસંશનીય છે તે બતાવી આપી હલકા વર્ગને આપણે આજ દાખલો આપવાનો છે, તથા તેઓ પણ સદ્ગુણથી વર્તિ સન્માર્ગનું સેવન કરશે તો આવા માનને પાત્ર થશે એમ દર્શાવવાનું છે. આ આપણી નજર આગળ એક કુટુંબ છે. તે આખા કુટુંબે અસાધારણ રીતે સદ્ગુણથી વર્તિ, પોતાના દોષ અગર અવિચારીપણાને લીધે નહિ. પરન્તુ નિર્દોષપણે જે પિતાછેક હલકી સ્થિતિને પામ્યો હતો તે પિતાને તેમાંથી મુકત કરવા તન મનથી પ્રયાસ કર્યાછે, અને તેમનો એ પ્રયાસ ઈશ્વર કૃપાથી ફલીભૂત થયોછે. હવે તેમને પૈસા સંબંધી કાંઈપણ તંગી નથી. આવા અનુપમેય કુટુંબને આપણે પૈસા આપીએ તે કરતાં તેઓના સુખમાં આપણે ભાગ લઇશું તેનાથી તેઓ વધારે ખૂશી થશે. માટે ચાલો, આપણે સર્વ જઇને તેમના સુખનાં ભાગીઆં થઇએ" મિસિસ હંગરફોર્ડના આ ટુંકા પણ અસરકારક વ્યાખ્યાનને માન આપી તેના સઘળા મિત્રો તથા ઓળખીતાવૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડની ધર્મશાળાએ આવ્યા હતા. તેમને ત્યાં આવતા જોઈ લોકોનાં પણ ટોળેટોળાં એણી તરફ આવવા લાગ્યાં. ધર્મશાળાના બારણા પાસે માણસોની એટલી બધી ભીડ જમા થઈ કે ઉપરથી કોઈ એક તરખલું નાંખે તો તે પણ જમીનપર ન પડતાં અધવચ ઝીલાઈ રહે. ફ્રેન્કલાંડના કુટુંબના સદ્વર્તનની વાત બધે ફેલાઈ ગઈ, ને સર્વે લોકો હુરરે હુરરેના પોકાર મારવા લાગ્યા. 'સદ્ગુણનો વિજય' તથા 'સત્યમેવ જયતિ' ના પોકાર ઠેર ઠેર સંભળાવા લાગ્યા. નગારાં પડઘમ વગેરેના અવાજથી કાન બહેર મારી જવા મંડ્યા. સર્વ સ્થળે સર્વના મનમાં જાણે સ્વભાવિકજ આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો હોય તેમ તે મોહોલ્લામાં જણાવા લાગ્યું. ધર્મશાળામાં જ્યાં વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડ રહેતો

હતો ત્યાંની સાદી શોભા તો ઓરજ હતી. ઊંચા તથા કુળવાન કુટુંબના માણસો તે ડોસા સાથે હાથ મેળાવી નમન કરવા મંડી પડ્યા હતા, તથા સર્વજણ તેનાં કુળદીપક છોકરાંની સ્તુતિ કરી તેને પોતાને તથા છોકરાંને ભાગ્યશાળી ગણતા હતા. ફ્રેન્કલાંડ જાતે એડુત છે એ વાત આ વખતે તદન ભૂલી જવામાં આવી હતી. જાણે તે મોટો ઉમરાવ તથા સેંકડો માણસોનું ભરણપોષણ કરનારો હોય તેવા માનથી ત્યાં એકઠાં થયેલાં સર્વે માણસો તેની તરફ જોતાં હતાં ગરીબ હાના પોતાના શેઠની આવી સરાગત થતી જોઇ અનંદથી અર્ધી ગાંડી જેવી થઈ ગઈ હતી. મિ. ફ્રેન્કલાંડના આમંત્રણ તથા આગ્રહથી ત્યાં ભેગાં થયેલાં સર્વેએ તેના ઓરડામાં તેની સાથેજ બેસીને ચાપાણી તથા નાસ્તો લીધો. તે થયા બાદ વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડનો વરઘોડો કાઢી વિજયના પોકાર સાથે તેના સર્વ કુટુંબ સહિત સર્વે તેના નવા ઘરમાં મૂકવા આવ્યાં. લોકોનાં ટોળેટોળાં પણ આ વરઘોડામાં સામિલ થયાં, ને વાજતે ગાજતે અતિ હર્ષથી તેના નવા ઘરમાં લઈ ગયા. ત્યાર પછી સર્વ કોઇ વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડની રજા માગી તેની બાકીની જીંદગી સુખશાંતિમાં ગૂજરે, તથા તેમનું અનુકરણ કરી બીજાં માબાપો પોતાનાં છોકરાંઓને તેવી સારી કેળવણી આપી સન્માર્ગે પ્રવર્તાવવા મહેનત કરે, એવી વાંછના બતાવતાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં.

આ વૃદ્ધ ડોસો પોતાનાં સંતાનની ઉત્તરોત્તર ચડતી નિહાળવાને ઘણાં વર્ષ સૂધી જીવ્યો, ને જીવ્યો ત્યાં સૂધી પોતાની જીંદગી સુખમાં તથા શાંતિમાંજ ગાળી. નથી તેને કોઈ દિવસ પૈસા સંબંધી હરેકત નડી, કે નથી તેનું મન તેનાં છોકરાંના અસદ્વર્તનથી ખાટું થયું. તેનાં છોકરાંનું પ્રમાણિકપણે વર્તવું, તેઓનું નિખાલસપણું, તેઓના સદ્ગુણ તથા તેઓની દુનિયાદારીમાં નિવડતી ફતેહ એ સઘળું જોઈ તેના સુખમાં ભારે વૃદ્ધિ થતી હતી. તેની છોડીઓ પૅટી અને ફ્રેનીનાં તુરત તેઓના ભવિષ્યના પતિ સાથે લગ્ન કરાવ્યાં. જેમ્સનું પણ મિ૦ ક્લેગહોર્નની સંમતિથી તેની છોડી સાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યું. ફ્રેન્કને પણ વધારે મુદત સૂધી કુંવારા રહેવું

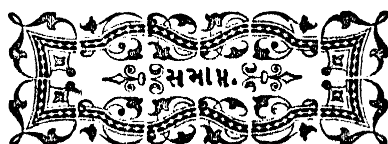
પડ્યું નહિ, પરન્તુ ઉછાંછળા અને તોછડા સ્વભાવની જેસી કરતાં દશ ગણી સારી એક સુંદર છોડી સાથે તે પરણ્યો. થોડા વખતમાં દરેક જણ પોતપોતાનું ઘર લઇ બેઠાં. તેઓ પોતાના સદાચરણથી પ્રાપ્ત કરેલી સમૃદ્ધિનો ઉપભોગ કરવા, પોતાના વૃદ્ધ પિતાની પૂજ્ય-ભાવથી ચાકરી કરવા, અને તેણે બતાવેલા સન્માર્ગે વર્તવા, ભાઈ બેનોમાં એકસંપ રાખી જગતને તેમ કરવા દાખલો આપવા, અને ઐહિક અને પારમાર્થિક સુખનો લાભ સાથેજ પ્રાપ્ત કરવા, ઘણાં વર્ષ સૂધી જીવ્યાં.

દરેક છોકરાં આવાં સુશીલ, સદાચરણી, પ્રમાણિક, સંપી, તથા શુદ્ધ મનનાં નિવડે, પોતાના માતાપિતા પ્રત્યે સાચા પ્રેમથી આવી ભક્તિ દાખવે, અને આ દુનિયામાં પોતાના જન્માનું સાર્થક કરી ખરી કીર્ત્તિ મેળવે તથા દરેક પિતા પોતાનાં છોકરાંને સન્માર્ગે ચઢાવી, સારી કેળવણી આપી મનુષ્યવર્ગને પણ લાભકર્તા થઇ પડે તેવાં કરવા તન, મન અને ધનથી પૂરતો પ્રયત્ન કરે એવી અમારી પ્રાર્થના દયાળુ ઈશ્વર ફલીભૂત કરો ! ! !

શાર્દૂલવિક્રિડીત છંદ.

પ્રાણાધાર પરાત્પરા પ્રભુ તમે દ્યો આર્યને સન્મતિ,
આપી બાલકને સુબોધ જડથી છેદે પિતા કૂમતિ !
સત્પંથેજ ચઢાવવા વળી મથે ખાસા પ્રયાસો વડે !
સન્તાનો નિજ તાતને અનુસરી સન્માર્ગમાં જૈ પડે ! ૧
ભાઈ બ્હેન મહી મહી ન લઢતાં સંપી સદાએ રહે !
અન્યો અન્ય વધારિ વ્હાલ મનથી રૂડું હમેશાં ચહે !
બીજાને પણ લાભકારિક થવા પ્રેમે પ્રયત્નો કરે !
પોતાનું શુભ નામ કાઢી અહીંયાં કીર્તિ ધજા સંચરે ! ૨

આ પુસ્તક નીચે જણાવેલ ઠેકાણેથી [illegible]
અમદાવાદમાં [illegible]
[illegible]

મુંબાઈમાં— [illegible] E. Moily પાસેથી [illegible]
[illegible]

ઉમરેઠમાં— [illegible]

અમદાવાદમાં—બુકસેલર [illegible]

ભરૂચમાં— [illegible]

[illegible]

પુસ્તકનું નામ	[illegible]	
[illegible]	૦—૧૨—૦	૦—૫—૦
[illegible]	૦—૩—૦	૦—૩—૦
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible] ભાગ ૧ લો.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible] ભાગ ૧ લો.	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]